МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

КРАЙНИК ОЛЬГА В'ЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 811.112.2'06:[164.223.2-028.46+159.95]

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

10.02.04 – германські мови

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник
Паславська Алла Йосипівна,
доктор філологічних наук,
професор

Львів–2016

З М І С Т

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ. 4
ВСТУП. 5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ 14
1.1. Заперечення як міждисциплінарне явище. 14
1.1.1. Логіко-філософське підґрунтя заперечення..... 14
1.1.2. З історії дослідження заперечення як лінгвістичної категорії..... 18
1.2. Заперечення в руслі лінгвопрагматичного підходу…….28
1.2.1. Заперечення з погляду теорії мовленнєвих актів..... 33
1.2.2. Стратегії і тактики заперечення 49
1.3. Лінгвокогнітивний підхід до вивчення заперечення….. . . .56
1.3.1. Лінгвокогнітивні моделі та їх особливості 60
1.3.2. Заперечення в контексті фреймового аналізу 63
1.4. Методологічне підґрунтя дослідження заперечення 64
Висновки до розділу 1 69
РОЗДІЛ 2 ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ ТА ЛІНГВОПРАГМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ …. 72
2.1. Лінгвокогнітивна модель заперечних МА 72
2.1.1. Субфрейм МА спростування 73
2.1.2. Субфрейм МА відмови 73
2.1.3. Субфрейм МА заборони..... 74
2.2. Лінгвопрагматичні моделі заперечних МА 75
2.2.1. Лінгвопрагматична модель МА спростування 76
2.2.2. Лінгвопрагматична модель МА відмови 86
2.2.3. Лінгвопрагматична модель МА заборони 96
2.2.4. Умови успішності заперечних МА..... 104
Висновки до розділу 2 111

РОЗДІЛ 3 ТИПИ І ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ 115

3.1. Типи реалізації заперечних МА 116

3.1.1. Експліцитне вираження заперечних МА 116

3.1.2. Імпліцитне вираження заперечних МА..... 124

3.2. Засоби реалізації заперечних МА 125

3.2.1. Заперечні МА спростування..... 125

3.2.2. Заперечні МА відмови..... 1455

3.2.3. Заперечні МА заборони 160

Висновки до розділу 3 . . . .

..1733

ВИСНОВКИ . . . . . .

1766

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. . . . . .

.1811

ДОДАТКИ. 205

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

МА – мовленнєвий акт,

МХ – мовленнєвий хід,

КС – комунікативна стратегія,

КТ – комунікативна тактика,

(А) –асертивний тип висловлень,

(К) –комісивний тип висловлень,

(Д) – директивний тип висловлень,

(Е) –експресивний тип висловлень,

(М) –метакомунікатив,

(г) –головний МА,

(п) –підпорядкований МА.

ВСТУП

Проблематика заперечення неодноразово ставала предметом дослідження у низці наук – філософії, логіці, математиці, психології. Міждисциплінарний характер явища заперечення вплинув і на його трактування як лінгвістичної категорії. Він розширив теоретичні рамки його розгляду та поглибив методологію дослідження.

Філософія перенесла у лінгвістичні розвідки питання онтології заперечення, його здатності відображати навколишній світ і корелювати зі ствердженням [14; 15; 88]. Від логіки мовознавчі дослідження успадкували проблему істинності / хибності заперечних суджень, їхньої інформативності, взаємодії заперечення з кванторами загальності й існування, розмежування загального та часткового заперечення, взаємодії заперечення та модальності [4; 20; 85].

Вивчення заперечення в мові теж має свою історію. Першими спробами аналізу загального та часткового заперечення, його посилення та послаблення, були праці О. Бегаґеля [119] та Г. Пауля [179], окремою роботою по запереченню – праця О. Єсперсена [160], що вважається класикою заперечних досліджень. Серед сучасних авторів темою заперечення займалися Е. Кліма [164], О. Даль [128], Дж. Р. Пейн [180], Г.- Г. Ліб [172; 173], Л. Горн [156; 157], П. Карел [162], І. Гонда [155]. Новітні дослідження трактують заперечення залежно від сфери реалізації як синтаксичну (Ґ. Гельбіґ [149; 148], Ґ. Гельбіґ/Г. Рікен [151], Л. Проґовац [182; 183]), семантичну (В. Адмоні [116], Г. Блюдорн [120–122], К. Е. Гайдольф [146], Й. Якобз [159; 158]) чи просодичну (Е. Генчель [153], Є. Григор’єв [24], У. Юнґанз [161]) категорії. Лінгвопрагматичний аспект заперечення був предметом дослідження в працях Ґ. Штікеля [204; 203], М. Зеннекамп [201], Ж.-М. Цемб [217], В. Гайнеманн [147], В. Кюршнер

[168], К. Адамцік [115] та ін. Серед українських сучасних авторів дослідженням прагматики заперечення займалися А. Паславська [76; 80], І. Осовська [73], О. Татаровська [103], В. Діброва [27], А. Зербіно [36] та ін. Попри це в сучасній німецькій мові стратегії і тактики реалізації заперечення, його ментальна репрезентація, питання кореляції між комунікативною метою та засобами вираження заперечення залишаються недослідженими.

Актуальність роботи зумовлено міждисциплінарним характером заперечення, його вирішальною роллю в процесі наукового пізнання і комунікації, відсутністю досліджень функціонування заперечення в німецькій мові, які б поєднували лінгвопрагматичний та лінгвокогнітивний підходи і давали змогу моделювати комунікативну поведінку заперечення та його когнітивне підґрунтя.

Зв'язок роботи з темами, програмами досліджень. Дисертація має зв'язок із науковою темою, яку досліджує кафедра німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка "Сучасні напрями формування структурно-семантичних і когнітивно-дискурсних парадигм німецької мови" (держреєстрація № 0111 U 008010). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка, протокол № 11/3 від 27 березня 2002 року, уточнено протоколом № 22/6 від 29 червня 2016 року.

Мета дослідження: здійснити комплексний аналіз лінгвопрагматичних та лінгвокогнітивних особливостей заперечних мовленнєвих актів (далі МА) у сучасній німецькій мові.

Поставлену мету досягаємо шляхом вирішенням таких **завдань:**

– окреслити основні наукові підходи до аналізу категорії заперечення в мовознавстві та суміжних дисциплінах;

– уточнити семантико-прагматичний статус заперечення;

– здійснити фреймове моделювання заперечних МА;

– дослідити комунікативні стратегії і тактики реалізації заперечення в німецькій мові;

– визначити лінгвопрагматичну структуру заперечних МА;

– проаналізувати комунікативні умови реалізації МА заперечення;

– систематизувати експліцитні та імпліцитні засоби вираження заперечних МА.

Об'єкт дослідження – заперечні МА в сучасній німецькій мові.

Предмет дослідження – лінгвопрагматичні та лінгвокогнітивні характеристики МА заперечення.

Матеріалом дослідження слугують 3100 текстових фрагментів з мовленнєвими актами заперечення, дібраних методом суцільної вибірки з творів сучасної німецькомовної художньої літератури XX – поч. XXI ст. загальним обсягом 10 000 сторінок.

Методи дослідження. Пропоновану роботу виконано у *комунікативно-функціональній парадигмі*, яка визначає вибір методів дослідження у двох напрямах: когнітивної лінгвістики, де використано *антропоцентричний підхід*, та комунікативної лінгвістики з *лінгвопрагматичним підходом* і уможливлює вивчення заперечення як МА.

За допомогою *дескриптивно-емпіричного* методу охарактеризовано формальні особливості заперечення. За допомогою *структурного* методу вивчено внутрішню організацію заперечних МА. Шляхом застосування *порівняльного* аналізу встановлено спільні та відмінні риси заперечних МА. *Прагмасемантичний* аналіз із залученням методу *інтерпретаційного* аналізу застосовано для встановлення комунікативних стратегій і тактик заперечних МА. Ментальну репрезентацію заперечних МА досліджено шляхом *фреймового моделювання*. Для опису фреймових моделей заперечних МА використано метод *формалізації.* Метод *ідеалізації* застосовано для створення ідеалізованих сценаріїв комунікативних

ситуацій заперечення та аналізу умов успішності заперечних МА. Застосування *інтент-аналізу* дало змогу виявити первинну ілокуцію заперечних МА. Співвідношення тактик і типів реалізації мовленнєвих засобів заперечення розкрито за допомогою *кількісного* підрахунку.

Наукова новизна роботи полягає в обґрунтуванні комплексної парадигми дослідження заперечення в німецькій мові, яка поєднує його лінгвопрагматичний аналіз та фреймове моделювання. Вперше виявлено передумови, обґрунтовано комунікативні стратегії та встановлено тактики й умови успішної реалізації МА заперечення залежно від його експліцитного чи імпліцитного вираження, а також кореляцію комунікативної мети та засобів вираження заперечення.

Теоретичне значення дисертації полягає у розробці фреймових моделей заперечних МА, що є внеском у когнітивну лінгвістику. Здійснена в роботі лінгвопрагматична типологія МА заперечення та встановлені комунікативні стратегії і тактики збагачують та вдосконалюють теоретичні засади лінгвістичної прагматики.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання її результатів у викладанні теоретичних курсів з комунікативної та когнітивної лінгвістики, лінгвопрагматики, в дослідженні інших МА, у проведенні практичних занять з німецької мови, в написанні курсових та магістерських робіт, в укладанні навчально-методичних посібників.

Основні положення, що винесено на захист:

1) принциповим для розуміння і тлумачення заперечення в німецькій мові є розмежування трьох його складових: формального вираження, змістового наповнення та особливостей використання в процесі комунікації. З погляду формального вираження заперечення – це набір різнорівневих засобів реалізації; з погляду семантики – це логічний

оператор, який змінює зміст висловлення на протилежний, а з погляду прагматики – мовленнєва дія;

2) залежно від ілокутивної мети можна виокремити три головних типи реактивних заперечних МА: *спростування*, яким мовець ставить під сумнів істинність ініціативного МА з ілокутивною метою ствердити певний стан речей через спростування іншого; *відмови*, якою мовець відкидає ініціативний МА слухача з ілокутивною метою зобов'язати мовця не робити чогось та *заборони*, якою мовець блокує ініціативний МА слухача, з ілокутивною метою спонукати слухача не робити чогось;

3) за типом висловлення заперечні МА представлені асертивами, комісивами, директивами, експресивами чи їх визначеними секвенціями, які різняться ілокутивним потенціалом, структурою, внутрішнім оцінним знаком та типом інтерактивності;

4) заперечні інтенції реалізуються за допомогою комунікативної стратегії – головної лінії мовленнєвої поведінки в межах конкретної комунікативної події, яку визначають загальна мета комунікації, ситуативний контекст і уявлення про адресата;

5) інформативна комунікативна стратегія заперечення здійснюється асертивним типом висловлення і комунікативними тактиками повідомлення; інформативно-впливова – комісивним типом висловлення і комунікативними тактиками волевиявлення; регулювально-спонукальна – директивним типом висловлення і комунікативними тактиками спонукання до припинення дії; емоційно-впливова – експресивним типом висловлення і комунікативними тактиками повідомлення/волевиявлення/спонукання до припинення дії з поясненням емоційно-психологічних мотивацій;

6) когнітивну репрезентацію заперечних мовленнєвих актів можна розкрити у вигляді відповідних фреймових моделей – акціональних фреймів спростування, відмови, заборони, – протилежних до

ствердживальних фреймів когнітивних утворень, що містять знання про певні типові для заперечення ситуації;

7) умовою досягнення ілокутивної мети заперечних МА є ефективне поєднання комунікативних стратегій і тактик з відповідними прямими або непрямими експліцитними чи імпліцитними засобами вираження заперечення.

Публікації. Дисертаційна робота містить результати наукових досліджень, які викладено у *дев'яти* статтях: у *семи* статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених МОН України, в *одній* статті в закордонному фаховому виданні, а також тезах доповідей *семи* наукових конференцій.

У співавторстві з А. Паславською опубліковано статтю, де встановлено і прокласифіковано заперечні МА.

Апробація роботи. Результати дослідження висвітлено у доповідях на *семи* міжнародних науково-практичних конференціях: XII конференції Асоціації українських германістів: "Berufsbild eines Lehrenden und Spezifika des Lehr- und Lehrnprozesses an Bildungseinrichtungen der Ukraine im Kontext des europäischen Referenzrahmens und Bologna-Prozesses" (Львів, 11–12 листопада 2005); XIII конференції Асоціації українських германістів: "Deutsch als erste und zweite Fremdsprache im schulischen und universitären Fremdsprachenunterricht in der Ukraine" (Львів, 24–25 листопада 2006); XVII конференція Асоціації українських германістів: "Deutsch lehren und lernen in der interkulturellen Welt" (Львів, 22–23 жовтня 2010); XX конференції Асоціації українських германістів: "Begegnungen zwischen der Ukraine und den deutschsprachigen Ländern in Literatur, Sprache und Kultur"(Львів, 27–28 вересня 2013); XXI конференції Асоціації українських германістів: "Ukrainische Nachwuchsgermanistik zwischen Tradition und Innovation" (Львів, 31 жовтня – 1 листопада 2014); звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу Львівського

національного університету імені Івана Франка (Львів, 26–27 лютого 2015); ІІ міжнародній науково-практичній конференції молодих учених: "Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності" (Одеса, 27 жовтня 2016); на всеукраїнському науково-методичному семінарі "Теорія і практика міжкультурної комунікації" (Львів, 2005); на українсько-німецькому семінарі для молодих учених "Nachwuchsgermanistik im In- und Ausland: aktuelle Probleme der deutschen Sprache und Literatur aus der Sicht der Junggermanisten" (Івано-Франкове, 2012).

Дисертацію обговорено на розширених засіданнях кафедри німецької філології та кафедри міжкультурної комунікації Львівського національного університету імені Івана Франка.

Обсяг і структура роботи. Дослідження складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури: списку теоретичної літератури, списку джерел ілюстративного матеріалу та додатку. Повний обсяг дисертації – 213 сторінок, основний зміст викладено на 180 сторінках.

Список використаної літератури складається з 265 джерел, з них 219 – найменування праць вітчизняних і зарубіжних авторів та 46 – джерела ілюстративного матеріалу, а також комп’ютеризована база даних текстових фрагментів із запереченням, укладена у співпраці з викладачами університету м. Тюбінген (Німеччина) у 2003–2008 рр.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено об’єкт, предмет, методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, схарактеризовано фактичний матеріал роботи, сформульовано положення, винесені на захист, вказано форми апробації, обсяг та структуру роботи.

У першому розділі "Теоретико-методологічні засади дослідження категорії заперечення" окреслено теоретичне підґрунтя і методи дослідження заперечення в німецькій мові. Тлумачення мовного заперечення ґрунтується на його формально-логічному розумінні як оператора, що змінює зміст висловлення на протилежний. Однак традиційні підходи до визначення заперечення як морфологічної, синтаксичної чи семантичної категорії не розкривають його комплексного характеру, який зумовлює специфічну морфологічну репрезентацію, семантику та синтактику цієї мовної категорії, і потребує розгляду заперечення і в лінгвопрагматичному аспекті, де воно виступає мовленнєвою дією, репрезентованою МА спростування, відмови чи заборони. Аналіз лінгвокогнітивних особливостей заперечення за допомогою фреймового моделювання дає змогу з'ясувати його суть та спрогнозувати подальшу комунікативну поведінку окремих видів заперечення.

У другому розділі "Лінгвокогнітивне та лінгвопрагматичне моделювання заперечення" за допомогою лінгвокогнітивного аналізу розроблено акціональні фрейми заперечних МА спростування, відмови і заборони. На основі лінгвопрагматичного аналізу запропоновано моделі МА спростування, відмови і заборони з відповідним ілокутивним потенціалом, структурою, типом інтерактивності і внутрішнім оцінним знаком, умови успішності їх реалізації та параметри відмінностей. Визначено способи реалізації комунікативної інтенції мовця: стратегію і тактику заперечних МА.

У третьому розділі "Типи і засоби реалізації заперечення" проаналізовано експліцитне та імпліцитне вираження заперечних МА. Встановлено лексико-морфологічні, синтаксичні та лексико-семантичні засоби реалізації перформативів, прямих і непрямих експліцитних, прямих і непрямих імпліцитних, невербальних заперечних МА, а також їхню

кореляцію з ілокутивним потенціалом МА спростування, відмови та заборони.

Висновки досліджень подано після кожного розділу.

Загальні висновки підсумовують результати дисертації згідно з поставленою метою і завданнями та окреслюють перспективи подальших досліджень.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ

1.1. Заперечення як міждисциплінарне явище

Проблематика заперечення така ж давня, як сама мова. Вже в античні часи філософію цікавили питання про буття і небуття, наявність і відсутність, об'єднаність і роз'єднаність речей. Особливість категорії заперечення полягає в тому, що воно, як явище багатопланове, є предметом дослідження не лише філософії, логіки, лінгвістики, але й математики, теології, психології і має у кожній із цих наук різне трактування. Важливо з'ясувати точки перетину мовного заперечення та його тлумачень у суміжних дисциплінах для забезпечення цілісної картини об'єкта дослідження.

1.1.1. Логіко-філософське підґрунтя заперечення. Заперечення неодноразово ставало предметом дослідження у цілій низці наук. Зокрема, філософія перенесла у лінгвістичні розвідки питання онтології заперечення, можливості існування особливої заперечної реальності. Зокрема, лінгвісти [106; 14; 111] дискутують питання реальності і нереальності предметів, явищ, ознак чи ситуацій, про які йдеться у заперечних висловленнях. Проблема реальності – нереальності заперечних суджень традиційно була однією з центральних у філософії, де її розглядають у рамках дискусії про буття чи небуття заперечної дійності.

Але в об'єктивній дійсності не існує чогось на зразок "не-буття". Заперечення зумовлене інтерпретацією світу людиною, є продуктом діяльності людського мозку, бо, як говорить Б. Спіноза: *"Будь-яке ствердження є запереченням"*, і, як вважає Аристотель, *"не-буття"* є *"лише в думках, але не в дійсності"* [147, с. 18], тобто небуття не існує, а

лише мислиться як щось нереальне. Тому буття без заперечення можливе, а комунікація – ні [147, с. 19].

У дусі ідеалізму трактує небуття Платон. Для нього небуття – не протилежність буття, а його аспект і властиве буттю як щось інше. Інше завжди існує тільки по відношенню до іншого [82, с. 235]. Тобто, зміст заперечення виражається через поняття відмінності. Речі об'єктивного світу пізнаються в порівнянні, у світі немає нічого заперечного, є інше. Однак основою заперечення не може бути відсутність знання. Адже, коли ми не знаємо, що відбувається з окремими явищами, предметами чи ознаками, це не значить, що їх немає.

Дискусія щодо онтології заперечення, можливості існування особливої заперечної реальності в лінгвістиці знайшла відображення в дефініціях заперечення як "відсутності об'єктивних зв'язків між членами речення (Є. Шендельс [111]), "між предметом та його ознаками" (Л. Шипуліна [112]) чи "як відображення заперечних зв'язків" (Н. Торопова [105]), які сучасні філософія і лінгвістика відкидають вже з огляду на те, що, на слушну думку Б. Рассела "заперечення предиката без аргументів немає жодного сенсу" [189].

Філософія Ґ. Гегеля розвинула тезу про діалектичне заперечення, обґрунтувавши закон заперечення заперечення, який передбачає єдність позитивного і негативного, нового і старого, що веде до подальшого розвитку, вдосконалення, спадкоємності між тим, що заперечується і тим, що заперечує. Однак таке діалектичне заперечення може мати точки перетину з мовним запереченням лише на рівні лексичного заперечення, коли поєднання двох заперечень призводить до появи нового, зі збереженням ознак обох інших, напр., у німецькій мові *nicht unschön*, коли два заперечення не нейтралізують одне одного, а творять нове поняття.

Від філософії мовознавча традиція перейняла розгляд заперечення у зв'язку зі ствердженням. Про взаємодію ствердження і заперечення

говорив ще Ґ. Фреге [141, с. 69–74]. Він вважав, що заперечення одного і прийняття іншого існує як єдиний процес. Тому постає питання рівноцінності заперечного і стверджувального суджень. Для Х. Зігварта [37] заперечення є лише продуктом порівняння у нашому мисленні, а стверджувальні та заперечні судження цілком нерівноцінні.

Питання рівноцінності заперечного і стверджувального суджень знайшло відображення у лінгвістиці в опозиції ствердження та заперечення у роботах Ґ. Штікеля [203], К. Е. Гайдольфа [146]. Ґ. Штікель, зокрема, розглядає позитивні і негативні речення відповідно як немарковані і марковані [203, с. 34]. Негативні речення є марковані саме тому, що вони містять додаткову інформацію про відсутність ознаки, і їх передумовою є позитивні речення чи твердження, висловлені в них.

Ствердження і заперечення є рівноцінними з погляду відображення предметів, ознак та явищ об’єктивної дійсності. Але, на відміну від ствердження, яке є самодостатнім і безпосередньо повідомляє про навколишній світ, заперечення – вторинне і залежить від ствердження. Основу опозиції ствердження і заперечення становить певний еталон, відповідність якому передається ствердженням, а невідповідність – запереченням.

У той час як філософія дискутує питання онтології заперечення, його співвідношення зі ствердженням, логіку цікавлять істинність і хибність заперечних суджень.

Із погляду формальної логіки заперечення змінює зміст висловлення на протилежний, у результаті чого замість твердження *p* утворюється протилежне Neg *p*. Суть заперечення зображено на рис. 1.1., де одне з двох суджень – істинне (w), а інше – хибне (f) [126, с. 517; 169, с. 19–21; 158, с. 560–596; 219, с. 34]:

p	**Neg *p***
w	**f**
f	**w**

Рис. 1. 1. Суть заперечення в формальній логіці

Найпослідовніше категорію заперечення вивчила класична двозначна логіка, де воно є однією з основних логічних операцій, що полягає в перетворенні висловлення в цілому і використовується, щоб протиставити істинному судженню хибне і навпаки, та вказати на невідповідність предиката суб'єкту [20, с. 137].

Але заперечення не варто ототожнювати з хибою [78, с. 18]. І стверджувальні, і заперечні судження можуть бути істинними і хибними. Якщо стверджувальне судження хибне, то його заперечення істинне і навпаки.

Від логіки мовознавчі дослідження успадкували проблему істинності / хибності заперечних суджень та їхньої інформативності, яку сьогодні лінгвістика, зокрема, в особі німецьких семантиків Й. Якобса та А. ф. Штехова [158] вирішує таким чином, що вважає заперечні судження істинними, якщо вони відображають навколишній світ і хибними, якщо вони цього не роблять. Цю тезу в роботі залучено до обґрунтування суті мовного заперечення.

Із логіки в лінгвістику було також запозичено проблематику пресупозицій, яку обґрунтували у своїх працях Ґ. Фреґе [139; 140; 142], Б. Рассел [188–190], а пізніше розвинув П. Стросон [205] та ін. Комунікативна лінгвістика вклала в поняття пресупозицій своє тлумачення, для неї це умови, необхідні для успішної комунікації (Ч. Філлмор [109], Н. Арутюнова [2] та ін.). У роботі використано прагматичне розуміння пресупозицій як смислових передумов висловлень [126, с. 601].

Н. Торопова [105] називає їх позитивними протичленами заперечення. Речення

(1) *Der gegenwärtige König von Frankreich ist kahlköpfig.*

пресупонує

(2) *Es gibt gegenwärtig einen König von Frankreich.*

При запереченні

(3) *Der gegenwärtige König von Frankreich ist nicht kahlköpfig.*

пресупозиція зберігається [126, с. 601].

Огляд заперечення у різних системах логіки виявляє спільне для всіх систем – заперечення є однією з основних логічних операцій, яка застосовується до судження в цілому або до поняття як складового елементу висловлення. Її використовують для утворення певного виду висловлень (пропозицій). Заперечні судження несуть, як і стверджувальні, інформацію про об'єктивну дійсність. Заперечення у логічних системах – одна з найважливіших логічних констант (оператор, функтор), що відображає категоріальний апарат людського мислення [20, с. 121–122]. І хоча логічне заперечення не може передати всього багатства і особливостей людської мови [147, с. 26–27], не варто недооцінювати його значення для лінгвістичних досліджень, адже найвагоміші роботи з семантики мовного заперечення ґрунтуються на логічному підході до розуміння категорії заперечення.

Таким чином, філософське та логічне трактування категорії заперечення закладалось і переосмислювалось ученими протягом багатьох століть і сьогодні є необхідним підґрунтям для розуміння мовної суті заперечення.

1.1.2. З історії дослідження заперечення як лінгвістичної категорії. Традиційні дослідження заперечення у лінгвістиці ґрунтуються

на його логіко-філософському розумінні, акцентують увагу на окремих аспектах заперечення, релевантних для лінгвістичних досліджень, а саме на розмежуванні заперечних поняття і судження, на інформативності заперечних тверджень, на їх здатності, аналогічно до стверджувальних, відображати реальну дійсність. Заперечення як лінгвістичний феномен належить до фундаментальних проблем загального мовознавства, перш за все в плані співвідношення змісту й форми, а саме структури речення і висловлюваної ним думки.

Тісно пов'язані з філософією та логікою перші лінгвістичні дослідження, найвідомішими серед яких є праці Г. Пауля [179] і О. Бегаґеля [119]. Вчені пояснюють заперечення з погляду діахронії, торкаючись питань загального і часткового заперечень, засобів підсилення і послаблення заперечення, заперечних запитальних речень з позитивним змістом.

Г. Пауль [179] розглядає заперечні форми у мовному розвитку, починаючи з пранімецької частки *ni* (mhd. *ne*), яка вживалася для заперечення в давньоверхньонімецькій (двн.) мові перед відмінюваним дієсловом, щоб перетворити речення в заперечне: *ni uueiz ich inan* ("не знаю я його") [60, с. 105], *ni forhti thu dir, Zacharias* [110, с. 21] ("не бійся, Захаріє"), *ni waniu ih iu lib habbe* [110, с.11] ("напевно, він вже неживий"). Використання *ni* перед дієсловом було цілком достатньо, щоб зробити речення в цілому заперечним [108, с. 109]. На відміну від сучасної німецької мови з її мононегативною структурою (у реченні вживається тільки одне заперечення) у двн. мові була можлива також полінегативна структура речення: *so nemag thara uuidere nioman nieht ketuon* ("проти цього ніхто не може нічого зробити") [60, с. 105], *ni ik thes sorogun ni scal, guad he* [110, с. 28] ("я не можу про це попіклуватися, сказав він"). Середньоверхньонімецькі *nioman, nieht* (скорочена форма від *niowiht*) стали результатом злиття *ne* з займенником [60, с. 105; 69, с. 87], який

спочатку вживався як додаток після дієслова, потім – як посилення заперечення, а далі – як єдиний засіб заперечення, що стоїть після дієслова. У процесі розвитку такого вживання стало можливим використовувати *nicht* як заперечення окремого члена речення:

(4) *Nicht ich bin schuld, sondern du [179, c. 331].*

Спостереження Г. Пауля щодо ґенези німецького заперечення набирають актуальності в сучасних дослідженнях асиметрії форми і змісту заперечних структур [78].

Дослідження О. Бегаґеля [119] містять більше теоретичного підґрунтя і аналізу. Зокрема, він розрізняє три можливості використання заперечення:

А. Предикатне заперечення, коли заперечується присудок:

(5) *Die Post ist nicht gekommen;*

(6) *Gott verlässt die Seinen nicht;*

(7) *Wer einmal lügt, dem glaubt man nicht.*

Б. Загальне заперечення, коли заперечення стосується присудка та іншого члена речення:

(8) *Niemand kann zweien Herren dienen;*

(9) *Unser keiner lebt ihm selber;*

(10) *Nie werden ungebundene Geister nach Vollendung reiner Höhe streben.*

В. Часткове заперечення, яке стосується будь-якого члена речення крім присудка:

(11) *Nicht alle sind frei, die ihre Ketten spotten [119, c. 67].*

О. Бегаґель, однак, не вводить термінологічного розмежування заперечних речень на загально- та частковозаперечні і не погоджується з

поділом заперечення на квалітативне (дієслівне) та квантитативне (недієслівне), бо вважає це проблематичним [119, с. 67]. На прикладах:

(12) *Gott verlässt die Seinen nicht. Чи*

(13) *Gott verlässt die Seinen niemals.*

(14) *Diesen Winter wird nicht gespielt. Чи*

(15) *Diesen Winter finden keine Vorstellungen statt.*

(16) *Das ist nicht zu essen. Чи*

(17) *Das kann niemand essen.*

вчений показує, що такий поділ логічно необґрунтований, бо щодо заперечення наведені вище пари речень означають те ж саме [119, с. 68].

Із позиції сучасної лінгвістики важко погодитись із аргументацією автора. Наявність прислівника часу у *(10)* чи інше лексичне наповнення в *(12)* не можуть не впливати на зміст цих речень, що їх, можливо, мінімально, але різнить від *(9)* та *(11)*. Так само, присутність в *(14)* займенника відрізняє його значення від *(13)*.

Однак потрібно віддати належне відомому досліднику за те, що він виокремлює важливу і сьогодні актуальну проблему розбіжності морфології і семантики заперечних структур.

О. Бегаґель пояснює природу виникнення і одночасного існування позитивних і негативних варіантів одних і тих самих запитальних речень *was du sagst – was du nicht sagst* [119, с. 91]. Негативний варіант має і свій особливий зміст: *was du nicht sagst* означає *es gibt nichts, was du nicht sagst*. При збереженому порядку слів запитального речення змінюється і сам його позитивний зміст на протилежний: *was wird er nicht tun?* означає *er wird beinahe alles tun, was nicht?* [119, с. 92]. Приклади взаємозаміни позитивного і негативного способу висловлень вказують на те, що не завжди для заперечення є визначальним, чи речення вміщує заперечні слова чи ні, зокрема це стосується заперечних запитальних речень з

позитивним змістом і пов’язане з тим, що у певних випадках позитивні і негативні запитальні речення подібні за значенням:

(18) *Hast du dich da gefürchtet?*

(19) *Hast du dich da nicht gefürchtet? [119, с. 87–91].*

(20) *Du weißt nichts von ihm?*

(21) *Du weißt etwas von ihm? [250, с. 66].*

Спостереження О. Бегаґеля щодо впливу заперечення на значення речення корелюють із сучасними дослідженнями заперечних речень в руслі комунікативної граматики та вивченні лінгвопрагматичних стратегій і тактик їхньої реалізації.

Однією з найважливіших робіт, присвячених запереченню і виконаних в руслі порівняльно-історичного мовознавства, є праця О. Єсперсена "Negation in English and other langauges [160]", у якій він обґрунтовує теорію еволюції заперечення в низці індоєвропейських мов, яка й сьогодні приваблює багатьох науковців і дає поштовх для нового тлумачення окремих аспектів заперечення, зокрема й у руслі комунікативної граматики.

Суть явища, яке отримало в лінгвістиці назву "циклу Єсперсена", полягає в наступному: ослаблене з певних причин первинне заперечення стає функціонально недостатнім, через що посилюється іншим словом, яке з часом переймає функції заперечення, проте саме може зазнати такого ж регресивного розвитку як первинне заперечення.

Механізм циклу О. Єсперсена можна простежити, поряд з романськими, і в германських мовах [83], зокрема в німецькій. Староверхньонімецьке *ni* (***ni*** *weiz ioman*) набирає (внаслідок розвитку голосних у ненаголошених складах) в ранньосередньоверхньонімецький період форми *ne* або *en* (*ich* ***en****weiz*), яка пізніше посилюється елементом *niht* (*des* ***en****weiz ich* ***niht***) – мононегатором *nicht* сучасної німецької мови

(*ich weiß* ***nicht***). Нове заперечення *nicht* етимологічно пов'язане з германською заперечною формою *ni io wiht* "не одна річ", "не одна істота". Форма *ni io wiht* зазнає формальної видозміни та повної десемантизації і, цілком витіснивши первинне заперечення, переймає його функції [77, с. 195].

Сьогодні, коли на зміну порівняльно-історичній та системно-структурній лінгвістичним парадигмам прийшла антропоцентрична, яка ставить мовця в центр лінгвістичних досліджень, теорію О. Єсперсена можна було б розширити, спробувавши обґрунтувати рушійною силою циклічного розвитку заперечення не лише фонетичне ослаблення первинного негатора, але й втрату ним ілокутивного потенціалу, без якого заперечення на рівні комунікації втрачає свій сенс.

Сучасні дослідження починаються з трактування заперечення як синтаксичної категорії. У 60-х роках XX ст. тема заперечення широко досліджується так званими традиційними граматиками, до авторів яких належать Ґ. Гельбіґ [149], Ґ. Гельбіґ/Й. Буша [150], Ґ. Гельбіґ/Н. Рікен [151], граматика Дудена [130] та ін. На увагу заслуговують зусилля вчених інвентаризувати наявні засоби заперечення. Ґ. Гельбіґ/Г. Рікен вважають, що до заперечних слів у німецькій мові належать *nicht, nichts, nie, niemals, niemand, nirgends, nirgendwo, kein-, nirgendwohin, nirgendwoher, keinesfalls, keineswegs, nein, weder – noch* [151, с. 9] і визначають заперечні слова як окремий синтаксичний клас з власною семантичною ознакою "негативний" [151, с. 13]. У роботі використано класифікацію заперечних засобів за Ґ. Гельбіґ/Н. Рікен, до яких зараховуємо також заперечення *auf keinen Fall*, яке Г. Пауль [179, с. 333] вважає разом з *keineswegs і keinesfalls* звичайним запереченням.

У визначенні місця заперечних слів у реченні наукові дослідження орієнтуються на "класичні правила Брату" [124, с. 2]. Дослідник Т. Брату вважає, що кожен член речення *(Satzteil)* можна заперечити за допомогою

nicht, мова у такому випадку йде про заперечення на рівні слова *(Wortnegation):*

(22) *Nicht mein Freund hat das Buch heute früh auf dem Tisch gefunden.*

(23) *Mein Freund hat nicht das Buch heute früh auf dem Tisch gefunden.*

(24) *Mein Freund hat das Buch nicht heute früh auf dem Tisch gefunden.*

(25) *Mein Freund hat das Buch heute früh nicht auf dem Tisch gefunden.*

Заперечення самого предиката робить зміст цілого речення заперечним, тому мова йде про заперечення на рівні речення *(Satznegation)* [124, с. 8]*:*

(26) *Mein Freund hat das Buch heute früh auf dem Tisch nicht gefunden.*

У центрі уваги досліджень, орієнтованих на вивчення німецької мови як іноземної, стоїть проблема позиції *nicht* в реченні. Опираючись на традиційний поділ заперечення на рівні речення і на рівні слова у Т. Брату, Ґ. Гельбіґ вводить поняття заперечення на рівні речення і на рівні членів речення *(Satz- und Satzgliednegation):*

(27) *Ich danke dem Vater nicht für das Geschenk.*

(на рівні речення і на рівні членів речення);

(28) *Ich danke dem Vater für das Geschenk nicht.*

(на рівні речення);

(29) *Du hast nicht auf mich gewartet.*

(на рівні речення і на рівні членів речення);

(30) *Du hast auf mich nicht gewartet.*

(на рівні речення) [151, с. 16–17].

Із цих прикладів стає зрозуміло, що не завжди можна розмежувати загальне і часткове заперечення, що вказує на недосконаліть "правил Брату". Вихід з такої суперечливої ситуації міг би бути у тому, щоб "чітко окреслити рівень (синтаксичний, семантичний, прагматичний чи просодичний), на якому зазначена диференціація могла б відображати реальний стан справ" [78, с. 37].

На синтаксичному рівні заперечення розглядається в граматиці Дудена (4. видання), яка інтерпретує традиційні поняття часткового і повного заперечення залежно від того, чи запереченню підлягає все речення *(Satznegation)* чи його частина *(Sondernegation)*. Автори граматики беруть до уваги те, що не можна чітко встановити межі між повним та частковим запереченням, а також вважають, що часткове і повне заперечення співпадають часто, особливо за наявності присудка *sein* у реченні [130, с. 640–642]. У п’ятому, повністю переробленому виданні граматики Дудена, при розгляді повного і часткового заперечень виходить зі сфери дії *(Wirkungsbereich)* заперечних слів, яку визначає не тільки заперечне слово, чи контекст, але й наголос, інтонація, порядок слів. Це дає змогу чітко розмежувати повне і часткове заперечення та проблемні випадки:

– однозначне заперечення на рівні слова *(eindeutige Sondernegation);*
– сфера дії заперечного слова не розповсюджується далі наступного наголошеного елементу:

(31) *Ich habe nicht dich geliebt. (= Ich habe geliebt, aber nicht dich.);*

– однозначне заперечення на рівні речення *(eindeutige Satznegation);*
– сфера дії заперечного слова розповсюджується потенційно на всі зв'язки між частинами присудка і членів речення:

(32) *Ich habe sie nicht geliebt.*

Проблемні випадки виникають тоді, коли поруч з *nicht* в реченні вживаються елементи з власною сферою дії, наприклад:

(33) *Ich habe viele Bücher nicht gelesen. (= Es trifft für viele Bücher nicht zu, dass ich sie gelesen habe.) [131, c. 692].*

З. Й. Шмідт виходить із синтаксичних ознак речень з запереченням і розділяє їх та три типи: заперечні розповідні речення, заперечні наказові речення і заперечні запитальні речення. Вчений припускає, що всі речення з заперечними словами є заперечними, а тому дослідження зокрема експлетивного заперечення

(34) *Möchtest du nicht noch ein Glas Wein?*

залишається поза його увагою [207, с. 193].

Отже, стає зрозуміло, що поведінку заперечення не можна повністю пояснити з синтаксичних позицій, зокрема, залежно від його структурної позиції або відповідно до типу речення, чи завжди однозначно розмежувати загальне і часткове заперечення.

Як перехідну ланку між традиційними та сучасними науковими теоріями тлумачення заперечення слід назвати роботу В. Адмоні. Вчений вважає, що при дослідженні мовних категорій, зокрема заперечення, необхідно враховувати три критерії: узагальнений абстрагований зміст значення, морфологічну структуру, синтаксичну функцію [116, с. 62].

Заперечні слова в німецькій мові можна розглядати як систему з погляду морфологічної структури, бо всі вони вміщують основну морфему *"n"* (виняток *kein*), вважає В. Адмоні і описує також місце і функцію заперечних слів, залежно від їх позиції в реченні [116, с. 154]. Цікавим є зауваження дослідника про те, що у випадку часткового заперечення *(Wort-, Satzglied-* чи *Sondernegation)* речення як одне ціле залишається

стверджувальним, і тому не кожна структура, яка вміщує заперечення, є заперечною [116, с. 243]:

(35) *Nichts macht etwas, wie? [250, S. 133].*

Із погляду семантики В. Адмоні вважає заперечення модальною категорією, яка відрізняється від інших частин мови з модальним значенням тим, що вона розмежовує два важливі модальні типи речень: афірмативні (стверджувальні) та негативні (заперечні) речення [116, с. 154].

Проблематичність згаданої концепції особливої заперечної модальності – в оцінці стверджувального речення як реального, дійсного, а заперечного – як нереального, недійсного. Уживаючи стверджувальні і заперечні речення, мовець не показує свого ставлення до цього явища, а лише констатує певний стан справ. Приписування запереченню модальних ознак пов’язане з необґрунтовано широким розумінням категорії модальності [78, с. 40]. Лише як прагматична категорія заперечення, виконуючи певні прагматичні функції, здатне висловлювати погляд мовця на те, про що він говорить і виражати його емотивно-модальний стан.

Однією з перших робіт про семантичні ознаки заперечення вважають статтю "Zur Bedeutung negativer Sätze" (1967/1970) К. Е. Гайдольфа. Вчений вводить поняття сфери дії заперечення *(Domäne der Negation)*, яке протиставляє афірмативній базі *(affirmative Basis)*. Він розуміє сферу дії заперечення як складову речення, якій підпорядковується заперечення – *"die Teilkonstituente des Satzes, der das Negationselement durch Transformationsregeln zugeordnet wird* [146, S. 90]" і наголошує на семантичній природі сфери дії заперечення. На прикладах дослідник доводить, що синтаксична структура з заперечним словом може мати декілька значень:

(36) *Mein Bruder hat das Bild nicht gemalt.*

може означати:

(37) *Mein Bruder ist nicht der Autor dieses Bildes.*

(38) *Mein Bruder ist der Autor, das Bild ist aber kein Gemälde [146, S. 93].*

Очевидно, що для комплексної характеристики мовних феноменів варто розмежовувати їхню репрезентацію на різних рівнях: на синтаксичному, семантичному, прагматичному в термінології Ч. Моріса [177, с. 26], чи синтаксичному, синтагматичному, семантичному, прагматичному мовою Ґ. Кляуса [163, с. 57]. Про різні сфери дії заперечення говорять Й. Якобз [158, с. 544–570] і Е. Брюч [125, с. 193] (синтаксична, семантична, прагматична), А. Паславська [77, с. 44] (синтаксична, семантична, прагматична, просодична), в рамках яких заперечення отримує відповідну специфічну характеристику.

Тож, закономірно, виникає необхідність розширити підходи до дослідження категорії заперечення, які б змогли краще пояснити багатогранність цього явища і враховували не лише синтактику, але й семантику та прагматику заперечення.

1.2. Заперечення в руслі лінгвопрагматичного підходу

У 70-х рр. XX ст. на перший план виходять дослідження з урахуванням лінгвопрагматичного аспекту заперечення, серед яких потрібно назвати З. Шмідта [192], Ґ. Штікеля [203], М. Зеннекамп [201], В. Гайнеманна [147]. Такий інтерес науковців до прагматики зумовлений насамперед тим, що синтаксичний і семантичний аналізи не могли пояснити взагалі або лише частково певні явища, пов’язані із запереченням, такі як, наприклад:

– різних заперечних значень в однакових синтаксичних структурах:

(39) *Uwe ist nicht verheiratet (aber Hans);*

(40) *Uwe ist nicht verheiratet (aber er war verheiratet);*

(41) *Uwe ist nicht verheiratet (sondern Junggeselle);*

(42) *Uwe ist nicht verheiratet (aber schon lange verlobt).*

– вживання заперечних слів у стверджувальній функції:

(43) *Kommst du morgen nicht mit? – [Doch.]*

– явища імпліцитного заперечення:

(44) *Fährst du jetzt nach Hause? – Ich fahre jetzt in die Deutsche Bücherei [147, S. 61].*

М. Зеннекамп вважає, що значення заперечних слів залежить від їх вживання [201, с. 38] і показує це на прикладі експлетивного заперечення [201, с. 59], наголошуючи на тому, що *nicht* в запитаннях вживається як очікування позитивної відповіді, а не є запереченням, як вважають, зокрема, й інші вчені [135; 133; 218]. Цей факт підтверджує думку про те, що заперечні слова, зокрема *nicht*, отримують своє значення у комунікативній ситуації [201, с. 59].

Ґ. Штікель наголошує на обмежених можливостях синтаксичного дослідження заперечення [203, с. 25], (як, наприклад, і В. Гайнеманн [147, с. 61]**)**, яке не може пояснити значень простих речень з різною позицією *nicht,* бо для цього не достатньо синтаксичного розмежування заперечення на рівні речення *(Satz-,* чи *Prädikatsnegation)* і на рівні слова *(Satzglied-,* чи *Wortnegation).* На думку Ґ. Штікеля, сфера дії заперечення визначається лише з контексту [203, с. 30]. Учений ілюструє на прикладах багатозначність ізольованих негативних висловлень:

(45) *Kuno hat den Bagger gesehen (nicht Karl-August);*

(46) *Nicht Kuno hat den Bagger nicht gesehen (sondern Karl-August);*

(47) *Kuno hat den Bagger gesehen (nicht den Raupenschlepper);*

(48) *Kuno hat nicht den Bagger gesehen (sondern den Raupenschlepper);*

(49) *Kuno hat den Bagger gesehen (nicht gehört);*

(50) *Kuno hat den Bagger nicht gesehen (sondern gehört) [203, S. 28]*.

Ґ. Штікель поділяє заперечні слова на семантичні одиниці в контексті *(Negationselement)* і на окремі знаки без контексту *(Negationsträger)* і розглядає заперечення як семантичну константу *(als eine Art semantischer Naturkonstante)*. Він вважає, що кожна мова володіє семантичним запереченням *(Negationselement)* і називає заперечення мовною універсалією *(ein sprachliches Universale)* [203, с. 17–18].

Отже, сфера дії заперечення залежить від додаткової інформації з контексту, тобто з комунікативної гри *(aus einem kommunikativen Handlungsspiel* [192, S. 187]*)* – як форми використання мови в дії, або з комунікативної ситуації *(aus der kommunikativen Situation* [147, S. 53]*)*. Мовець вживає заперечні слова з певною метою у певній комунікативній ситуації. Комунікативна ситуація визначає мовленнєву поведінку, способи реалізації комунікативної інтенції (стратегію, тактику комунікації тощо) [7, с. 337].

Мова тут іде про комунікативно-прагматичну категорію заперечення *(Negierung)* [192, с. 181], за допомогою якої мовець повідомляє слухачу свій, у згаданому випадку, заперечно-негативний погляд на певні події чи обставини. Важливо наголосити на тому, що заперечення як комунікативно-прагматична категорія, тобто негативне висловлення, стосується не самого стану справ об’єктивної дійсності, а висловлює лише припущення мовця про стан справ [203, с. 32].

В. Гайнеманн [147, с. 89] також вважає, що лінгвопрагматична категорія заперечення *Negierung* є мовленнєвою дією, позицією мовця стосовно стану справ – *"kommunikative Handlung eines*

*Sprechers","Stellungnahme zu einem sprachlichen (*рідше: *nichtsprachlichen) Antecedens"*. У своїй роботі вчений абстрагується від опису всіх граматичних феноменів заперечення і розглядає його на прагматичному рівні, досліджуючи комунікативні функції заперечення.

Інші представники лінгвопрагматичного підходу теж наголошують на тому, що потрібно розрізняти між запереченням *(Negation)* і заперечуванням *(Negierung),* як це роблять зокрема М. Квіан [184, с. 46] та В. Кюршнер [168, с. 12], А. Паславська [78, с. 41] які на прикладах показують, що лінгвопрагматична категорія заперечування *(Negierung)*, на відміну від заперечення *(Negation),* не є залежною від мовних засобів вираження заперечення:

(51) *Kommst du morgen mit nach Bern? – Morgen muss ich in Zürich sein [131, S. 688].*

Заперечувати можна не лише за допомогою заперечних слів, але й інших засобів, наприклад, невербальних (хитання головою), про які мова йтиме у розділі 3.

Якщо розглядати заперечення як комунікативну операцію *(kommunikative Operation in einem kommunikativen Handlungsspiel* [192, S. 181]*)*, чи комунікативну дію *(kommunikative Handlung eines Sprechers* [147, S. 89]*)*, то потрібно відштовхуватися від лінгвопрагматичної концепції заперечення, тобто його розгляду як прагматичної категорії, а не синтаксичної чи семантичної.

Принциповим для подальшого дослідження було розмежувати на матеріалі німецької мови три аспекти мовного заперечення: його формальне вираження, семантику і прагматику. З погляду формального вираження, заперечення – це набір різнорівневих вербальних та невербальних засобів реалізації. З погляду семантики, заперечення трактуємо як логічну операцію, яка змінює зміст висловлення на протилежний. З погляду прагматики – це мовленнєва дія, яку мовець

виконує для спростування, відмови чи заборони мовленнєвої дії слухача, а також для констатації певного стану справ чи підтримання контакту зі слухачем. Таким чином, в плані семантики мова йде про заперечення (Negation), яке екстраполюється на комунікативному рівні, залежно від ілокутивної мети, в заперечування (полемічне заперечення), констатування (дескриптивне заперечення) та контактування (псевдозаперечення). Безпосереднім об'єктом дослідження є полемічне заперечення та МА його реалізації.

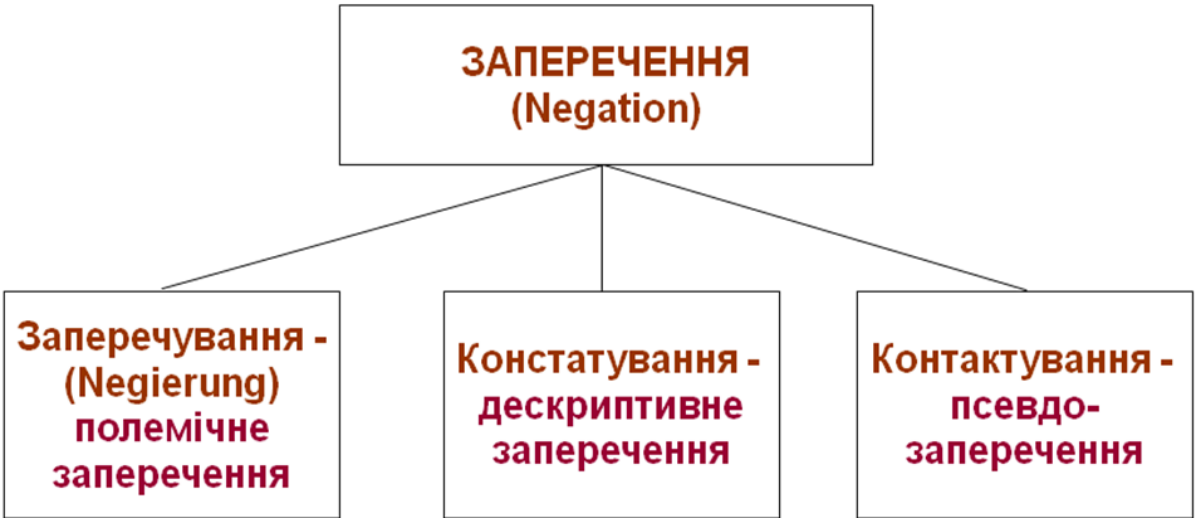

Рис. 1.2. Мовна категорія заперечення

Отже, попри можливе трактування заперечення як синтаксичної [130, с. 639–645] чи семантичної категорії [146, с. 86–101], існує ще один рівень, на якому заперечення виявляє свої специфічні якості – прагматичний, і він безпосередньо співвідноситься з тими, хто послуговується запереченням в комунікації. Заперечення на прагматичному рівні не має закріпленого за ним сталого негативного значення, а лише сигналізує про заперечну позицію мовця до стану справ у попередньому висловлюванні [201, с. 38].

1.2.1. Заперечення з погляду теорії мовленнєвих актів. У поведінковому аспекті мовну особистість визначає сукупність вербальних і невербальних засобів, якими вона послуговується. Релевантною для її опису є теорія мовленнєвих актів, яка займається мовленням, реальною комунікацією, а не мовними одиницями і правилами їхнього комбінування. Центральним аспектом мовленнєвого акту виступає ілокуція – надання висловлюванню певної комунікативної функції [126, с. 726].

Думка про те, що за допомогою мови ми виконуємо дії у експліцитній формі, відома з філософії мови, але у рамках самостійної лінгвістичної дисципліни – прагматики – вона отримала розвиток у працях Дж. Л. Остіна [117] і Дж. Р. Серля [199]. Свій початок теорія мовленнєвих актів взяла з критики Дж. Л. Остіним філософського погляду, що мова слугує виключно для того, щоб говорити про світ. Критика, ймовірно, пов’язана з тим, що Дж. Л. Остін займався передовсім експліцитними перформативами, які переконливо засвідчують діяльнісний аспект мови. Вчений наводить приклади, які не описують, повідомляють чи стверджують, а виконують дію, і називає їх перформативними висловленнями:

(52) *Ich taufe dieses Schiff auf den Namen "Queen Elisabeth".*

(53) *Ich vermache meine Uhr meinem Bruder.*

(54) *Ich wette 50 Mark, dass Deutschland Fußballweltmeister wird [145, S. 287].*

Дж. Л. Остін доходить висновку, що всі мовні висловлення перформативні. Отже, всіма висловленнями можна здійснювати дії.

Дослідження Дж. Р. Серлем мовного акту "обіцянка" створило наукову парадигму для дослідження багатьох інших мовленнєвих дій; а пропоновані ним класифікації вважаються класикою лінгвопрагматичного пошуку (1969). Відомі й інші лінгвістичні спроби вдосконалити аналіз

Дж. Р. Серля (Д. Вундерліх [214; 215]), а також його доповнити чи піддати критиці (М. Зеннекамп [201], Т. Конен [165], В. Франке [138]).

Дж. Р. Серль визначає **мовленнєві акти** як основні або мінімальні одиниці мовної комунікації, які ми застосовуємо, коли говоримо [199, с. 30]. МА, які здійснюються за допомогою висловлювання речення, складають функцію речення [199, с. 32].

Важливими рисами МА є їхня інтенційність (умисність), цілеспрямованість та конвенційність (загальноприйнятість).

Дж. Р. Серль розрізняє чотири складові МА:

– артикуляцію слів (морфем, речень), тобто здійснення локутивних актів;

– референцію і предикацію, тобто здійснення пропозитивних актів;

– ствердження, питання, накази, обіцянки і т.д., тобто здійснення ілокутивних актів;

– перлокутивні акти, тобто висновки, чи вплив, який мають ілокутивні акти на дії, думки, погляди і т.д. слухача [199, с. 40, 42].

Д. Вундерліх [174, с. 120] узагальнює структуру МА Дж. Л. Остіна і Дж. Р. Серля за допомогою наступного рисунку:

Д. Вундерліх	**Дж. Л. Остін**	**Дж. Р. Серль**
– Артикулювати	– Фонетичний акт; – Фатичний акт;	– Локутивний акт (локуція)
– Формулювати	– Ретичний акт	– Пропозитивний акт (пропозиція): – референція, – предикація;
– Виражати	– Ілокутивний акт – Перлокутивний акт	– Ілокутивний акт (ілокуція) – Перлокутивний акт (перлокуція)

Рис. 1.3. Порівняльна структура мовленнєвих актів

Цілісність МА створюють: акт локуції, ілокуції і перлокуції [7, с. 171].

Фонетичний акт реалізує звукову структуру, фактичний акт – лексико-граматичну структуру, семантична структура реалізується у ретичному акті. Ілокутивний акт вказує на комунікативну мету, перлокутивний – на передбачуваний вплив на слухача. Важливо, що нормативна комунікація передбачає, що всі акти відбуваються одночасно.

Інтерпретуючи слова Ґ. Фреґе [140, с. 71], що лише в реченні слова щось означають, Дж. Р. Серль робить висновок, що референція можлива лише як частина у здійсненні пропозитивного акту, і граматична форма пропозитивного акту є повним реченням. Пропозитивні акти не можуть вживатися самостійно, пропозиція завжди пов’язана зі здійсненням ілокутивного акту. МА набуває свого статусу залежно від ілокутивного акту. Тому для лінгвопрагматичного аналізу заперечення важливий насамперед аналіз його ілокутивних актів. Дж. Р Серль [199, с. 49] розмежовує ілокутивний акт та пропозитивний зміст ілокутивного акту (не враховуючи, звичайно, ілокутивних актів типу *"Hurra!"* чи *"Au!"*, які не мають пропозитивного змісту).

Із погляду семантики Дж. Р. Серль розрізняє в синтаксичній структурі речення пропозитивний індикатор та індикатор ілокутивної ролі. Індикатор ілокутивної ролі вказує на те, який ілокутивний акт здійснює мовець, висловлюючи певне речення. На прикладі

(55) *Ich verspreche zu kommen [199, S. 50]*

це можна показати наступним чином: індикатор ілокутивної ролі *"ich verspreche"*, індикатор пропозитивного змісту *"dass ich kommen werde"*.

Різниця між індикатором ілокутивної ролі та індикатором пропозитивного змісту робить можливим розмежування ілокутивного та пропозитивного заперечень:

(56) *Ich verspreche nicht, zu kommen.*

(57) *Ich verspreche, nicht zu kommen [201, S. 61].*

У *(53)* наявне ілокутивне заперечення, *"nicht"* заперечує очікуваний ілокутивний потенціал [192, с. 199], змінює ілокутивну роль МА так, що мовець не обіцяє, а відмовляється обіцяти, що прийде. У *(54)* заперечне слово *"nicht"* не впливає на ілокутивну роль "обіцянка", оскільки тут наявне пропозитивне заперечення. Правомірно виникає питання про доцільність використання пропозитивного заперечення, адже простіше сказати *"Ich komme nicht"*. Вагомою умовою вживання пропозитивного заперечення є та, що пропозиція *"dass ich kommen werde"* є не новою, а очікуваною для мовця і слухача. Функція пропозитивного заперечення полягає в тому, щоб цю очікувану, можливу пропозицію відхилити [201, с. 63]. Це, однак, неможливо здійснити в межах одного окремого МА, а вимагає попереднього контакту мовця і слухача.

Вживання ілокутивного заперечення з перформативними дієсловами не завжди призводить до здійснення МА заперечення:

(58) *Ich frage nicht, wer sich verspätet hat.*

(59) *Ich rate dir nicht, mir zu nahe zu treten.*

(60) *Ich danke dir nicht dafür, dass du dies vergessen hast [201, S. 67].*

Ілокутивне заперечення використовується для здійснення різноманітних МА, але теорії про ізольовані, окремі МА недостатньо, щоб їх розрізнити. Зокрема, її недостатньо, щоб пояснити вживання перформативного дієслова *"verneinen"* у наступному діалозі:

(61) *A1: Nicht alle Menschen haben einen Vater.*

B2: Du verneinst, dass alle Menschen einen Vater haben?

A3: Ich verneine, dass alle Menschen einen Vater haben [201, S. 68].

У *B2* дієслово *"verneinen"* вжито не перформативно. Попри свою перформативну форму *A3* є не запереченням, а ствердженням, бо мовець

погоджується з поставленим у *B2* питанням. Пояснення полягає в тому, що *"verneinen"* потрібно розглядати не як ізольований МА, а в комунікативній взаємодії з іншими МА.

Для своєї класифікації МА Дж. Р. Серль бере за основу три речі: ілокутивну мету, напрям пристосування до світу і „умови щирості" – розуміємо їх як психологічний стан мовця і розділяє МА на асертиви (репрезентативи), директиви, комісиви, експресиви та декларативи [197, с. 31–36].

Критика Дж. Р. Серля полягає, в основному, в тому, що вчений виходив з окремих самостійних МА, виражених за допомогою речення. Серед умов комунікації, які здійснювалися через МА, враховувалися фактично лише ті, які стосуються співрозмовників окремо, і не брався до уваги аспект МА, який пов’язаний безпосередньо з перебігом і станом конкретної комунікації. Але ж мовна комунікація – це щось більше, ніж низка окремих актів, які йдуть один за одним.

В. Франке [138, с. 8] вважає недоліком теорії МА Дж. Р. Серля те, що вона орієнтована лише на мовця *(einseitig sprecherorientiert)*, бо Дж. Р. Серль розглядає як основну одиницю комунікації МА, який адресує мовець до "пасивного" слухача.

Г. Генне / Г. Ребок визначають розмову основною одиницею спілкування [152, с. 12]. Ґ. Унґегоєр має ту ж думку, що не монолог, а діалог повинен бути вихідною точкою мовленнєвих наукових досліджень [208, с. 4], Е. Вайґанд також вважає мінімальною одиницею комунікації не МА, а подвійну секвенцію МА [212, с. 12]. Таку подвійну секвенцію вчений називає мінімальною мовною грою. Термін "мовна гра" за Л. Віттґештейном означає, що розмовляти якоюсь певною мовою належить до людської діяльності [213, с. 24].

Проблемою комунікативно орієнтованих МА займався Д. Вундерліх, на думку якого комунікативні функції МА – це так звані *"move"* або *"Zug"*

[215, с. 57], назвемо їх мовленнєвими ходами. **Мовленнєвий хід** (далі МХ) – це одиниця діалогічного спілкування, яка охоплює МА від моменту початку розмови до зміни мовця [7, с. 342]. Д. Вундерліх поділяє їх на ініціативні та реактивні комунікативні функції МА. Учений вважає, що МА відбуваються за певних умов. Ці певні умови Д. Вундерліх називає умовами інтеракції [215, с. 57].

На жаль, ні Д. Вундерліх, ні інші автори, зокрема Д. Франк [136], Й. Швіталла [195], які займаються МА в контексті інтеракції, не проводять чіткої різниці між МА і МХ. На відміну від них, Т. Конен вважає, що МА і МХ – це два різні аспекти висловлення. При аналізі МХ Т. Конен виходить не з ініціативної функції, а з реактивної функції МА, і через неї інтерпретує попереднє висловлення [165, с. 50]. Беручи думку Д. Вундерліха про існування умов інтеракції за основу для своєї теорії, Т. Конен інтерпретує МА через умови інтеракції [165, с. 53] ", але в той же час розмежовує МА і інтеракційні аспекти МА. Приклади *B1 – B7*

(62) *A1. Die generative Transformationsgrammatik liefert die endgültige Lösung für die grundlegenden Fragen der Linguistik.*

B1. Sie kann noch nicht einmal die grundlegenden Fragen formulieren.

B2. Es gibt keine Transformationsgrammatik mehr.

B3. Das kann man nicht sagen.

B4. Das ist Unsinn.

B5. Bist du da sicher?

B6. Sollte man das nicht einschränken?

B7. Hör doch auf!

можна розглядати, з одного боку, як ізольовані окремі висловлення, з іншого боку – як функціональні складові розмови, тобто як ходи. Мовленнєвий хід – це один чи декілька МА, які виконують певну комунікативну функцію у розмові. Т. Конен називає *A1* ініціативним ходом, тобто це такий хід, за яким слідує наступний; а *B1–7* відносить до

реактивних ходів, тобто ходів, які слідують за попереднім ходом *A1* [165, с. 9]". Один і той самий МА може бути і реактивним, і ініціативним ходом.

У перших дослідженнях МА Дж. Р. Серль (1975) не розмежовує МА і інтеракційні аспекти МА. На думку Т. Конена, до якої ми приєднуємося, правильніше було б розглядати спростування, яке він досліджує, як клас МХ з певними глобальними реактивними функціями [165, с. 96].

Класифікація заперечних МА здійснюється вченими за різними критеріями. Виходячи з комунікативної ситуації, У. Енгель [133, с. 779] класифікує заперечні МА як:

- Заперечення на рівні ілокуції *(Zurückweisung):*

(63) *Sie könnten uns mal Kaffee machen. – Ich denke gar nicht daran.*

- Заперечення на рівні пропозиції *(Bestreiten):*

(64) *Ina liegt im Krankenhaus. – Nein.*

- Заперечення, коли стверджується протилежне до змісту *(Verneinen):*

(65) *Ina liegt nicht im Krankenhaus.*

- Заперечення, яке стосується членів речення *(Ausnehmen):*

(66) *Nicht davon wollte ich sprechen.*

- Заперечення на рівні словотвору *(Absprechen):*

(67) *Nichtmitglied.*

В. Гайнеманн [147, с. 108–125] розрізняє заперечні МА залежно від комунікативної мети мовця, яка має на меті змінити позицію/думку співрозмовника:

- заперечні МА як *Zurückweisen:*

(68) *Gestern habe ich Peter seit langer Zeit wiedergesehen. Er ist nun glücklich verheiratet. – Nein, da irrst du dich; er hat mir genau*

das Gegenteil gesagt. / I wo, Peter ist nicht glücklich verheiratet. / Denkste!

- Заперечні МА як *Verneinen:* спеціальний випадок співвідношення "питання – відповідь":

(69) *Fährt Peter morgen nach Berlin? –Nein. / Auf keinen Fall, wir brauchen ihn hier. / Morgen hat er keine Zeit. / Morgen fährt er nach Erfurt.*

- Заперечні МА як *Verbieten*, що стосуються безпосередньо дії партнера:

(70) *Kinder spielen auf dem Wäscheplatz Fußball. –Ich verbiete euch hiermit ein für allemal das Fußballspielen auf dem Wäscheplatz! / Spielt woanders Fußball, aber nicht hier! / Sofort aufhören! / Ihr macht doch die Wäsche schmutzig! / Habe ich euch nicht erst gestern gesagt, dass ihr hier nicht Fußball spielen dürft? / Schluss damit! Der Wäscheplatz ist kein Spielplatz! / Nun aber weg hier! Lasst euch bloß nicht noch einmal hier sehen!*

- Заперечні МА як *Verweigern:*

(71) *Mutter zum Kind: Geh jetzt sofort ins Bett! Das Kind spielt weiter.*

М. Зеннекамп [201, с. 88–113] досліджує заперечні слова в діалогах і розрізняє вживання заперечних слів на трьох рівнях:

- на рівні стану справ, коли заперечне слово сигналізує, що мовець прагне спростувати стан справ актуального МА:

(72) *In Klammern gefragt müssen sie dafür bezahlen? – Nein, nein [201, с. 90].*

- На рівні мовленнєвих інтенцій, коли мовець за допомогою заперечного слова або сигналізує, що певна можлива мовленнєва інтенція не відповідає дійсності, або вказує на свою мовленнєву інтенцію:

(73) *Na, was beschließen wir denn jetzt? – Na, da gibts nichts zu beschließen.*

(74) *Wie konnte das passieren? – Ich sage dazu nichts [201, c. 99]*.

- На рівні дискурсу, коли заперечне слово не стосується ні стану справ, ні намірів мовця, а служить для об'єднання окремих актів у цілісний діалог:

(75) *Wer ist dieser Mann? – Ich weiß nicht, welchen du meinst [201, c. 113]*.

МА заперечення *(Negierung)* можна трактувати по-різному, як це засвідчують дослідження У. Енгеля, В. Гайнеманна, М. Зеннекамп. Спільним для усіх перелічених підходів є визнання присутності в МА заперечення конфлікту позиції співрозмовників, на який мовець може реагувати по-різному.

Із погляду лінгвопрагматики **МА заперечення** визначаємо як реактивний МА в секвенції ініціативного та реактивного МА, за допомогою якого мовець ставить під сумнів, відкидає чи блокує ініціативний МА слухача. Залежно від ілокутивної мети, на матеріалі дослідження виокремлено три головних реактивних заперечних МА: ***спростування, відмови*** і ***заборони*** та двох периферійних заперечних МА – інформування й контактування.

Так як предметом дослідження є реактивні МА, виходимо з того, що учасник спілкування, який здійснює ініціативний МА, є слухачем. Учасник спілкування, який здійснює реактивний МА, є мовцем.

Спростування визначаємо як реактивний МА заперечення, яким мовець ставить під сумнів істинність ініціативного МА слухача, з ілокутивною метою ствердити певний стан речей через спростування іншого, та можливою експлікацією змісту МА за допомогою дефініції "невірно, що *p*":

(76) *Es war Hirschmann, Herr Leutnant. – Es war nicht Hirschmann [250, c. 15].*

Перлокутивний ефект спростування полягає в тому, щоб змусити слухача повірити мовцю.

МА спростування мають такий вигляд:

Реактивний МА	**Ініціативний МА**
Спростування	Запевнення, констатація, припущення

Рис. 1.4. Мовленнєві акти спростування

Відмова – це реактивний МА заперечення, яким мовець відкидає ініціативний МА слухача, з ілокутивною метою зобов'язати мовця не робити чогось та можливою експлікацією змісту МА за допомогою дефініції "небажано, що *p*":

(77) *Kommen Sie 'raus. – Ich bin nicht angezogen [244, c. 243].*

Перлокутивний ефект відмови полягає у дотриманні певної лінії поведінки мовцем:

МА відмови виглядають так:

Реактивний МА	**Ініціативний МА**
Відмова	Пропозиція, вимога, прохання

Рис. 1.5. Мовленнєві акти відмови

Заборона – це реактивний МА заперечення, яким мовець блокує ініціативний МА слухача, з ілокутивною метою спонукати слухача не робити чогось та можливою експлікацією змісту МА за допомогою дефініції "не дозволяється, що *p*":

(78) *Aber … – Unterbrechen Sie mich nicht! [226, S. 62]*

Перлокутивний ефект заборони полягає у дотриманні певної поведінки слухачем.

МА заборони можна зобразити наступним чином:

Реактивний МА	**Ініціативний МА**
Заборона	Намір до дії, дія

Рис. 1.6. Мовленнєві акти заборони

Периферійними МА заперечення є **інформування** (ілокутивна мета – надання інформації про відсутність певного стану речей) та **контактування** (ілокутивна мета – підтримання контакту за допомогою вживання заперечних слів).

Проаналізовані приклади з художньої літератури дають змогу стверджувати, що, відповідно до класифікації ілокутивних актів Дж. Р. Серля заперечні МА реалізуються у асертивному, комісивному, директивному та експресивному типах висловлень.

Метою **асертивних висловлень** є судження про певний стан справ, наприклад, констатації, сумніви, прогнозування тощо [8, с. 33]. Асертиви послаблюють категоричність заперечних МА, бо не містять погроз, переконань, прохань, іншими словами, психологічного тиску на співрозмовника, а лише констатують *"це не так"*, що можна перефразувати *"я вважаю, що це не так"*.

Асертивний тип висловлення є найбільш типовим для МА спростування:

(79) *Angenehm? – Nein, dein Problem hat keine angenehme Lösung [252, S. 13]*.

Асертиви зустрічаються також у МА відмови:

(80) *Wir sollten den Mann ins Kreuzverhör nehmen. – Das hat Zeit. Ich glaube nicht, dass der Mann etwas mit dem Mord zu tun hat [223, S. 42]*.

Асертиви у МА заборони:

(81) *Ich muss ihm doch sagen, dass er die Demo morgen früh vor dem Soziologischen Institut abziehen soll, und nicht vor dem Hauptgebäude. – Morgen früh – bist du verrückt? Morgen ist Samstag! [256, S. 252]*

Метою **комісивних** висловлень є формулювання зобов'язань щодо адресата. Комісиви втілюються у різноманітних обітницях, обіцянках тощо [8, с. 33]. Категоричність заперечних комісивів великою мірою залежить від того, яку форму вираження має висловлення: пряму чи непряму, чи має мовець на меті приховати свої наміри, чи заперечна форма має експліцитний зобов'язальний зміст.

Комісивний тип висловлення зустрічається найчастіше у МА відмови:

(82) *Komm! Trink mit mir eine Flasche Johannisberger. Das wird Eduard ärgern. – Ich will heute keinen Menschen ärgern [246, S. 258]*.

Комісиви присутні і у МА заборони:

(83) *Das Mädchen sprach ins Mikrophon: "Herr Professor, wir wollen mit Ihnen diskutieren." – Jetzt erst bemerkte Renke, dass er nicht mehr ins Mikrophon sprach. Er riss das Mikrophon*

zurück und schrie: "Wenn die Störer nicht sofort verschwinden, zeige ich sie an. Ich habe hier das Hausrecht" [261, S. 126]

Комісиви у МА спростування:

(84) *Du bist ein Spion. Sie haben dich gekauft. Wenn ich es sage, töten sie mich. – Ich bin kein Spion. Und warum sollten sie dich töten, wenn du es mir sagst? Sie könnten das doch ohne das viel besser [246, S. 253]*.

Метою **директивних** висловлень є вчинення тиску на адресата, спонукання його до певних дій. Директиви втілюються у проханнях, дозволах, наказах тощо [8, с. 33]. За ступенем категоричності мовця, тобто психологічним тиском на слухача, виділяють категоричні (накази, інструкції, заборони) і некатегоричні (прохання, побажання, поради, рекомендації) директиви, але всі заперечні директиви спрямовані на те, щоб перешкодити діям слухача. Некатегоричність – це лише спосіб комунікації, який не змінює мету директива [42, с. 52]. Категоричні директиви не зважають на думку слухача, а некатегоричні директиви її враховують.

Директивний тип висловлення зустрічається найчастіше як МА заборони:

(85) *Warte, Bursche, wir werden noch abrechnen! – Rühr ihn nicht an! [247, S. 115]*.

Директиви характерні і для МА відмови:

(86) *Der Rotary Club bittet Sie, einen Vortrag zu halten. – Lehnen Sie ab [256, S. 58]*.

Директиви у МА спростування:

(87) *Weil sie euch jetzt holen werden. Alle. – Quatsch! Quatsch! Bilde dir nur nichts ein! Wir verlieren nicht! Wir räumen hier nur! Die Front wird verlegt, das ist alles! [244, S. 224]*

Метою **експресивних** висловлень є демонстрування психічних станів, емоцій адресанта, його ставлення до того, про що він повідомляє [5, 36]. Експресиви експлікують ступінь відвертості та щирості мовця стосовно слухача. На відміну від асертивів, які містять оцінку чи опис самого мовця, сторонньої людини, предметів та явищ навколишнього світу, суб'єктом експресивних висловлень виступає слухач.

МА спростування, виражені експресивом:

(88) *Er ist jetzt im Ruhestand. So wie ich. – Du bist nicht im Ruhestand. Du bist auf Urlaub [245, S. 10]*.

МА відмови, виражені експресивом:

(89) *Raus. Vor die Tür. Ich will Lucienne untersuchen. – Das können Sie auch so. Wir sind nicht so fein [243, S. 104]*.

МА заборони, виражені експресивом:

(90) *Ich werde aufstehen und Frühstück für Sie machen, alles… – Sie werden gar nichts tun [243, S. 65]*.

Класифікація ілокутивних актів Дж. Р. Серля дала поштовх для подальших досліджень МА. Сучасні теорії розрізняють МА за ілокутивним потенціалом, за структурою, за типом інтерактивності та за внутрішнім оцінним знаком [114; 41; 86].

За ілокутивним потенціалом заперечні МА бувають **прості,** що містять однакову ілокуцію:

(91) *Das tut das Leben mit Vorliebe. Das musst du als Richter doch wissen. – Nein, nein, in der Tiefe ist alles logisch. Was nicht so erscheint, hat man noch nicht verstanden [263, S. 90]*.

та **гібридні**, які поєднують ілокуції різних МА, наприклад, комісива (К), директива (Д) та асертива (А):

(92) *Hör zu, Gabrielle. Mir ist da etwas Dummes passiert. – Ich will es nicht wissen (К). Fang jetzt ja nicht an zu beichten (Д)! Ich interessier' mich einfach nicht dafür (А) [256, S. 139].*

За структурою можна розмежувати прості і складні заперечні МА. **Простий заперечний МА** – це мінімальна заперечна предикативна одиниця. **Складний заперечний МА** – це МА, який містить декілька мінімальних заперечних предикативних одиниць, поєднаних між собою спільною комунікативною інтенцією мовця. Прості МА комбінуються собою визначеним чином. Коли один МА – головний (г), бо містить безпосередньо негативну реакцію мовця на пропозитивний зміст ініціативного акту, а інший МА – підпорядкований (п), бо вживається для обґрунтування такої негативної реакції, то такий тип зв'язку є **комплексним**:

(93) *Ich bitte Sie, mir den Fall noch einmal zu übergeben, Kommandant. – Darauf kann ich nicht eingehen, unter keinen Umständen (г). Sie sind nicht mehr bei uns, Herr Doktor Mattäi (п) [223, S. 64].*

У даному випадку головний МА дає безпосередню відповідь на ініціативне прохання слухача, а залежний МА доповнює і пояснює попередній.

При поєднанні МА, які є рівноцінними, говорять про **композитні** МА:

(94) *Ich möchte sogar sagen, dass es um einen alten Amerikaner handelt, und der Riese ist lebendig gezeichnet. – Riesen gibt es doch nicht. Erzählen Sie mit keine Märchen [223, S. 84].*

Кожен реактивний МА мовця може бути окремим, достатнім МА як відповідь на ініціативний МА слухача.

Іншими різновидами є ще **складені** МА, що поєднують метакомунікативи і прості МА. **Метакомунікативи** – це такі МА, ілокутивна мета яких – забезпечити здійснення власне МА за допомогою встановлення контакту (наприклад, привітання), його пролонгації (заповнення пауз, перевірка роботи каналу зв'язку), а також розмикання мовленнєвого контакту (прощання) [114, с. 87]:

(95) *Mein Gott, waren Sie in der Badewanne, dass Sie so lange nicht abgenommen haben. – Hallo, Frau Wagner, ich hab jetzt keine Zeit (A). Ich bin auf dem Sprung ins Theater (A) [256, S. 175].*

Складний заперечний МА мовця містить метакомунікатив встановлення контакту у поєднанні з двома асертивами (А).

(96) *Jetzt müssen Sie aber Ihre Hose etwas in Ordnung bringen. Wollen Sie sie ausziehen? – Also, ich glaube, das ist nicht nötig (A). Ich glaube, sie ist noch tragbar für einen Sargträger (A) [256, S.175].*

У цьому випадку метакомунікатив пролонгації контакту поєднується у складному заперечному МА з асертивом.

Важливо дослідити, як можуть заперечні МА поєднуватися між собою. Потрібно також з'ясувати, які МА переважають серед заперечних за ілокутивним потенціалом і за структурою. Про це мова йтиме докладніше у розділі 2.

Залежно від ***типу інтерактивності*** говорять про **однобічні** та **багатобічні** МА. Однобічні МА розраховані на пасивне сприйняття інформації адресатом, вони не вимагають негайної реакції у відповідь на ініціативний МА. Дво- та багатобічні МА передбачають участь двох або кількох осіб у комунікації. Досліджуємо МА заперечення, які завжди є реакцією мовця на ініціативний МА слухача, тобто заперечні багатобічні МА, які передбачають участь двох або більше партнерів у комунікації.

За внутрішнім оцінним знаком заперечні МА можуть бути **маркованими**: позитивними, негативними, якщо спрямовані на користь відповідно слухача і мовця, та **нейтральними**, якщо не мають відношення до мовця чи слухача. Спростування належить до оцінно-нейтральних МА, бо воно не спрямовано на співрозмовників, а фокусується на самій дії, точніше на її негативній оцінці. Відмова і заборона належать до маркованих негативних МА (з вектором спрямування до мовця), адже при відмові та забороні акцент робиться на бажанні, волі мовця, а не на самій дії.

Отже, у пропонованому дослідженні виходимо з того, що, в процесі спілкування учасники комунікації здійснюють певні заперечні МА. Аналіз заперечних МА включає їх ілокутивну мету, яка є центральним аспектом теорії МА і дає можливість розмежувати головні і периферійні заперечні МА. Для аналізу потрібно розширити теорію МА таким чином, щоб охопити МХ і дослідити реакцію мовця на ініціативний МА слухача. У визначенні МХ вихідна точка – не ініціативний, а реактивний МА. Реактивні заперечні МА виражені різними типами висловлень – асертивними, комісивними, директивними та експресивними і класифікуються за ілокутивним потенціалом, за структурою, за типом інтерактивності та за внутрішнім оцінним знаком.

1.2.2. Стратегії і тактики заперечення. До міжособистісної інтеракції учасників спілкування спонукає комунікативна ситуація, в яку входять партнери по комунікації. Комунікативна ситуація визначає мовленнєву поведінку, способи реалізації комунікативної інтенції (стратегію, тактику тощо) [7, с. 337].

Важливою складовою комунікативної ситуації є комунікативні стратегії, які вона реалізує. **Комунікативна стратегія** (далі КС) – головна лінія мовленнєвої поведінки в межах конкретної комунікативної події, що

визначається загальною метою комунікації, ситуативним контекстом і уявленнями про адресата [114, с. 156].

КС прямо співвідносяться з інтенціями комунікантів. Саме КС встановлюють способи і засоби досягнення мети комунікації. Наприклад, мовець може сповідувати стратегію ввічливості, яка буде визначати, який семантичний зміст варто висловлювати, а який – ні, які МА доречні, а які – ні [7, с. 119].

У сучасній прагмалінгвістиці відсутня універсальна класифікація КС, це поняття виявляє доволі широку варіативність: говорять про стратегії зв'язності тексту, пропозиційні, продукційні стратегії, разом з тим і про сценарні, стилістичні стратегії [64, с. 138]. Розмежовують також головні (семантичні, когнітивні) та допоміжні стратегії, що сприяють ефективній діалоговій взаємодії [38]. Головні стратегії пов'язані з впливом на адресата (стратегія дискредитації, стратегія підпорядкування тощо). Серед допоміжних стратегій розрізняють прагматичні (комунікативно-ситуаційні), що зумовлені компонентами комунікативної ситуації: автором, адресатом, каналом зв'язку, комунікативним контекстом, а також діалогові (конверзаційні), які використовують відповідно до завдань контролю над діалогом, та риторичні стратегії, у межах яких застосовують прийоми ораторського мистецтва та риторичні техніки ефективного впливу на адресата.

Залежно від результату діалогічної взаємодії розрізняють кооперативні і некооперативні стратегії. Кооперативні стратегії – це сукупність мовленнєвих дій, які застосовує адресант для досягнення комунікативної мети шляхом кооперації з адресатом. Некооперативні стратегії – сукупність мовленнєвих дій, які використовує адресант для досягнення своєї стратегічної мети через конфлікт з адресатом [95, с. 172].

КС пов'язані безпосередньо з мотивами людської поведінки, які поділяються на первинні і вторинні. Первинні мотиви – це бажання бути

ефективним, тобто реалізувати інтенцію; необхідність пристосуватися до ситуації. До вторинних мотивів належать ті, що пов’язані з самовираженням; ефективною взаємодією комунікантів; прагненням мовця зберегти і примножити важливі для нього цінності; бажанням мовця уникнути негативних емоцій [38, с. 58–59]. Первинні мотиви лежать в основі комунікативної взаємодії, вторинні мотиви визначають вибір мовленнєвих засобів і тип мовленнєвої поведінки.

Важливою характеристикою мовленнєвої поведінки є статус мовців, він визначає дистанцію, якої дотримуються мовці у спілкуванні і її причини. У зв’язку з цим говорять про два типи стратегії ввічливості: позитивну і негативну. Позитивна ввічливість має місце у спілкуванні між близькими людьми і базується на щирості і відкритості у стосунках, статус мовців нівелюється. Негативна ввічливість наявна у спілкуванні малознайомих людей, коли співрозмовники уникають вторгнення на територію партнера, відповідно, дотримуються дистанції у спілкуванні.

Типологія КС Т. Толмачової [104], побудована на основі об’єднання МА за їх комунікативними функціями, містить такі КС:

- інформативну КС – сукупність мовленнєвих дій, націлених на повідомлення / отримання необхідної інформації;
- оцінно-впливову КС – сукупність мовленнєвих дій, спрямованих на здійснення аксіологічного впливу на співрозмовника;
- емоційно-впливову КС – сукупність мовленнєвих дій, які виражають емоційний стан співрозмовника;
- регулювально-спонукальну КС – тип або лінію поведінки одного зі співрозмовників у конкретній ситуації спілкування, яка спрямована на керування поведінкою партнера;
- конвенційну КС: соціально-конвенційну КС (встановлення, розвиток, підтримання, розмикання контакту) і КС організації

мовленнєвого висловлення (правила етикету, вибачення, вираження подяки, ввічливе комунікативне переривання тощо).

Для КС заперечення відповідна типологія мала б ґрунтуватись на заперечних МА, об'єднаних у групи за типами висловлень. Асертиви у заперечних МА спрямовані на повідомлення певної заперечної інформації. Комісиви у МА заперечення спрямовані на вираження заперечного волевиявлення. Директиви у заперечних МА спрямовані на керування поведінкою слухача; спонукають до припинення (мовленнєвої) дії, чинячи тиск на слухача. Експресиви у заперечних МА спрямовані змінити почуття слухача на протилежні.

Спираючись на класифікацію Т. Толмачової, а також на основі вибірки з художньої літератури, наділяємо МА заперечення наступними КС: інформативною, інформативно-впливовою, регулювально-спонукальною та емоційно-впливовою КС.

Інформативна КС заперечних МА реалізується асертивним типом висловлення і спрямована на повідомлення певної негативної чи протилежної до ініціативного МА інформації:

(97) *Rudolf, du hast mich wieder verlassen. – Ich habe dich nicht verlassen (A). Ich war fort – aber ich habe dich nicht verlassen (A) [246, S. 73]*.

Мовець у відповідь на ініціативний МА про те, що він знову залишив слухача, висловлює реактивний МА, виражений асертивами, які повідомляють протилежну інформацію до тієї, що висловлює слухач.

Інформативно-впливова КС заперечних МА – це КС, яка реалізується комісивним типом висловлення і спрямована на вираження негативного волевиявлення:

(98) *Komm! Trink mit mir eine Flasche Johannisberger. Das wird Eduard ärgern. – Ich will heute keinen Menschen ärgern (K) [246, S. 259].*

У відповідь на ініціативний МА слухача про те, щоб випити з ним і таким чином розізлити Едуарда, мовець висловлює своє небажання сердити когось, а, отже, і випити зі слухачем.

Регулювально-спонукальна КС заперечних МА – це КС, яка реалізується директивним типом висловлення і спрямована на керування поведінкою слухача; спонукає до припинення (мовленнєвої) дії, чинячи тиск на слухача:

(99) *Aber ... – Unterbrechen Sie mich nicht (Д) [226, S. 62]!*

Мовець, висловлюючи реактивний МА, прагне припинити ініціативний МА слухача, перебиваючи його.

Емоційно-впливова КС заперечних МА – це КС, яка реалізується експресивним типом висловлення і спрямована на вираження емоційного стану мовця:

(100) *Ich darf alles essen, was ich will. Und heute will ich Grießbrei mit Himbeer-Kabapulver drin, ein Steak halb durch mit Pommes und Kräuterbutter, zwei verschiedene Sorten Wein, Pfannkuchen und Thailändisch mit süß-saurer Soße. – Nein (E). Willst du nicht (E). Mich ärgern willst du (E) [222, S.152].*

Мовець має іншу думку про причини дій слухача, ніж називає сам слухач, і прагне донести її слухачеві.

Як зазначено вище, кожен з досліджуваних у роботі МА заперечення – спростування, відмова і заборона послуговуються різними, хоча тяжіють до якогось одного типу висловлень: спростування – до асертиву, відмова – до комісиву, заборона – до директиву. Заперечні МА реалізують свої КС відповідно до їхніх типів висловлення: інформативну

КС – у асертивах, інформативно-впливову КС – у комісивах, регулювально-спонукальну КС – у директивах, емоційно-впливову КС – у експресивах.

Наступний приклад містить комісив у МА спростування (хоча для спростування характерний асертивний тип висловлення):

(101) *Außerdem habe ich jemanden kennengelernt. – Ich kann das nicht glauben (K), und ich glaube das nicht [233, S. 42].*

Конвенційна КС [104] характерна для контактування [147] як псевдозаперечення. Контактування підтверджує контакт між мовцем і слухачем у процесі здійснення акту комунікації. Мовець найчастіше здійснює цю мовленнєву дію за допомогою виразів *nicht (wahr)?*, а також *nicht auch?* [147, с. 160–162], які стоять переважно в кінці повідомлення, або ж на початку чи в середині, як у наступних прикладах:

(102) *Du warst eine Überraschung. – Sie nicht. Sie sind Rennfahrer, nicht wahr? [245, S. 9]*

(103) *Das sagen Sie immer; aber Sie kommen wieder. – Nicht wahr? Merkwürdig, daß nur Dichter das wissen [245, S. 195].*

(104) *Wenn wir beide das Geld hätten, das für die eleganten Autos, die da ´rumflitzen, noch nicht bezahlt ist, können wir uns bequem zur Ruhe setzen. ... – So ein Cadillac ist doch was anderes als ein Essex, nicht wahr, gnädige Frau? [248, S. 72]*

Контактування належить до соціального типу конвенційної КС, не має безпосереднього зв’язку із запереченням чи заперечуванням, і тому не є спеціальною темою пропонованого дослідження.

Із КС пов’язують глобальний рівень осмислення ситуації. У межах однієї стратегії мова йде про комунікативні тактики. **Комунікативна тактика** (далі КТ) – зумовлені КС мовленнєві кроки, що в сукупності дають змогу досягти головної комунікативної мети [114, с. 156–157].

КТ заперечення – це такі кроки, за допомогою яких через заперечне ставлення мовця до ініціативного МА досягають певної ілокутивної мети. Тобто, КТ, з одного боку, спосіб мовленнєвого впливу, сукупність мовленнєвих засобів, з іншого – шлях реалізації стратегії. Інструментом її реалізації є МА. У межах однієї стратегії можна застосовувати декілька тактик.

Інформативна КС здійснюється за допомогою наступних КТ:

- Повідомлення без пояснень;
- Повідомлення протилежної інформації;
- Повідомлення негативної інформації;
- Повідомлення з поясненнями неможливості інформації чи дії.

Емоційно-впливова КС реалізується такими КТ:

- Повідомлення з поясненнями емоційно-психологічних мотивацій;
- Волевиявлення з поясненнями емоційно-психологічних мотивацій;
- Спонукання до припинення дії з поясненнями емоційно-психологічних мотивацій.

Інформативно-впливова КС використовує наступні КТ:

- Волевиявлення без пояснень;
- Волевиявлення з поясненнями небажання виконання зобов’язань;
- Волевиявлення з поясненнями неможливості виконання зобов’язань.

Регулювально-спонукальна КС реалізується через наступні КТ:

- Спонукання до припинення дії без пояснень;
- Спонукання до припинення дії через погрозу/застереження;
- Спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію.

Взаємозв’язок типів висловлень, КС і КТ представлено у **додатку А.1.**

Будь-яке спілкування в поведінковому аспекті – це діяльність мовних особистостей, що проявляється в МА і має мотиви, мету, стратегії і шляхи їхньої реалізації. Прагматичні моделі заперечних МА є різними і будуть запропоновані у наступному розділі.

1.3. Лінгвокогнітивний підхід до вивчення заперечення

Сучасна лінгвістика суттєво розширила предмет своїх досліджень, бо крім питань, що таке мова, як вона влаштована, постали нові: як мова пов’язана з людиною, яким чином вибір мовних засобів залежить від ситуації спілкування тощо. Лінгвістичні питання набули глибшого розкриття завдяки залученню до аналізу здобутків психології, філософії, фізіології, соціології, математики, логіки, інформатики тощо. Свідченням повороту у мовознавстві від вивчення мови як окремої категорії до вивчення мовлення як продукту людської діяльності та однією з найвизначніших подій лінгвістичної науки ХХ ст. стала поява **когнітивної лінгвістики**, яка об’єднала вчених різного профілю і набула міждисциплінарного статусу. Когнітивна лінгвістика сформувалась на основі взаємодії інженерної дисципліни, відомої як штучний інтелект [194, с. 20] з лінгвістичною семантикою, інформатикою, психологією. Це дає змогу розглядати її як новий розділ лінгвістики і як одну з наук когнітивного циклу [113, с. 665]. Предметом її вивчення є організація і функціонування людських знань. Когнітивна наука займається питаннями побудови людської свідомості, пізнання світу, категоризації знань, ментальними утвореннями і базується на наступній фундаментальній ідеї: мислення – це маніпулювання внутрішніми (ментальними) репрезентаціями типу фреймів, планів, сценаріїв, моделей та інших структур знання [26, с. 20]. Когніція, її центральне поняття, охоплює процеси сприйняття, мислення і мовлення. Всі процеси діяльності людського мозку безпосередньо пов’язані з мовою, тому "мовна когніція"

[26, с. 17] стає центром дослідження когнітологів. Під мовною когніцією розуміємо організацію когнітивних (ментальних) структур і стратегій в процесі людського мислення, зберігання інформації, розуміння і відтворення мови [126, с. 388].

Мовна свідомість, що містить фрагменти осмислення дійсності, і комунікативна поведінка, що проявляється в комунікативних ситуаціях [42, с. 5], визначають мовну особистість [43, с. 3]. Норми поведінки, що пов’язані з володінням природною мовою, передбачають певну нормативну ситуацію, яка містить декілька типів учасників, об’єкт оцінки і його ідеальний (нормативний) прототип, а також нормативний модус і мотивацію. Освоєння світу людиною через мову формує когнітивний аспект мовної особистості, який має такі ознаки: картина світу у вигляді колективної концептосфери (за Д. Ліхачовим) [61]: ментальних утворень, чи концептів, лінгвістично релевантних для мовної особистості знань, пов’язаних з її переживаннями, особистим та суспільним досвідом; фреймовий аналіз уявлень, що отримали мовне вираження.

Відомі спроби типологізувати ментальні утворення (А. Бабушкін [3], М. Болдирєв [13], А. Вежбицька [18], Й. Стернін і Г. Бикова [99], О. Бєляєвська [12]). А. Бабушкін типологізує їх за певними ознаками: 1. уявні картинки (конкретні зорові образи – риба "налим"), 2. схеми (менш детальні образи – "ріка" як блакитна стрічка), 3. гіпероніми (найбільш узагальнені образи – "взуття"), 4. фрейми (сукупність збережених в пам’яті асоціацій – "базар"), 5. інсайти (знання про функціональне призначення предмета – "барабан", 6. сценарії (знання про сюжетний розвиток подій – "бійка"), 7. калейдоскопічні концепти (сукупність сценаріїв і фреймів, пов’язаних з переживаннями і почуттями – "совість") [3, с.43–67].

М. Болдирєв трактує когнітивні утворення як знання різного ступеня абстракції: 1. конкретно-чуттєвий образ (конкретний телефон), 2. уявлення (уявна картинка як узагальнений чуттєвий образ, напр. телефон взагалі),

3. схема – уявний зразок предмета, явища, який має просторово-контурний характер (геометричний аспект уявлення, загальні контури чогось – будинку, людської фігури, траєкторії руху), 4. поняття-концепт, який містить найбільш загальні, суттєві ознаки предмета чи явища, його об'єктивні, логічно побудовані характеристики (поняття – це концепт без другорядних ознак), 5. прототип, який дає уявлення про типового члена певної категорії (про типове авто, типового політика і т. д., це виділення типового на основі життєвого досвіду), 6. пропозиційна структура чи пропозиція – модель певної області досвіду, в котрій виокремлюються елементи, даються їхні характеристики; це узагальнена логічна модель відносин, відображена в глибинній граматиці, 7. фрейм – об'ємне багатокомпонентне утворення, яке містить "пакет" інформації, знання про стереотипну ситуацію, фрейм має дворівневу структуру, що складається з вершинних вузлів, які містять постійні дані про певну ситуацію, і термінальних вузлів, або слотів, які заповнюються даними з конкретної ситуації; аналізуючи фрейми другого рівня (вкладені фрейми або субфрейми), ми відтворюємо ситуацію в цілому, 8. сценарії, або скрипти – динамічно представлені фрейми, часова послідовність етапів, епізодів, 9. концептуальна структура, цілісний образ, який суміщає чуттєві і раціональні компоненти в їхній єдності і цілісності, як результат цілісного сприйняття ситуації, вищий рівень абстракції: недискретне, неструктуроване знання [13, с. 36–38].

Й. Стернін та Г. Бикова виділяють у лексичних одиницях різних типів три різновиди когнітивних утворень: уявлення, ґештальти і поняття [99, с. 57–58]. Уявлення – це узагальнені чуттєво-наочні образи предметів і явищ, позначені лексемами конкретної семантики. Ґештальти суміщають чуттєві і раціональні елементи, що формують цілісний образ, пов'язаний зі словом. Поняття – результат цілеспрямованого осмислення предмета чи

явища, що має на меті відмежувати предмет від подібних чи перечислити його суттєві ознаки.

О. Бєляєвська виділяє три типи когнітивних структур: когнітивні моделі – схематизовані образи, ґештальти, що складають основу семантики слів; метафоричні концепти – перенесення схематизованих уявлень про певну реальну ділянку на іншу, частіше абстрактну; концептуальні схеми – ієрархічно організовані системи, що складаються з базових концептів [12, с. 9–10].

Всі типи когнітивних структур мають ментальну природу, але характеризують одиницю інформації в пам’яті з різних сторін. Концепт – це збережена в індивідуальній чи колективній пам’яті вагома інформація, що має певну цінність, це інформація, що переживається. Поняття – це згусток раціональної частини концепту, тобто той зміст, який включає тільки суттєві характеристики об’єкта і раціонально мислиться, але не переживається. Ґештальт підкреслює цілісність збереженого образа, а не розбиває його на суму ознак (риба – це луска, плавники, зябра, юшка, слизька, у воді і т. д.). Фрейм структурує інформацію в пам’яті, конкретизує її в міру свого розгортання, це ґештальт у його динаміці, будові і зв’язку з іншими ґештальтами [42, с. 106–107].

М. Болдирєв вважає: "Щоб проаналізувати значення того чи іншого слова в когнітивному аспекті, необхідно встановити когнітивний контекст, або ділянку знання, яка лежить в основі значення даного слова, і певним чином її структурувати, показавши, які ділянки цієї області яким чином "схоплені" знаком, або які прототипні характеристики лягли в основу формування даного значення" [13, с. 35].

О. Кубрякова стверджує, що лінгвокогнітивний підхід полягає у дослідженні "тих постійних кореляцій і зв’язків, що виявляються між структурами мови і структурами знання" [55, с. 9]. Кінцева мета когнітивної лінгвістики – встановлення відповідностей між мовою і

когнітивним уявленням, а також вивчення мовної свідомості і образу світу, що існує у голові людини [54, с. 29].

1.3.1. Лінгвокогнітивні моделі та їх особливості. Ментальні простори, згідно з Дж. Лакоффом, структуруються когнітивними моделями [58, с. 46]. Предметно-образна сторона ментальних утворень моделюється у сучасній науці у вигляді фреймів – як способу ментальної репрезентації пропозиції. Фрейми володіють чіткою структурою, що і робить можливим моделювання за допомогою фреймів [127; 129]. Так, у семантиці мовних одиниць, репрезентуючи той чи інший фрейм, значення окремих компонентів зводять в єдину, комплексну ситуацію, її об’ємне уявлення. Знання цієї ситуації дає змогу цілісно сприймати значення конкретної мовної одиниці.

Поняття фрейму (від англ. *frame* – "схема") було вперше використано американським психологом Ф. Бартлеттом для номінації стереотипних уявлень, якими люди регулярно послуговуються для вербалізації минулого досвіду. Термін "фрейм" ввів у науку дослідник штучного інтелекту М. Мінський [176], на думку якого людина використовує готовий сценарій – фрейм, потрапляючи у нову для себе ситуацію, і потім пристосовується до неї. Фрейм вчений розумів як структуру даних для представлення стереотипної ситуації, як ментальні одиниці з верхнім і нижнім рівнем організації. Верхні рівні фрейму утворюються поняттями, вони чітко визначені. На нижньому рівні перебувають термінали або слоти – комірки, які заповнюються в результаті досвіду характерними даними. Кількість слотів відповідає кількості елементів у даному фрагменті досвіду. Тобто, щоб пізнати нову для себе ситуацію, вибираємо зі своєї пам’яті певну структуру даних – фрейм. Нам легше оперувати фреймами, ніж продумувати заново кожну ситуацію. У лінгвістиці поняття "фрейм" вперше застосував Ч. Філлмор [109], – спочатку суто лінгвістично як

систему вибору мовних засобів – слів, граматичних правил і мовних категорій, які асоціюються з прототипними сценами або типовими ситуаціями, потім – як когнітивну структуру схематизації досвіду, знання котрої допускається концептом, представленим тим чи іншим словом. Слово – це певна категоризація досвіду, і в основі кожної категорії, вираженої словом, перебуває мотивуюча ситуація (фоновий контекст), яка з'являється на фоні наших знань і досвіду. Фреймова семантика – це засіб когнітивного та семантичного моделювання мови. При цьому відсутня чітка межа між людським досвідом і мовним значенням. Фрейми – це блоки знань, які стоять за значенням слів і забезпечують їх розуміння. Фреймова семантика наголошує на необхідності пов'язування значення слова з фреймом, що лежить в його основі [90].

Фреймовий аналіз/моделювання ґрунтується на таких визначеннях фрейму:

– структура даних, що відображає набуті в результаті попереднього досвіду знання про певну стереотипну ситуацію та про текст, який описує цю ситуацію [31, с. 82];

– структура, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості людини і призначена для ідентифікації нової ситуації, що ґрунтується на ситуативному шаблоні [5, с. 236];

– когнітивна структура, що існує в феноменологічному полі людини, базується на ймовірних знаннях про типові ситуації, очікування з приводу якостей і відносин реальних і гіпотетичних об'єктів [59, с. 168];

– тип когнітивної моделі, що репрезентує знання і думки, пов'язані з конкретними, часто повторюваними ситуаціями, структура знання, яка об'єднує численні сфери, котрі асоціюються з певною лінгвістичною формою [13, с. 56].

Фрейм – як структура свідомості має такі характеристики: 1) це когнітивна одиниця, яка формується за допомогою кліше (штампів свідомості, яка виступає своєрідним згустком передбачуваних валентнісних зв'язків (слотів), що визначають вектор спрямування асоціацій, 2) це складна одиниця, однак цілісна, єдина, оскільки кліше зберігаються у свідомості як нерозчленовані одиниці, хоча їх також можна структурувати [53, с. 247].

Отже, у сучасній лінгвістиці **фрейм** характеризується як:

– відкрита структура, однак стійка і єдина;

– когнітивне утворення, яке містить знання про типові ситуації;

– схема репрезентації, тобто репрезентуюча і значуща форма.

У фреймі виділяють певні компоненти і відношення між ними. Він включає систему оцінок, показники істинної ситуації, культурні, прагматичні, енциклопедичні знання, які фіксуються як в пропозитивній, так і в термінальних частинах [93, с. 9]. Залежно від виду знання, яке відображається у моделі, розрізняють ситуативні та класифікаційні фрейми. **Ситуативні** репрезентують знання немовного, ділового характеру, **класифікаційні** – відображають принципи організації мовної системи (фрейми класів слів, різні типи текстів і т. д.) [13, с. 64]. Вершини і слоти фрейму заповнюються пропозиціями, які є основними одиницями збереження інформації [17; 75; 57, с. 188].

Здійснений у роботах С. Жаботинської аналіз даних, що належать до різних мовних рівнів, дозволяє стверджувати, що упорядкування значень мовних одиниць відбувається на підставі схемних мереж, утворених пропозиціями базових фреймів [35, с. 180–182]. Залежно від виду слотів та їх взаємозв'язків С. Жаботинська [30–35] розрізняє 5 типів фреймових структур:

– предметний фрейм, у якому одна і та ж сутність (Дещо або Дехто) характеризується за своїми кількісними, якісними, буттєвими, локативними і темпоральними параметрами;

– акціональний фрейм, у якому кілька предметів – учасників події, наділяються ролями. Ці предмети поєднуються міжпросторовими зв’язками, які визначені дією аґенса і позначені словами "діє" або "робить" з відповідними прийменниками: діє за допомогою (інструмента або помічника); діє на (пацієнта, об’єкт); діє до / у напрямку (реципієнта); діє через (мету чи причину); діє для (результату);

– посесивний фрейм містить предметні сутності Дещо / Дехто, які співвідносяться між собою як ціле і його частина: власник має власність; ціле має частину;

– таксономічний або ідентифікаційний фрейм представляє відношення категоризації, які знаходять вияв у двох варіантах: Дещо-вид є Дещо-рід; Дещо-вид є Дещо-роль, де "рід" – постійний таксон предметної сутності (виду), "роль" – її постійний таксон;

– компаративний фрейм ілюструє відношення подібності, які базуються на зближенні концептів у сприйнятті людини. Фрейм формується міжпросторовими зв’язками тотожності: Дещо-референт є Дещо-корелят, або схожості: Дещо-референт нагадує Дещо-корелят.

Завдання наступного розділу полягає в з’ясуванні фреймової організації заперечних МА.

1.3.2. Заперечення в контексті фреймового аналізу. Універсальна природа заперечення, зумовлена його присутністю в усіх, відомих науці мовах, трактування його невід’ємною складовою сфери когніції людини, пов’язаної з процесами пізнання і феноменом знання як такого – в усіх

аспектах його отримання, зберігання, переробки й передачі [27, с. 22] робить можливим розгляд заперечення як фреймової структури.

Фрейм заперечення розуміємо як протилежну до стверджувальних фреймів структуру, як когнітивне утворення, що містить знання про певні типові для заперечення ситуації.

Суть фрейму заперечення полягає в тому, що він становить заперечну реакцію на певний пропозитивний зміст і змінює його на протилежний. Пропозиція фрейму заперечення містить мовця і дію, яку він заперечує.

Конкретно фрейм будь-якої типової ситуації передбачає жорстко структуровану послідовність дій, дійових осіб і залучених у ці дії об’єктів. Визначення вершинних вузлів фрейму заперечення здійснюється на основі компонентів ситуації заперечення: мовець – мета – дія – результат – слухач.

Кожен фрейм розглядаємо як фрагмент мовної картини світу, а слоти – як елементи, що складають якусь частину фрейму і аспект його конкретизації.

Аналіз заперечених МА дає підстави для того, щоб змоделювати їх у ситуативні акціональні фрейми, адже заперечення завжди є реакцією мовця на попередній ініціативний МА слухача і завжди оперує на рівні пропозиції Neg *p*.

Акціональні фрейми заперечених МА трактуємо як ситуативні структури, що презентують знання немовного характеру, які засвоюються з досвіду людини і передбачають подання МА заперечення як послідовності ініціативного МА слухача та реактивного МА мовця.

1.4. Методологічне підґрунтя дослідження заперечення

Під методологією у пропонованій роботі розуміємо застосовані теоретичні підходи, на яких ґрунтується дослідження заперечних МА у сучасній німецькій мові, а також сукупність методів – способів здобуття

конкретних наукових знань і методик – правильного використання лінгвістичних методів, які сприяють вдалому проведенню наукового аналізу обраної тематики. У дисертації використано *загально-наукові* методи: аналізу, синтезу, зіставлення та *спеціально-наукові* – лінгвістичні, які зумовлені вимогами конкретних ділянок дослідження.

Категорія заперечення розглянута у руслі сучасного мовознавства у межах *комунікативно-функціональної парадигми* [46, с. 146], яка трактує мову як суспільне, невід'ємне від людини явище. Дослідження проведено у двох напрямах – когнітивної та комунікативної лінгвістики.

У напрямі когнітивної лінгвістики використано *антропоцентричний підхід,* який вивчає мову у її зв'язку з людиною. Теоретичними засадами слугує філософська концепція мови В. фон Гумбольдта, який вважав нерозривними поняття мови і народу, мови і мислення: "Людина стає людиною тільки через мову. … Мова – це єдина духовна енергія народу [25, с. 314]".

Методологічною основою для лінгвокогнітивного розгляду категорії заперечення є теорія Д. Ліхачова про освоєння світу людиною за допомогою фреймового аналізу уявлень, що отримали мовне вираження; типології ментальних утворень А. Бабушкіна, М. Болдирєва, Й. Стерніна і Г. Бикової, О. Бєляєвської, А. Вежбицької.

Розуміння поняття фрейму базується на праці Ч. Філлмора, – американського вченого, який одним із перших ввів у лінгвістику поняття "фрейм" – спочатку суто лінгвістично як систему вибору мовних засобів – слів, граматичних правил і мовних категорій, які асоціюються з прототипними сценами або типовими ситуаціями, потім – як когнітивні структури схематизації досвіду; як блоки знань, що стоять за значенням слів і забезпечують їх розуміння. В основу використаного у пропонованому дослідженні методу *фреймового моделювання* лягла типологія фреймів, яку розробила С. Жаботинська у своїх працях про

упорядкування мовних одиниць на підставі схемних мереж – фреймових структур. Згадана типологія дає змогу розглядати заперечні МА як акціональні фрейми.

Обраний напрям комунікативної лінгвістики пов'язаний з *лінгвопрагматичним підходом*, який дає можливість розглянути заперечення як МА. МА розуміємо у світлі вчень Дж. Л. Остіна і Дж. Р. Серля як основні мінімальні одиниці мовної комунікації, які застосовуємо, коли говоримо [199, с. 30]. Заперечні МА набувають свого негативного статусу залежно від ілокутивного акту.

На першому етапі дослідження за допомогою *дескриптивно-емпіричного* методу схарактеризовано формальні особливості заперечення.

За допомогою *структурного* методу проводимо вивчення внутрішньої організації заперечних МА, що дає змогу розподілити їх за ілокутивним потенціалом та структурою.

За ілокутивним потенціалом заперечні МА поділяються на прості, що містять однакову ілокуцію, та гібридні, які поєднують ілокуції різних МА.

За структурою розрізняємо прості і складні заперечні МА. Простий заперечний мовленнєвий акт – це мінімальна заперечна предикативна одиниця. Складний заперечний мовленнєвий акт – це мовленнєвий акт, який складається з декількох мінімальних заперечних предикативних одиниць, поєднаних між собою спільною комунікативною інтенцією мовця. Залежно від того, які прості МА поєднуються між собою – головні, підпорядковані чи метакомунікативи, ілокутивною метою яких є забезпечити здійснення МА за допомогою встановлення контакту, говоримо про комплексні, композитні або складені типи зв'язку МА.

Шляхом *порівняльного* аналізу встановлено подібності і відмінності заперечних МА спростування, відмови та заборони за типом інтерактивності і внутрішнім оцінним знаком.

За типом інтерактивності заперечні МА є багатобічними, адже передбачають участь двох або кількох осіб у комунікації і є завжди реакцією мовця на ініціативний мовленнєвий акт слухача.

За внутрішнім оцінним знаком – маркованим або нейтральним, встановлюємо певні відмінності між МА спростування, відмови та заборони. Спростування є оцінно-нейтральним мовленнєвим актом, бо не спрямовано ні на мовця, ні на слухача; відмова та заборона належать до маркованих негативних МА, які переслідують інтереси мовця, а не слухача.

У центрі уваги *прагматичного* методу перебувають такі важливі характеристики комунікації, як комунікативні стратегії та шляхи їхньої реалізації – комунікативні тактики, для аналізу котрих не створено ще власних спеціальних методик. Шляхом *аналізу і синтезу* асертивних, комісивних, директивних та експресивних типів висловлення і типології комунікативних функцій МА Т. Толмачової виводимо комунікативні стратегії заперечних МА – головні лінії мовленнєвої поведінки мовця для досягнення певної комунікативної мети: інформативну, інформативно-впливову, регулювально-спонукальну та емоційно-впливову комунікативні стратегії. На базі кожної комунікативної стратегії за допомогою *інтерпретаційного* аналізу створюємо типологію шляхів їх реалізації – комунікативних тактик заперечних МА. Встановлюємо зв’язок між типами висловлень, комунікативними стратегіями і тактиками МА спростування, відмови та заборони.

У рамках *дискурс-аналізу* на другому етапі дослідження за допомогою *конверсаційної методики* розглядаємо МА заперечення як секвенцію ініціативного та реактивного мовленнєвих ходів – одиниць діалогічного спілкування, які охоплюють МА від моменту початку розмови до зміни мовця. За допомогою *аналізу суміжних пар*

прослідковуємо закономірності вживання типових секвенцій ініціативного та реактивного мовленнєвого актів спростування, відмови та заборони.

У руслі лінгвопрагматики МА *спростування* визначаємо як реактивний МА заперечення, яким мовець ставить під сумнів істинність ініціативного МА слухача, з ілокутивною метою ствердити певний стан речей через спростування інший, та можливою експлікацією змісту МА за допомогою дефініції "невірно, що *p*".

МА *відмови* класифікуємо як реактивний МА заперечення, яким мовець відкидає ініціативний МА слухача, з ілокутивною метою зобов'язати мовця не робити чогось та можливою експлікацією змісту МА за допомогою дефініції "небажано, що *p*".

МА *заборони* вважаємо реактивним МА заперечення, яким мовець блокує ініціативний МА слухача, з ілокутивною метою спонукати слухача не робити чогось та можливою експлікацією змісту МА за допомогою дефініції "не дозволяється, що *p*".

Отримані дані дають змогу створити лінгвопрагматичні моделі МА спростування, відмови та заборони.

Метод *ідеалізації*, який полягає у створенні ідеалізованих сценаріїв комунікативних ситуацій заперечення, використовується для аналізу умов успішності заперечних МА. Ідеалізація тісно пов'язана з методом *фреймового моделювання* мовленнєвих актів заперечення, застосованого у роботі – спрощеного представлення їх елементів: стратегій, тактик, образів мовця і слухача, типів реалізації. Метод *формалізації* використано для опису фреймових моделей заперечних МА.

На третьому етапі здійснено емпіричне дослідження МА спростування, відмови та заборони *методом суцільної вибірки* з творів сучасної художньої літератури німецьких авторів XX – поч. XXI ст. загальним обсягом 10 000 сторінок. Опрацьовано 3100 текстових фрагментів, які містять заперечні МА.

Застосування *інтент-аналізу* дає змогу виявити прихований зміст або так звану первинну ілокуцію непрямих експліцитних та імпліцитних заперечних МА.

За допомогою *контекстуального аналізу* виявляємо на лексичному рівні лексеми зі значенням "заперечні", що використовуються для прямого імпліцитного типу реалізації заперечних МА.

Кількісне відображення співвідношення тактик і типів реалізації заперечних мовленнєвих засобів здійснено за допомогою *кількісного* підрахунку.

Лінгвокогнітивний та лінгвопрагматичний аналіз заперечних МА у сучасній німецькій мові у пропонованій дисертаційній роботі забезпечено завдяки синтезу перелічених наукових підходів та використанню загально- та спеціально-наукових методів дослідження.

Висновки до розділу 1

У сучасній лінгвістичній науці існує декілька підходів до трактування заперечення. Вони ґрунтуються на формально-логічному розумінні заперечення як оператора, який змінює зміст висловлення на протилежний. Заперечення розглядають як синтаксичну категорію (Г. Гельбіг, Г. Гельбіг / Й. Буша, В. Адмоні) і традиційно велику увагу приділяють розмежуванню частково- та загально-заперечних речень, а також запереченню на рівні слова та на рівні речення. Концепція особливої заперечної модальності В. Адмоні трактує його як модальну категорію. Існує також думка про те, що заперечення має онтологічне підґрунтя, яке передбачає існування особливої заперечної реальності. Однак заперечні судження подібно до стверджувальних відображають об’єктивну дійсність. Заперечення із ствердженням формує опозицію, в якій семантично складнішим протичленом виступає заперечення (Г. Штікель), яке протиставляє сферу дії заперечення афірмативній базі (К. Е. Гайдольф). Це

спонукає вчених до еволюції у сприйнятті заперечення і врахування його лінгвопрагматичного аспекту (З. Шмідт, М. Зеннекамп, В. Гайнеманн). Мова тут вперше заходить про заперечення як комунікативну операцію *(Negierung)*, за допомогою якої мовець повідомляє слухачу своє заперечне ставлення до певних подій чи обставин.

Для детальнішої характеристики вчені розмежовують функціонування заперечення на синтаксичному, семантичному і прагматичному рівнях (Й. Якобз, Е. Брюч, А. Паславська). Окремо мова йде про засоби реалізації заперечення на цих рівнях.

Усі сучасні лінгвопрагматичні підходи до категорії заперечення ґрунтуються на дослідженнях МА Дж. Л. Остіна і Дж. Р. Серля, що вважали їх основними і мінімальними одиницями, які застосовують у процесі комунікації. Цілісність МА створюють акти локуції, пропозитивні акти (референція та предикація), акти ілокуції та перлокутивні акти. Теорію МА Дж. Р. Серля у своїх працях розвинули Д. Вундерліх, М. Зеннекамп, Т. Конен, В. Франке. Оскільки не монолог, а розмова – основна одиниця спілкування, то мінімальною одиницею комунікації є не сам МА, а їхня секвенція (або мінімальна мовленнєва гра). Секвенції МА формують мовленнєві ходи (МХ), які охоплюють МА від початку розмови до зміни мовця. Секвенції МА поділяються на ініціативні та реактивні і відбуваються за певних умов інтеракції.

Заперечні ілокутивні акти виокремлюємо в асертиви (мовець інформує слухача про навколишній світ), комісиви (мовець зобов’язується не виконати певні дії), директиви (мовець перешкоджає слухачу у виконанні певних дій) та експресиви (мовець демонструє свій психо-емоційний стан).

Теорія МА є важливою складовою в описі мовної особистості у поведінковому аспекті, адже вона займається реальною комунікацією і реалізується через КС – головну лінію мовленнєвої поведінки в межах

конкретної комунікативної події, та через правила і послідовності МА мовця і слухача, які прямо співвідносяться з їхніми інтенціями.

Головними КС заперечення є інформативна, інформативно-впливова, регулювально-спонукальна та емоційно-впливова. До периферійних КС заперечення належить конвенційна КС, пов'язана з контактуванням.

Спосіб мовленнєвого впливу та шлях реалізації КС втілюється у комунікативній тактиці (КТ) – визначеній лінії поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії. КТ заперечення – це зумовлені КС мовленнєві кроки, що дають змогу виразити негативне ставлення мовця до ініціативного МА слухача і досягти відповідної ілокутивної мети.

Інформативна КС реалізується через КТ повідомлення, інформативно-впливова КС використовує КТ волевиявлення, регулювально-спонукальна КС здійснюється через КТ спонукання, емоційно-впливова КС відбувається через КТ повідомлення/ волевиявлення/спонукання з поясненнями емоційно-психологічних мотивацій.

МА заперечення моделюємо у фрейми – когнітивні утворення, що містять знання про певні типові для заперечення ситуації.

Ментальна репрезентація заперечення можлива за допомогою акціональних фреймових моделей, які передбачають послідовність ініціативного МА слухача та реактивного МА мовця і завжди оперують на рівні пропозиції Neg *p*.

Пропоновану роботу виконано у комунікативно-функціональній парадигмі, яка визначає вибір методів дослідження у двох напрямах: когнітивної лінгвістики, де використано антропоцентричний підхід, та комунікативної лінгвістики з лінгвопрагматичним підходом і уможливлює вивчення заперечення як МА.

РОЗДІЛ 2
ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ ТА ЛІНГВОПРАГМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ

2.1. Лінгвокогнітивна модель заперечних МА

Лінгвокогнітивне моделювання реактивних заперечних МА – спростування, відмови і заборони передбачає випрацювання фреймів заперечення. Це можливо у вигляді акціональних фреймових структур.

Для визначення лінгвокогнітивної структури заперечних МА як акціонального фрейму доцільно трактувати їх у взаємодії заперечного реактивного МА мовця з ініціативним МА слухача [27, с.120], як результат когнітивної переробки попередньої ілокутивної дії партнера за допомогою відповідних засобів.

МА заперечення, представлені за допомогою фреймів, володіють характерним набором дійових осіб (мовця і слухача), властивих їм функцій, стосунків між ними та інших релевантних ознак. У згаданому випадку фрейми можна трактувати як пакети інформації, що зберігаються у свідомості співрозмовників і допомагають пов’язувати ініціативний і реактивний МА, а також сприймати адекватно імпліцитну інформацію.

Фрейми заперечення становлять когнітивну основу заперечних МА. Головна ознака спростування включає розумові категоризації інформування слухача про негативний стан справ у вигляді формули: Я – повідомляю – декого – дехто / дещо – не бути. Відмовою мовець зобов’язується виконати негативні дії, що має вигляд: Я – бажаю – не зробити / не стати. Заборона спонукає слухача до невиконання дії, представленого за допомогою формули: Я – спонукаю – дехто/дещо – не зробити/не стати.

2.1.1. Субфрейм МА спростування. Комунікативна ситуація спростування факту об’єктивної дійсності втілюється у заперечній реакції мовця на пропозиційний стимул, що виражається у висловленні слухачем запевнення, констатації факту, чи припущенні стосовно чогось у стверджувальній чи питальній формі, і здійснюється за допомогою фреймових моделей спростування.

МА спростування представлені акціональним фреймом.

Розглянемо акціональну фреймову модель *спростування*:

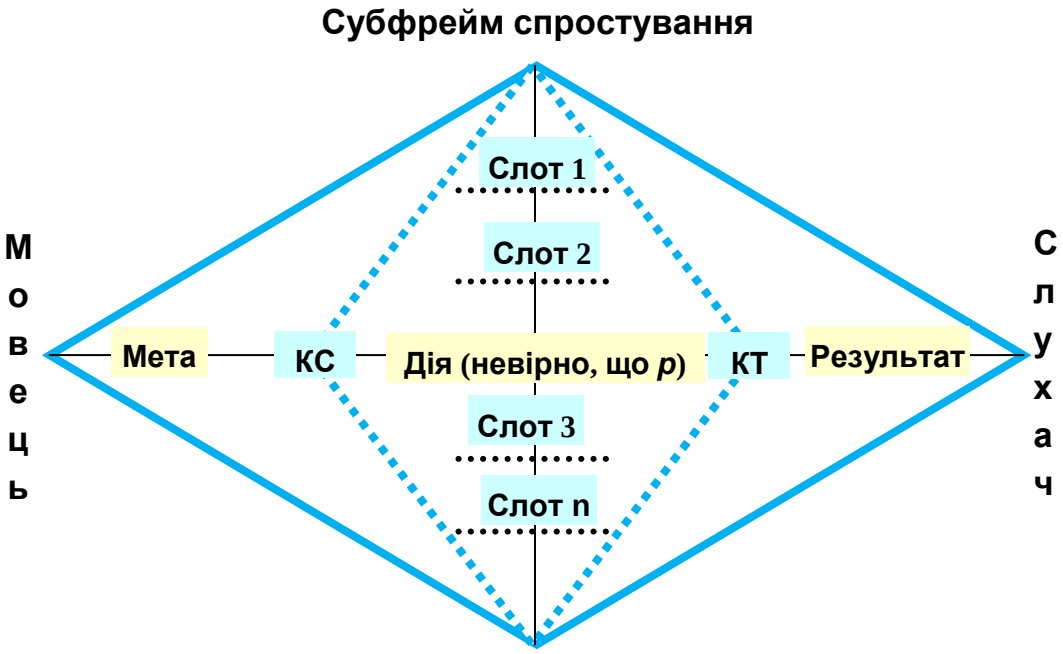

Рис. 2.1. Субфрейм спростування

Субфрейм спростування структурується вершинними вузлами: мовець – з метою спростування – виконує дію *невірно, що p* – з можливим результатом змусити слухача повірити мовцю.

2.1.2. Субфрейм МА відмови. Комунікативна ситуація відмови слухачу у здійсненні очікуваної дії втілюється у заперечній реакції мовця на пропозиційний стимул, що виражається у пропозиції, вимозі, проханні у

ствердж увальній чи питальній формі, і здійснюється за допомогою фреймових моделей відмови.

МА відмови представлені акціональним фреймом.

Розглянемо акціональну фреймову модель *відмови:*

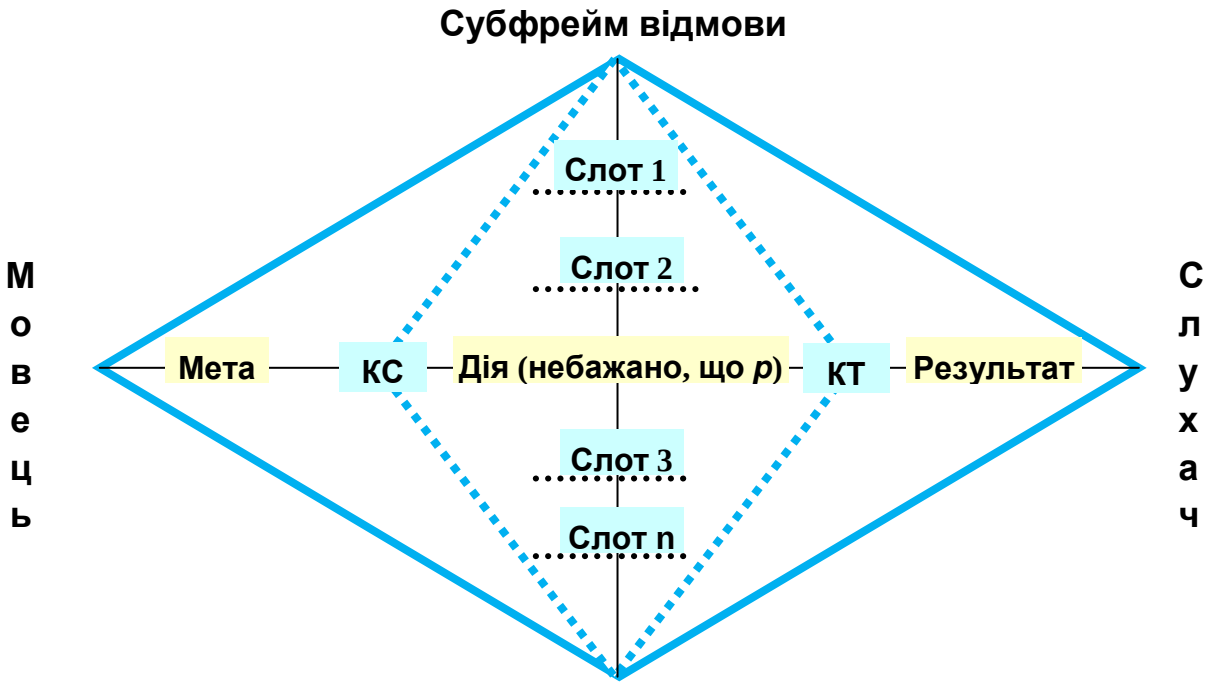

Рис. 2.2. Субфрейм відмови

Субфрейм відмови виявляє таку структуру: мовець з метою відмови – виконує дію *небажано, що p* – з можливим результатом дотримання певної лінії поведінки мовцем.

2.1.3. Субфрейм МА заборони. Комунікативна ситуація заборони слухачу здійснити заплановану ним дію втілюється у заперечній реакції мовця на пропозиційний стимул, що виражається у намірі або процесі здійснення (мовленнєвої) дії і реалізується за допомогою фреймових моделей заборони.

МА заборони представлені акціональним фреймом.

Розглянемо акціональну фреймову модель *заборони:*

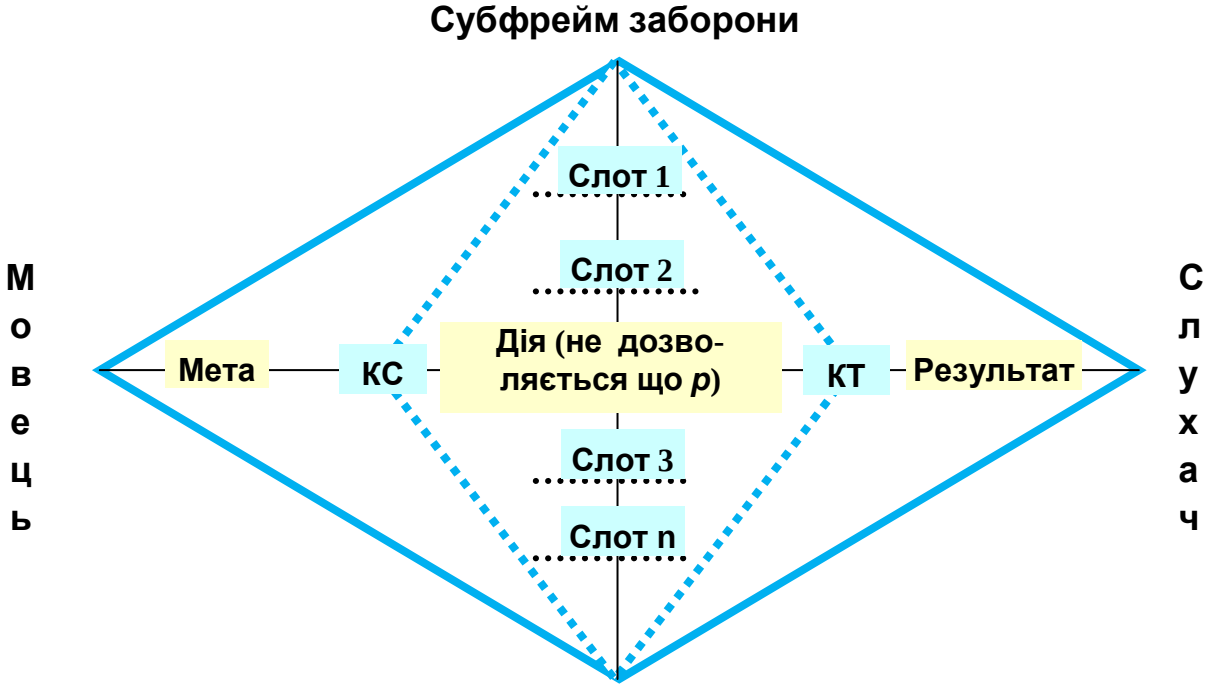

Рис. 2.3. Субфрейм заборони

Субфрейм заборони має наступну структуру: мовець з метою заборони – виконує дію не *дозволяється, що p* – з можливим результатом дотримання певної лінії поведінки слухачем.

Фрейми структурують інформацію в пам'яті, конкретизують її в міру свого розгортання. За допомогою фреймів відбувається перехід об'ємної ментальної одиниці в лінійну вербальну структуру. Під час зворотного процесу в ході декодування інформації мовна структура проходить крізь утворений фрейм, розгортається і викликає в свідомості відповідні образи і поняття.

2.2. Лінгвопрагматичні моделі заперечних МА

В основі лінгвопрагматичного аналізу заперечення лежить розуміння його як реактивного МА, як особливої складової мовної гри [192, с. 181], що реалізується у певних типах висловлень з відповідними КС заперечення, які мають свої шляхи реалізації – заперечні КТ, що дають

змогу виразити заперечне ставлення мовця до ініціативного МА слухача і досягти відповідної ілокутивної мети.

Заперечні МА характеризуються змінними і незмінними ознаками. Заперечні МА багатобічні за типом інтерактивності. За внутрішнім оцінним знаком МА спростування належить до нейтральних, МА відмови і заборони – до маркованих негативних МА. Це незмінні характеристики заперечних МА, про які йшла мова у розділі 1.

Ілокутивний потенціал та структура заперечних МА є різними для кожного МА і досліджуватимуться у подальшому в цьому розділі. Також детально розглядатимуться КТ заперечних МА, які залежать від комунікативних передумов – статусу мовця і слухача, часу, коли відбувається МА, та ініціативного акту слухача.

Аналіз фактичного матеріалу дасть повне уявлення про лігнвопрагматичні моделі заперечних МА.

2.2.1. Лінгвопрагматична модель МА спростування. Кількісний аналіз прикладів заперечення свідчить про те, що найбільш частотними у вживанні є заперечні МА спростування (70%), що реалізуються у тих випадках, коли мовець ставить під сумнів думку слухача, будучи впевненим у своїй правоті. Наприклад:

(105) *Du hast dir ein zweites Leben eingerichtet und mich beibehalten als eine Selbstverständlichkeit, um die du dich nicht zu kümmern brauchtest. – So ist es nicht (1). Das siehst du falsch (2) [263, S. 223].*

У цьому прикладі спростування містить два МА з різними типами виловлювання – асертивним (1) та експресивним (2), де мовець використовує відповідно інформативну (1) та емоційно-впливову (2) КС, які реалізуються за допомогою КТ повідомлення без пояснень (1) та

повідомлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій (2) про те, що слухач неправий і некомпетентний у даному питанні.

Спростування може виконувати некооперативну стратегію, якщо в його основі лежить конфлікт позицій між обома співрозмовниками. Дуже часто мовець додає обґрунтування свого спростування. Наприклад:

(106) *Ich liebe dich, weil du mir eine ungewöhnliche Szene machst. – Ich mache dir überhaupt keine. Ich glaube, ich wüsste gar nicht, wie man das anfängt [245, S. 112].*

(107) *Das Gritli ist ermordet worden. – Das ist doch nicht möglich, es kann doch keine solche Teufel geben [223, S. 25].*

Коли слухач не стверджує, а запитує, – здійснюється кооперативна стратегія, і конфлікт позицій відсутній, а наявна невпевненість у позиції слухача стосовно оцінки певного стану речей. Слухач своїм питанням прагне позбутися невпевненості у своїй позиції. Це можна побачити на таких прикладах:

(108) *Wer schreibt denn da Schreibmaschine? Der Urchrist? – Nein, das ist Anthony, genannt Lothar [261, S. 15].*

(109) *Wieso, magstë du die Serie nicht mehr? – Spinnst du, "Roswell" ist doch das Tollste! [222, S. 105].*

Як зазначалося в попередньому розділі, МА спростування передує ініціативний МА. Ініціативний МА є **запевненням**, коли слухач веде мову про себе; **констатацією**, коли слухач розповідає про сторонніх осіб, події тощо; **припущенням**, коли слухач висловлює думку про мовця. Це показано у наступних прикладах, зокрема у *(7) – (9):*

За ілокутивним потенціалом спростування може виступати простим і гібридним МА. Прості МА спростування містять однакову ілокуцію. Наприклад:

(110) *Sie ist tot. – Nein, sie ist nicht tot. Sie hält meine Hand noch fest [248, S. 347]*.

МА спростування складається з асертивних типів висловлення. Ініціативним МА є констатація слухача про 3-тю особу.

(111) *Glaubst du, dass er hier auf Futter wartet? – Futter ist draußen genug. Deswegen kommt er nicht. Hier ist Licht und so etwas wie ein Haus [250, S. 26]*.

МА спростування містять одну ілокуцію і є асертивами. Ініціативним МА спростування є припущення слухача про думку мовця, виражене у формі запитання.

(112) *Es ist gleich, wo ich bin, wenn du fort bist. – Es ist nicht gleich. Dörfer werden nicht bombardiert [250, S. 210]*.

МА спростування складається з асертивів. Ініціативним МА спростуванням виступає запевнення слухача про себе самого.

У гібридних МА спростування поєднуються ілокуції різних типів висловлення: асертивів, комісивів, директивів, експресивів та метакомунікативів. Наприклад:

(113) *Rosalie, das liegt nicht in meiner Macht. Das kann ich nicht. – Natürlich kannst du (1)! Das ist deine Geschichte (2) [235, S. 55]*.

Спростування складається з поєднання експресиву (1) і асертиву (2). Ініціативний МА містить запевнення слухача про свої можливості.

(114) *Ich werde bei dir bleiben. – Meine Süße (1). Du wirst nicht bei mir bleiben (2). Man kann den Wind nicht einsperren (3) [243, S. 308]*.

Гібридний МА спростування містить метакомунікатив (1), експресив (2) та комісив (3) як відповідь на запевнення слухача про своє місце розташування.

(115) *Sie haben sie noch gar nicht gesehen. – Beruhigen Sie sich nur (1), ich habe sie gesehen (2) [248, S. 132]*.

Спростування складається з директиву (1) та асертиву (2) у відповідь на припущення слухача.

За структурою МА спростування поділяються на прості та складні МА. Простий МА спростування – це одна предикативна одиниця, наприклад:

(116) *Weißt du, wer den ersten wissenschaftlichen Aufsatz über die Möglichkeit des Einfangens negativer Teilchen, die schwerer als das Elektron sind, in normaler Materie geschrieben hat? – Nee [222, S. 79]*.

Мовець спростовує за допомогою еквівалента речення *"Nee"* припущення слухача про знання мовця, виражене у формі запитання, як хибне.

(117) *Ich bin großer Anhänger Ihres Vaters, seine Bilder haben die Art verändert … wie ich die Dinge sehe. – Aber das stimmt doch nicht [233, S. 23]*.

Мовець спростовує МА слухача, який є запевненням у правильності позиції самого слухача.

(118) *Das ist wie damals, beim Schuleschwänzen. – Du hast nie die Schule geschwänzt [235, S. 47]*.

Мовець реагує спростуванням на ініціативний МА, у якому слухач констатує факт з минулого.

Складні МА спростування містять декілька предикативних одиниць. Вони можуть бути комплексними:

(119) *Das tut das Leben mit Vorliebe. Das musst du als Richter doch wissen. – Nein, nein (г), in der Tiefe ist alles logisch (n). Was nicht so erscheint, hat man noch nicht verstanden (n) [263, S. 90].*

Головним МА спростування виступає еквівалент речення *nein,* до якого належать ще два підпорядковані МА, які доповнюють і пояснюють головний МА.

Складні за структурою МА можуть також виступати композитними:

(120) *Aber ich habe doch niemanden beschuldigt. – So ganz kann man das nicht sagen (1). Sie haben einen Hochschullehrer dieser Universität beschuldigt (2) [256, S. 162].*

Реактивні МА спростування (1) і (2) є рівноцінні між собою і можуть кожен окремо виступати відповіддю на ініціативний МА слухача.

Складні за структурою МА утворюють ще групу складених МА – метакомунікатив (1) у поєднанні з простими МА

(121) *Und Sie haben das Gefühl, dass Sie selbst sauber bleiben könnten? – Nein, Professor Hackmann (1), sauber bleiben kann man in unserem Metier so wenig wie in der Politik [256, S. 270].*

Реактивний МА спростування є нейтральним за внутрішнім оцінним знаком, універсальним за формою реалізації, багатобічнім за типом інтерактивності МА заперечення. Серед МА спростування переважають прості за кількістю ілокутивних сил МА, виражені переважно за допомогою асертивних типів висловлень; а також складні за структурою

МА, значна кількість котрих належить до комплексних МА, що містять обґрунтування головного МА спростування.

У поєднанні з експресивними типами висловлень, що зустрічаються значно рідше, асертивні типи утворюють гібридні МА спростування за кількістю ілокутивних сил, які є комплексними, композитними чи складеними за структурою. Головним у комплексних МА спростування є практично завжди МА з асертивним, рідко з експресивним типами висловлень.

Узагальнену характеристику реактивного МА спростування запропоновано в **додатку А.2.**

Головні МА у складних МА спростування виступають асертивними та експресивними типами висловлень з відповідними КТ, що відображено в **додатку А.3.**

МА спростування з ***асертивним*** типом висловлення виконують *інформативну* КС, що реалізує такі КТ заперечення:

А. 1. Повідомлення без пояснень

(122) *Ich bin ein großer Anhänger Ihres Vaters, seine Bilder haben die Art verändert ... wie ich die Dinge sehe. – Aber das stimmt doch nicht [233, S. 23]*.

Ця тактика відбувається за допомогою одного простого за структурою та за ілокутивним потенціалом МА.

Повідомлення без пояснень часто здійснюється невербальними засобами:

(123) *Möchtest du ein Glas warme Milch mit Honig trinken? – Er schüttelte den Kopf* [263, S. 96].

Спростування реалізується без зайвих пояснень, тому часто еліпсисами, є простим за структурою і простим за ілокутивним потенціалом МА:

(124) *Ich gratuliere zum heutigen Tag. Das ist ja eine große Ehre. – Nicht für mich [163, S. 320]*.

Якщо в ініціативному МА вжиті запитальні слова *"was","wer","woher"* тощо, то у реактивному МА буде спростовуватися сама пресупозиція:

(125) *Woher kanntest du seine Frau, diese Lydia? – Das ist nicht seine Frau [255, S. 191]*.

Пресупозиція даного питання "*у нього є дружина, Лідія"* лаконічно спростовується "це *не його дружина"*, тобто *Лідія не його дружина*.

Сюди належать і реактивні МА спростування, які містять метакомунікативи:

(126) *Kennen Sie das Mädchen, Riesen? – Nein, Herr Kommissar [223, S. 21]*.

А. 2. Повідомлення протилежної інформації

(127) *Die Engländer haben ein Sprichwort von alten Hunden, die neue Tricks lernen. – Nein (A), Tia (M). Old dogs don't learn new tricks – das englische Sprichwort sagt das Gegenteil (A) [251, S. 175]*.

Реактивний МА стосуються 3-ої особи, факту, предмета, а не осіб мовця і слухача і належить до гібридних і складених МА.

(128) *Elke, das ist unsere Wohnung! – Es ist nicht unsere (A), (г). Hast du dich je an der Miete beteiligt (E), (n)? [233, S. 43]*

Реактивний МА складається з асертиву (А) і експресиву (Е), тому належить до гібридних МА, а також є комплексним, бо містить головний (г) та підпорядкований (п) МА.

Таким же чином може відбуватися і заміна негативного факту на протилежний, тобто позитивний. Ці МА цікаві тим, що ініціативний МА містить синтаксичні заперечні одиниці, а реактивний МА – ні, хоча є заперечним:

(129) *Jedenfalls werde ich nicht meinen Ruf riskieren, indem ich so etwas... Nicht einmal Ihre Rechnungen stimmen! – Ich denke schon (A), dass meine Rechnungen stimmen (A) [234, S. 93]*.

Частими є випадки підсилення синтаксичних заперечних одиниць, зокрема *nicht,* за допомогою модальних прислівників *natürlich*, *sicher*, *sicherlich*, *gegebenfalls*:

(130) *Wollen Sie sagen, sie haben das in der Rechtsabteilung schon genehmigt? – Natürlich haben wir das nicht genehmigt (A), (г). Die haben das ohne uns getan (A), (п), weil sie Angst hatten (A), (п), wir machen Schwierigkeiten (A), (п) [256, S. 278]*.

МА спростування тут – простий МА за ілокутивним потенціалом, бо складається з асертивних типів висловлень, а також є комплексним, бо містить головний (г) та підпорядковані (п) МА.

(131) *Sie haben mich reingelegt. Die sind von der Polizei! – Glaube mir (Д), (п), Barbara (М), die sind nicht von der Polizei (А), (г), und wenn du nicht willst (Е), (п), musst du auch nicht mit ihnen reden (Е), (п) [256, S. 165]*.

МА спростування є гібридним МА, що складається з директиву, метакомунікативу, асертиву та експресивів. З погляду структури асертив є головним, інші – підпорядкованими, що разом утворюють комплексний МА.

А. 3. Повідомлення негативної інформації

(132) *Haben Sie Kinder? – Nein (г), wir sind glücklich und wohlhabend (п) [241, S. 73]*.

Ініціативний МА стосується особи мовця, у реактивному МА йдеться теж про особу мовця, про його причетність до дії. Спростування є простим за ілокутивним потенціалом та комплексним МА і складається з головного (г) та підпорядкованого (п) МА, що виражені асертивами.

Коли мовець відхиляє думку слухача як неможливу, то часто поєднує таку відповідь з поясненням, чому це неможливо:

(133) *Bist du ganz allein hier? – Nein (А), (г), Bruno (М), (п). Korra ist noch oben, im Raum für Graphiken und die ganz alten Bücher (п) [259, S. 58]*.

МА спростування є гібридним і комплексним МА, бо містить асертиви і метакомунікатив, а також головний та підпорядковані МА.

А. 4. Повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії

(134) *Träumst du noch manchmal davon? – Nein (г), schon lange nicht mehr (г). Ich versuche manchmal daran zu denken (г). Das ist aber nicht dassselbe (п) [263, S. 126]*.

Спростування містить декілька МА, які є простими за ілокутивним потенціалом, бо виступають одним типом висловлень – асертивним, а також комплексними за структурою, адже складаються з головних (г) і одного підпорядкованого (п) МА.

МА спростування з ***експресивним*** **т**ипом висловлення реалізують *емоційно-впливову* КС, яка здійснюється наступними КТ:

Е. 1. Повідомлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій

(135) *Ich muss mir das abgewöhnen. Sieh, wie ich zittere. – Du zitterst nicht (E), (г). Das Leben in dir zittert (A), (n) [250, S. 115]*.

Ініціативний МА стосується особи слухача, у реактивному МА йдеться теж про особу слухача, про його причетність до дії. Реактивний МА спростування є гібридним за ілокутивним потенціалом і складається з експресивного та асертивного типів висловлень; за структурою – комплексним МА з головним МА експресивного типу висловлень.

Реактивний МА спростування може складатися з простого за ілокутивним потенціалом і за структурою МА, що містить експресив:

(136) *Niemand glaubt mir, auch die Polizisten nicht. – Das bilden Sie sich nur ein [223, S. 38]*.

МА спростування з ***комісивним*** та ***директивним*** типом висловлення не виявлено у простих МА за ілокутивним потенціалом і за структурою; у складних МА вони зустрічаються у групі комплексних МА як підпорядковані головним асертивному чи експресивному типу висловлень.

В основі комунікативної ситуації спростування лежить прагнення мовця спростувати запевнення, констатацію, припущення слухача як не дійсне.

Сценарій комунікативної ситуації спростування має такий вигляд:

1) передумови спростування,
2) мовець, котрий відхиляє попередню мовленнєву дію слухача,
3) слухач, котрому адресовано спростування,
4) МА спростування,
5) причина спростування.

Висловлення спростування фокусується на самому змісті комунікативної ситуації спростування, а не на особі слухача. Причини

спростування часто пояснюються мовцем, що теж послаблює або посилює категоричність спростування. Соціальний статус мовців нівелюється, адже спростування не чинить морального тиску на слухача, а лише констатує факт, відмінний від того, що висловлюється в ініціативному МА. Спростування стосується минулого та теперішнього, рідко майбутнього часів.

З огляду на проведений аналіз, лінгвопрагматична модель спростування базується на комунікативній ситуації спростування, де основою є МА спростування, якому властиві певні типи висловлень, КС і шляхи їх реалізації – відповідні заперечні КТ, а також перлокутивний ефект як результат впливу мовця на слухача, що представлено у **додатку А.4.**

2.2.2. Лінгвопрагматична модель МА відмови. Кількісний аналіз прикладів заперечення засвідчує, що відмова присутня у 18% заперечних МА і вживається у тому випадку, коли мовець відкидає дію, яку ініціює слухач як таку, що лежить поза його (мовця) можливостями/бажаннями, наприклад,

(137) *Jetzt ist doch alles klar. Lass uns die Koffer packen und verschwinden. – Du bist eine Phantastin [263, S. 227].*

Мовець за допомогою КТ волевиявлення з поясненнями емоційно-психологічних мотивацій використовує емоційно-впливову КС, щоб у непрямій формі відмовити слухачеві.

Відмова виконує некооперативну стратегію, бо в основі відмови лежить конфлікт позицій. Мовець відіграє роль того, кого слухач до чогось зобов’язує. Мета мовця – не створювати зобов’язань перед слухачем. Це можна побачити на таких прикладах:

(138) *Ich muss gehen. Kommst du mit zum Dammtor? – Nein, ich will noch nicht nach Hause [261, S. 133].*

Як було зазначено в попередньому розділі, МА відмови передує ініціативний МА, який виступає **пропозицією**, яку мовець не має наміру приймати:

(139) *Willst du nicht noch ein bisschen schlafen? – Nein, ich bin ganz ausgeschlafen. Ich stehe gleich auf [248, S. 193]*.

Ініціативний МА може бути **проханням**, яке мовець не хоче виконувати:

(140) *Rede bitte auch von dir. – Ich muss mich ja nicht erklären. Du stehst hier zur Diskussion [263, S. 224]*.

Ініціативний МА є **вимогою**, якої мовець не дотримується:

(141) *Tu es doch! – Aber ich kann nicht. Ein Termin [235, S. 180]*.

За ілокутивним потенціалом відмова може функціонувати як простий і гібридний МА. Прості МА відмови складаються з однакої ілокуції. Наприклад:

(142) *Barbara, ich bin dein Freund, ich will verhindern, dass du eine Dummheit machst. – Ich bin ein freier Mensch. Und zur Freiheit gehören auch die Dummheiten – es ist schließlich mein Geld [241, S. 37]*.

МА відмови містить асертивні типи висловлення. Ініціативним МА є непряма вимога слухача не робити дурниць.

(143) *… Professor Valentinov sprechen. Es geht um Ergebnisse, die sehr wichtig für ihn sind. Wenn er nicht hier ist, könnten Sie uns vielleicht die Telefonnummer geben, unter der … – Nein, nein, nein. Nein [234, S. 122]*.

Реактивний МА відмови містить еквівалент речення *nein*, вжитий у ролі комісивних типів висловлень.

(144) *Ich mache noch welchen [Kaffee]. – Lieber Tee [263, S. 136]*.

Простий за ілокутивним потенціалом МА відмови виражений еліптичною конструкцією, що виконує роль директивного типу висловлення.

У гібридних МА відмови поєднані ілокуції різних типів висловлення: асертивів, комісивів, директивів, експресивів та метакомунікативів. Наприклад:

(145) *Lass uns zusammenziehen. – Nein (A), besser nicht (A). Ich habe in den letzten Wochen eingesehen (A), wir passen nicht zusammen (A). Lass uns gute Freunde werden (Д) [260, S. 110].*

Відмова поєднує асертиви та директив. Ініціативний МА містить пропозицію слухача про тісніші стосунки на основі спільного проживання:

(146) *Wir könnten natürlich jetzt noch in die Apotheke gehen, oder … – Nein (K), ich will das dann schon alles alleine machen (K). Du sollst mir nur sagen (E), wie das geht (A), dann mache ich das schon alles alleine (A) [222, S. 121].*

Гібридний МА відмови складається з комісивних, експресивного та асертивних типів висловлення. Мовець відмовляє слухачеві у відповідь на його пропозицію, висловлену в ініціативному МА.

(147) *Sie müssen jemanden für die Einführung finden. – Herr Doktor Mahler (M), dafür erreiche ich jetzt wirklich keinen (A) [234, S. 13].*

Гібридний МА відмови містить метакомунікатив і асертив, що вживаються у відповідь на вимогу слухача знайти когось.

За структурою МА відмови поділяються на прості та складні. Простий МА відмови – це одна предикативна одиниця, наприклад:

(148) *Warte! Ich will nur wissen … – Gute Nacht! [234, S. 114]*

Мовець використовує відмову як відповідь на вимогу слухача дізнатися щось від мовця, повідомляючи тим самим слухачеві, що він іде спати.

(149) *Wenn **Sie** bitte gehen würden. – Das ist mein Haus! [235, S. 90]*

Реактивний МА відмови – це простий за структурою МА як відповідь на прохання слухача піти.

Складні МА відмови складаються з декількох предикативних одиниць. Вони можуть бути комплексними:

(150) *Wo kann ich dich eigentlich erreichen, wenn du im Sender bist? – Ich möchte nicht (г), dass du mich im Sender anrufst (г). Ich rufe dich auch im Gericht nicht an (n) [263, S. 90]*.

Реактивний МА відмови складається з головних і підпорядкованого МА, який доповнює і пояснює головний МА.

Складні за структурою МА можуть виступати композитними:

(151) *Kommst du zu meiner Präsentation? – Schwierig (1). Ich habe viel zu tun (2) [235, S. 149]*.

Реактивні МА відмови (1) і (2) є рівноцінні між собою і можуть кожен окремо виступати відповіддю на ініціативний МА слухача.

Складні за структурою МА утворюють ще групу складених МА – метакомунікативів у поєднанні з простими МА:

(152) *Warte doch mal, Hanno, ich muss dir was erzählen. – Norbert (M), ein andermal, ich hab jetzt keine Zeit [256, S. 14]*.

Реактивний МА відмови є маркованим негативним за внутрішнім оцінним знаком, багатобічнім за типом інтерактивності МА заперечення.

Більшість у реактивних МА відмови становлять складні за структурою, серед яких переважають комплексні МА, а також гібридні за ілокутивним потенціалом МА.

Підсумки характеристик реактивного МА відмови подано у **додатку А.5.**

Прості за ілокутивним потенціалом МА відмови та головні у комплексних МА відмови виражені комісивними, директивними та асертивними типами висловлень з відповідними КТ, що подано у **додатку А.6.**

Тип висловлень МА відмови залежить від того, які засоби реалізації вона використовує. Так, наприклад, комісивний та директивний тип висловлень характерний для прямої відмови, типовими для вираження непрямої відмови є асертиви, зустрічаються й інші види висловлень. Засоби реалізації МА відмови буде розглянуто в 3 розділі.

Комісивний тип висловлень здебільшого втілює МА волюнтативної [144, с. 73] відмови у здійсненні дії мовцем *"я не хочу виконувати певну дію"*. Тим самим мовець прагне створити у слухача враження обов'язкової, результативної реалізації своїх слів у дійсності.

МА відмови з ***комісивним*** типом висловлень виконують *інформативно-впливову* КС, що реалізує такі КТ заперечення:

К. 1. Волевиявлення без пояснень

Ця тактика відбувається за допомогою одного простого за структурою та за ілокутивним потенціалом МА:

(153) *Nimm mich mit. – Kommt nicht in Frage [235, S. 62].*

К. 2. Волевиявлення з поясненням небажання виконати зобов'язання

(154) *Ich gebe Ihnen ein Beruhigungsmittel. – Ich brauche kein Beruhigungsmittel (1), ich brauche Kognak (2) [223, S. 79].*

Мовець не хоче, щоб слухач виконав те, що пропонує, бо мовцю потрібен коньяк, а не заспокійливе. Реактивний МА відмови – це простий за ілокутивним потенціалом, а також складний за структурою МА, який належить до композитних.

К. 3. Волевиявлення з поясненням неможливості виконати зобов'язання

(155) *Paul hat die Lehrerin beleidigt. Er ist aufsässig in letzter Zeit. Du musst am Samstag mit ihm sprechen. – Samstag kann ich nicht heimkommen (К), (г). Leider (Е), (п) [235, S. 169].*

Ініціативний і реактивний МА стосуються особи мовця. Мовець прагне показати слухачеві, що не в його силі виконати побажання і що йому шкода. За ілокутивним потенціалом відмова є гібридним МА, що складається з комісива та експресива. За структурою МА відмови належить до складних комплексних з головним і підпорядкованим МА.

Директивний тип висловлень представляє МА пермісивної [144, с. 73] відмови мовця в тому, щоб слухач здійснював певну дію *"я не хочу, щоб ти виконував певну дію"*.

Відмова, виражена директивом, наділяє слухача можливістю самому структурувати свою дію (рецепти, наприклад, не дають такої можливості, а регламентують дію мовця самі), мовець не несе відповідальності за припинення дії слухачем.

МА відмови з ***директивним*** типом висловлень виконують *регулювально-спонукальну* КС, що реалізує такі КТ заперечення:

Д. 1. Спонукання до припинення дії без пояснень

(156) *Der Rotary Club bittet Sie, einen Vortrag zu halten. – Lehnen Sie ab [256, S. 58]*.

МА відмови здійснюється простим за ілокутивним потенціалом і за структурою МА.

Д. 2. Спонукання до припинення дії через погрозу/застереження

(157) *Dreh's sofort leise! – Du hast mir überhaupt nichts zu sagen und niemand (Д). Ich kann mein Radio so laut drehen (К), wie ich mag (К) [226, S. 76]*.

На вимогу слухача зробити тихішим звук, мовець застерігає його робити зауваження і використовує для цього складний за ілокутивним потенціалом МА відмови, який є також складним за структурою комплексним МА з директивним та комісивними типами висловлень.

Д. 3. Спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію

(158) *Soll ich einen Kaffee bestellen? – Nein (К), (п), bitte bezahl und bring mich ins Zimmer (Д), (г) [263, S. 61]*.

Часто, відмовляючи у такий спосіб, мовець називає альтернативну дію до тієї, від якої він відмовляється. Це пом'якшує відмову і допомагає не розірвати контакт зі співрозмовником. МА відмови є гібридним за ілокутивним потенціалом МА з комісивним та директивним типами висловлень. За структурою – це композитний МА.

Мовець не бажає виконувати прохання слухача відповісти на його запитання і відмовляє у продовженні розмови:

(159) *Wo bist du eigentlich? – Frag besser nicht (Д), (г). Lange Geschichte (А), (г) [235, S. 42]*.

Реактивний МА відмови – гібридний за ілокутивним потенціалом МА з директивним і асертивних типом висловлень. За структурою – це складний композитний МА.

(160) *Bitte antworte! ... Warst du hier? – Du solltest wirklich schlafen (Д), (г). Es ist ziemlich spät und (А), (п) ... Geh schlafen (Д), (г)! [234, S. 114]*

Реактивний МА відмови містить директиви і асертив, тому належить до гібридних МА. Це складний за структурою комплексний МА з головним директивним типом висловлення.

Мовець може використовувати різні види мотивації: погрозу, переконання, прохання та ін., які сприяють росту директивної сили висловлення, з метою посилення впливу на слухача [29, с. 113].

МА відмови з ***асертивним*** типом висловлень виконують *інформативну* КС, що реалізує такі КТ заперечення:

А. 1’. Повідомлення без пояснень

(161) *Ich weiß nicht, wie du’s in Zukunft gerne hättest zwischen dir und Jörg. Hängst du an ihm? Er hängt an dir – noch. – Ich rede mit dir nicht über meinen Bruder [251, S. 119].*

Мовець відмовляється говорити про свого брата за допомогою простого за ілокутивним потенціалом та за структурою МА.

(162) *Ich bitte Sie deshalb, so schnell wie möglich doch noch nach Jordanien zu reisen. – Ich reise nicht [223, S. 64].*

Мовець відмовляється від подорожі до Йорданії, це відбувається за допомогою простого за ілокутивним потенціалом та за структурою МА.

(163) *Möchten Sie jetzt Kaffee? – Es ist schon spät [233, S. 163].*

Слухач робить мовцю пропозицію випити кави, але той відмовляється з огляду на те, що не п’є кави так пізно.

Реактивні МА відмови, виражені простими МА, не містять ніяких пояснень, що додає їм категоричності і рішучості у небажанні мовця щось робити.

А. 2’. Повідомлення протилежної інформації

(164) *Was du dir da vorgenommen hast, das gefällt uns nicht. Sei brav und lass es bleiben, ja? – Nein (A), ich lasse es nicht bleiben (A), (г). Ich bin nicht mehr der kleine, unbekannte Gigi Fremdenführer (A). Ich bin jetzt ein großer Mann (A). Wir werden ja sehen (A), ob ihr es mit mir aufnehmen könnt (E) [226, S. 174]*.

Реактивний МА відмови є гібридним за ілокутивним потенціалом, до нього входять асертиви і експресив. Це складний за структурою комплексний МА з головним асертивним типом висловлення.

А. 3’. Повідомлення негативної інформації

(165) *Ich habe es geschafft. Ich habe die Lösung. – David (M), das passt mir gerade nicht gut (A), (г). Ich bin beim Weggehen (A) [234, S. 16]*.

Слухач пропонує поділитися з мовцем рішенням, яке він прийняв, але мовець відмовляється вислухати його, посилаючись на несвоєчасність пропозиції слухача. МА відмови – гібридний МА за ілокутивним потенціалом, що містить метакомунікатив та асертиви. Також він є складним комплексним МА за структурою, з асертивним типом висловлення у головному МА.

МА відмови з ***експресивним*** типом висловлення виконують *емоційно-впливову* КС, що реалізує такі КТ заперечення:

Е. 1’. Волевиявлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій

(166) *Jedenfalls müssen wir erst mal einen Wissenschaftler finden, der uns hilft. Sonst können wir gar nicht machen. – Du immer mit deinen Wissenschaftlern (E)! Denen kann man schon gleich nicht trauen (K) [226, S. 106]*.

Мовець не хоче виконувати вимоги слухача знайти науковця, щоб той їм допоміг. Для цього він використовує експресив та комісив у гібридному за ілокутивним потенціалом МА відмови. МА відмови є також складним за структурою комплексним МА.

В основі комунікативної ситуації відмови лежить прагнення мовця відмовити слухачеві у здійсненні його пропозиції, вимоги, прохання.

Сценарій комунікативної ситуації волюнтативної відмови виглядає так:

1) передумови відмови,
2) мовець, котрий відмовляє слухачеві у здійсненні дії мовцем,
3) слухач, котрому адресовано відмова,
4) МА відмови,
5) причина відмови,
6) відповідальність мовця за виконання відмови.

Сценарій комунікативної ситуації пермісивної відмови виглядає так:

1) передумови відмови,
2) мовець, котрий відмовляє слухачеві у здійсненні дії слухачем,
3) слухач, котрому адресована відмова,

4) МА відмови,

5) причина відмови,

6) відповідальність слухача за виконання відмови.

Учасники комунікативної ситуації відмови володіють однаковим статусом, або статус мовця вищий від статусу слухача, що зумовлює інтенсифікацію відмови. Послабленню інтенсивності відмови сприяє пояснення мовця, чому саме він відмовляє слухачеві у здійсненні певної дії.

Статусне співвідношення учасників спілкування зумовлює різний ступінь категоричності: вищий статус мовця дозволяє пряме вираження відмови. Однакові статуси мовця і слухача, або нижчий статус мовця вимагають непрямої форми з метою уникнення конфліктної ситуації [73, с. 11].

Відмова стосується дії мовця чи слухача у теперішньому та майбутньому часах.

З огляду на проведений аналіз, лінгвопрагматична модель відмови базується на комунікативній ситуації відмови, де основою є МА відмови, якому властиві певні типи висловлень, КС і шляхи їх реалізації – відповідні заперечні КТ, а також перлокутивний ефект як результат впливу мовця на слухача, що показано у **додатку А.7.**

2.2.3. Лінгвопрагматична модель МА заборони. Забороною здійснювати дію вважаємо 12% заперечних МА, які мовець вживає для того, щоб блокувати (мовленнєві) дії слухача. Наприклад:

(167) *Meine Frau ist hier! Lassen Sie mich rein! – Verboten (1)! Der nächste Keller ist auf der anderen Seite (2) [250, S. 170].*

Комунікативна мета заборони спрямована безпосередньо на припинення дії слухача, мовцю лише вторинно йдеться про прямий вплив на позицію слухача [147, с. 125].

(168) *Wir brauchen Licht und Werkzeuge. – Kein Licht (1)! Wer Licht macht, wird erschossen (2)! [250, S. 30]*

Заборона складається з директивного та асертивного типів висловлень, які виконують регулювально-спонукальну КС за допомогою КТ спонукання до припинення дії без пояснень (1) та інформативну КС за допомогою КТ повідомлення негативної інформації (2).

Заборона виконує некооперативну стратегію, бо вона включає в себе конфлікт позицій.

(169) *Eric, was soll denn das? – Wecken Sie ihn nicht auf, er muss doch schlafen [255, S. 37].*

Як зазначалося в попередньому розділі, МА заборони передує ініціативний МА. Ініціативний МА є **наміром до дії**, яка ще не відбулася:

(170) *Sarah, ich muss dir etwas sagen. – Du lässt sie gefälligst mit deinen schmutzigen Geschichten in Ruhe! [256, S. 332]*

Слухач має намір поговорити з Сарою, але мовець забороняє йому це робити, використовуючи експресивний тип висловлень.

Ініціативний МА також виступає **дією**, яка вже відбулася або відбувається:

(171) *Was für eine Frage am frühen Morgen! – Mach nicht deine blödsinnigen Kommentare (1). Sag lieber ja (2) [263, S. 209].*

Мовець наказує припинити давати коментарі слухачеві, які той висловлює в ініціативному МА. Реактивний МА заборони містить директивні типи висловлень, які виконують регулювально-спонукальну стратегію за допомогою спонукання до припинення дії.

Виходячи з ініціативного МА, заборону класифікує зокрема і О. Сарайкіна [91], яка розрізняє різні функції заборони. Директиви з функцією заборони виконують роль корективів (корегують (не)мовленнєву дію слухача, яка відбулася чи відбувається):

(172) *Ich hab mir nur die Highlights gemerkt. – Schrei doch nicht so! Ich hab's ja auch gehört [255, S. 151]*.

(173) *Zum Beispiel die Frauen ... – O Gott, fang nicht wieder damit an! [263, S. 90]*

превентивів (запобігають (не)мовленнєвій дії слухача, яка ще не відбулася):

(174) *Der Ober kam und schenkte ihr nach. Und Leonard sagte an ihrer Stelle "Danke", was wohl heißen sollte: Nicht ein weiteres Mal [263, S. 59]*.

констативів (інформують мовця про заборонений факт):

(175) *Kochen können wir doch hier, oder nicht? – Es ist verboten, wie alles Vernünftige [250, S. 183]*.

З огляду на проведений аналіз МА заборони можна стверджувати, що корективи і превентиви реалізуються найчастіше за допомогою директивних типів висловлень, а констативи – асертивним та експресивними типами висловлень.

За ілокутивним потенціалом заборона поділяється на прості і гібридні МА. Прості МА заборони містять однакову ілокуцію. Наприклад:

(176) *Ich muss es ihr selber sagen. – Geh weg (1), geh weg von uns (2) – lass uns in Ruhe (3) [256, S. 332]*.

МА заборони складається з трьох директивних типів висловлень. Ініціативним МА є намір слухача здійснити дію.

(177) *Aber ... – Unterbrechen Sie mich nicht (Д)! [226, S. 62]*

(178) *Es wäre Wahnsinn, es nicht zu machen. Es steht in keinem Verhältnis. – Red doch nicht (Д) [255, S. 248]*.

Реактивні МА заборони містять директивні типи висловлень, які забороняють слухачеві продовжувати говорити. Ініціативні МА *(81)* і *(82)* містять дію, яка відбувається.

У гібридних МА заборони присутні ілокуції різних типів висловлень: асертивів, комісивів, директивів, експресивів та метакомунікативів. Наприклад:

(179) *Das, was ich weiß! – Still (1), Kassiopeia (2)! Nicht einsagen (3)! Momo kann es ganz allein (4) [226, S. 156]*.

Заборона складається з поєднання директивів (1), (3), метакомунікативу (2) і асертиву (4).

За структурою МА заборони поділяються на прості та складні МА. Простий МА заборони – це одна предикативна одиниця, наприклад:

(180) *Es klopfte, Lobenmeier trat ein und klagte, dass er Mollwitz nicht mehr aushalte. – "Nicht jetzt!" [235, S. 170]*

Мовець наказує слухачеві припинити розмову.

Прості директивні МА заборони характеризуються високим ступенем категоричності.

(181) *Das mit dem Kaffee war echt dumm. Vielleicht hätte Henner sich so ungeschickt gegen Jörgs Vorwurf gewehrt, dass der ihm nicht geglaubt hätte. Manchmal klingen Wahrheiten wie Lügen. – Lass mich in Ruhe [251, S. 119]*.

Мовець наказує слухачеві дати йому спокій.

Складні МА заборони містять декілька предикативних одиниць. Вони можуть бути комплексними:

(182) *Was hältst du dich an seine Schwester? Halt dich an die, die mit dir kämpfen wollen. Die dich nicht verraten, sondern brauchen. Du … – Das reicht (г). Sie sind Christianes Gast (n), und wenn sie zu vornehm ist Sie rauszuschmeißen (n) – ich bin's nicht (n). Sie entschuldigen sich oder gehen (n) [251, S.150]*.

МА заборони складається з головного і підпорядкованих МА, які доповнюють і пояснюють головний МА.

Складні за структурою МА можуть бути композитними:

(183) *David stand auf. – "Sie bleiben! (1) Sie gehen nicht! (2) Sie werden mir zuhören! (3)" [234, S. 94]*.

Реактивні МА заборони (1) і (2) і (3) є рівноцінні між собою і можуть кожен окремо виступати відповіддю на ініціативний МА слухача.

Складні за структурою МА утворюють ще групу складених МА – метакомунікативів у поєднанні з простими МА:

(184) *Besser, du siehst mich heute nicht so genau. – Pat! (1) Du darfst noch nicht sprechen! (2) [248, S. 184]*.

Реактивний МА заборони є маркованим негативним за внутрішнім оцінним знаком, багатобічнім за типом інтерактивності МА заперечення. Серед МА заборони переважають гібридні за кількістю ілокутивних сил МА, а також складні за структурою МА, значна кількість котрих належить до комплексних МА, що містять обґрунтування головного МА заборони.

Характеристики реактивного МА заборони подано у **додатку А.8.**

Головним у комплексних МА заборони є МА з директивним, рідко з асертивним та експресивним типами висловлень. Гібридні за ілокутивним потенціалом МА заборони містять директивні, рідше асертивні та експресивні типи висловлень і метакомунікативи, відповідні КТ яких представлені у **додатку А.9.**

МА заборони з ***директивним*** типом висловлення виконують *регулювально-спонукальну* КС, що реалізує такі КТ заперечення:

Д. 1". Спонукання до припинення дії без пояснень

(185) *Ich muss doch meine Aussage machen. – ’raus! [248, S. 251]*.

За допомогою прямого МА мовець забороняє слухачу продовжувати розмову і виставляє його за двері.

(186) *Es klopfte, Lobenmeier trat ein und klagte, dass er Mollwitz nicht mehr aushalte. – Nicht jetzt! [235, S. 170]*.

Мовець припиняє скарги слухача, бо не має наміру їх вислуховувати.

(187) *Sie trat mit den Füßen nach seinen Schienbeinen und fing an zu schreien. Da ging Sarahs Zimmertür auf, und sie stürzte sich auf sie, um sie auseinander zu reißen. – Hört auf, hört auf! Hört doch bitte, bitte, auf! [256, S. 367]*

Мовець прагне негайного припинення розмови. Простий МА, яким висловлюється заборона, сприяє її категоричності.

Д. 2". Спонукання до припинення дії через погрозу/застереження

(188) *Vielleicht kann man sie essen. – Versuch es nicht (Д), (г). Wenn sie fehlen (А), kriegen wir eine Woche lang nichts zu essen (А) [244, S. 216]*.

Реактивний МА заборони директивного типу висловлень є головним у складному комплексному МА і спрямований на те, щоб зупинити слухача в його намірах з’їсти те, що йому не належить. Мовець досягає більшої переконливості, використовуючи застереження, виражені асертивом. Переважно мовець додає пояснення забороні, яке послаблює її ефект.

(189) *Julian öffnete den Mund, Paul hob die Hand. "Kein Wort über die Schuhe (Д), (г)! Man hat mich also gebeten, nachzusehen, ob du hier aufgetaucht bist. Falls nicht, wird eine Vermisstenanzeige aufgegeben. Was immer das bringen soll".*

Мовець зупиняє слухача в його намірі почати розмову, вказуючи на важливі речі, про які потрібно говорити. Головний МА заборони виражений директивом, що додає їй категоричності.

Д. 3". Спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію

(190) *Aber das ist doch wie geradewegs aus einem seiner Bücher! – Nicht zeigen (Д), (г), bitte (М)! ... Zeigen Sie nicht mit dem Finger (Д), (г) [235, S. 193].*

Мовець просить слухача припинити певні невербальні дії, використовуючи гібридний за ілокутивним потенціалом і складний комплексний за структурою МА з головним директивним типом висловлення.

(191) *Katja? Wie steht es euch beiden? Habt ihr endlich...? – Mein Gott! Lass doch diesen Unsinn! Soll ich es dir erklären oder nicht? Es geht um den zweiten Hauptsatz der Thermodynamik [234, S. 31].*

Мовець негативно оцінює дії слухача і просить їх припинити.

МА заборони з ***асертивним*** типом висловлення виконують *інформативну* КС, що реалізує такі КТ заперечення:

А. 1". Повідомлення з поясненнями неможливості інформації чи дії

(192) *Mit den Lippen zog ich eine Zigarette aus der Schachtel… – "Das ist ein Nichtraucherwaggon" [233, S. 13].*

Слухач має намір запалити цигарку у вагоні. Мовець повідомляє йому простим за ілокутивним потенціалом МА, що це вагон для некурців, де, як відомо, палити заборонено.

(193) *Kochen können wir doch hier, oder nicht? – Es ist sicher verboten, wie alles Vernünftige [250, S. 183].*

Мовець забороняє слухачеві готувати їсти, пояснюючи, що це заборонено, як і все раціональне.

МА заборони з ***експресивним*** типом висловлення виконують *емоційно-впливову* КС, що реалізує такі КТ заперечення:

Е. 1". Спонукання до припинення дії з поясненням емоційно-психологічних мотивацій

(194) *Ich goss das Glas noch einmal voll und stürzte es hinunter. – Sie schüttelte den Kopf. "Du musst das nicht tun, Robby (K). Du darfst mich auch nicht mehr küssen (E). Du darfst überhaupt nicht mehr so viel bei mir sein (E). Du sollst nicht krank werden (E)" [248, S. 339].*

Реактивним МА заборони мовець прагне показати свої переживання за здоров’я слухача, спонукає слухача припинити робити певні вчинки і змінити свою думку про їх доцільність.

В основі комунікативної ситуації заборони лежить прагнення мовця заборонити слухачеві здійснювати теперішню чи минулу, а також майбутню дії.

Сценарій комунікативної ситуації заборони має такий вигляд:

1) передумови заборони,
2) мовець, котрий забороняє попередню мовленнєву дію слухача,
3) слухач, котрому адресована заборона,

4) МА заборони,

5) причина заборони,

6) відповідальність за виконання заборони.

Заборона, як і відмова, наділяють слухача можливістю самому структурувати свою дію. Відмінність між МА відмови і МА заборони полягає, крім різного ступеня категоричності, ще й у різниці у ініціативних МА: у забороні ініціативний МА – це намір до дії або дія, у відмові – пропозиція, прохання, вимога слухача; а також у різній ілокутивний меті цих МА: мета відмови – зобов'язати мовця чи слухача щось не робити, мета заборони – перешкодити діям слухача.

У статусному співвідношенні директиви висловлює мовець, що займає вищу позицію, ніж слухач; асертиви і експресиви можливі, коли статус мовця і слухача однакові. Якщо між учасниками комунікативної ситуації заборони існує статусна нерівність, то мовець володіє правом забороняти. Причини заборони не завжди уточнюються мовцем.

Існують різні ступені інтенсивності заборони. У повсякденному спілкуванні заборона може переходити від категоричного висловлення: погрози, застереження до м'якої поради.

МА заборони фокусуються на самому змісті заборони або на особі слухача, що сприяє її інтенсифікації.

З огляду на проведений аналіз, лінгвопрагматична модель заборони базується на комунікативній ситуації заборони, де основою є МА заборони, якому властиві певні типи висловлень, КС і шляхи їх реалізації – відповідні заперечні КТ, а також перлокутивний ефект як результат впливу мовця на слухача, що подано у **додатку А.10.**

2.2.4. Умови успішності заперечних МА. Лінгвопрагматика досліджує, які передумови потрібні для того, щоб певний МА був успішним, або іншими словами, "*damit er glückt*". На цю обставину вперше

вказав Дж. Л. Остін у своєму дослідженні "*Performative – Constative*" (1963) у виданні *Charles E. Caton* "*Philosophy and Ordinary Language*". Опираючись на Дж. Л. Остіна, Д. Вундерліх [174, с. 135–136] підсумував передумови для успішності будь-якого МА:

– справджується пресупозиція, тобто висловлення типу *"Peter hat sein Verhältnis mit Emma beendet"* передбачає, що Петер мав стосунки з Еммою, перед тим як їх закінчити;
– мовець вірить в те, що говорить (щирий), тобто, висловлюючись *"Peter hat ein Verhältnis mit Emma"*, мовець так і вважає;
– мовець акцептує висновки, які випливають з МА, тобто, говорячи (1), мовець не може потім стверджувати, що Петер і Емма незнайомі.

Необхідно, однак, розуміти, що успішне проведення МА та виконання пов'язаних з ним намірів, це різні речі. Коли мовець вимагає, наприклад, щось у слухача, він очікує, що слухач не просто готовий слідувати його вимогам, але й справді їх виконає.

Якими ж є передумови виконання МА, виходячи з секвенцій, тобто, конвенційно впорядкованої послідовності МА [216, с. 288]. Скористаємося моделлю І. Розенґрен [187, с. 213] і зобразимо це так.

Передумови комунікації:

– слухач прагне добитися реакції від мовця; (1)
– мовець розуміє, що (1); (2)
– (1) на основі (2). (3)

Умови:

– мовець розуміє спробу комунікації і знає, про що йде мова;
– умова: мовець акцептує ілокуцію ініціативного МА слухача;
– умова: мовець має на меті відреагувати на ініціативний МА слухача;
– умова: відреагувати на ініціативний МА слухача в силах мовця.

Тобто, здійснюючи ініціативний МА, слухач має на меті добитися певної реакції від мовця. Важливо, що мовець розуміє, що слухач має на меті добитися певної реакції від нього. Мовець, розуміючи, що слухач має на меті добитися певної реакції від нього, реагує відповідним чином на ініціативний МА. Умови для успішного здійснення комунікації: мовець повинен розуміти спробу комунікації і знати, про що йде мова; мовець повинен також акцептувати ілокуцію ініціативного МА слухача і мати на меті відреагувати на неї відповідним чином, якщо це в його силах.

Беручи до уваги теорії Д. Вундерліха, І. Розенґрен про необхідні для успішного здійснення МА умови та аналіз Дж. Р. Серля [198, с. 88–94] МА "обіцянка", умови для здійснення МА заперечення є наступними:

I. Умови для успішного здійснення реактивного МА спростування виглядають так:

I. 1. існують нормальні умови для контакту: немає труднощів з розумінням мови, артикуляційних вад, глухоти, ненормальності, впливу наркотиків тощо;

I. 2. мовець висловлює спростування:

I. 2. а. тим, що мовець висловлює спростування, він стверджує певний стан речей, відмінний від висловленого слухачем;

I. 2. б. мовець припускає, що його спростування правильне;

I. 2. в. для мовця не є очевидним, чи слухач згідний з його спростуванням;

I. 2. г. мовець вважає за краще, якщо слухач згідний зі спростуванням, ніж якщо слухач не згідний;

I. 3. мовець висловлює спростування, щоб слухач повірив мовцю:

I. 3. а. мовець виходить з того, що своїм висловленням він дає слухачу зрозуміти, що умови (I. 2. б.) і (I. 3) виконуються, і що слухач це розуміє;

I. 4. для слухача висловлення мовця є свідченням того, що спростування факту є вірним:

I. 4. а. слухач вірить мовцю.

II. Умови для успішного здійснення реактивного МА відмови виглядають таким чином:

II. 1. існують нормальні умови для контакту: немає труднощів з розумінням мови, артикуляційних вад, глухоти, ненормальності, впливу наркотиків тощо;

II. 2. мовець висловлює відмову:

II. 2. а. тим, що мовець висловлює відмову, він висловлює зобов'язання про недотримання дії, висловленої слухачем;

II. 2. б. мовець припускає, що в силах слухача погодитись з висловленими зобов'язаннями про недотримання дії;

II. 2. в. для мовця не є очевидним, чи слухач погодиться з висловленими зобов'язаннями про недотримання дії;

II. 2. г. мовець вважає за краще, коли слухач погодиться з недотриманням дії, ніж коли слухач не погодиться з недотриманням дії;

II. 3. мовець висловлює відмову, щоб слухач погодився з висловленими зобов'язаннями про недотримання дії:

II. 3. а. мовець виходить з того, що своїм висловленням він дає слухачу зрозуміти, що умови (II. 2. б). і (II. 3). виконуються, і що слухач це розуміє;

II. 4. для слухача висловлення мовця є свідченням того, що висловлені зобов'язання про недотримання дії є волевиявленням мовця:

II. 4. а. мовець/слухач дотримуються лінії поведінки, як бажає мовець.

III. Умови для успішного здійснення реактивного МА заборони виглядають так:

III. 1. існують нормальні умови для контакту: немає труднощів з розумінням мови, артикуляційних вад, глухоти, ненормальності, впливу наркотиків тощо;

III. 2. мовець висловлює заборону:

III. 2. а. тим, що мовець висловлює заборону, він блокує майбутню дію слухача;

III. 2. б. мовець припускає, що в силах слухача не виконати дії;

III. 2. в. для мовця не є очевидним, що слухач не виконає дії;

III. 2. г. мовець вважає за краще, коли слухач не виконає дію, ніж коли слухач виконає дію;

III. 3. мовець висловлює заборону, щоб слухач не виконав дію:

III. 3. а. мовець виходить з того, що своїм висловленням він дає слухачу зрозуміти, що умови (III. 2. б.) і (III. 3.) виконуються, і що слухач це розуміє;

III. 4. для слухача висловлення мовця є свідченням того, що мовець блокує виконання дії:

III. 4. а. слухач не дотримуються лінії поведінки, яку блокує мовець.

За таких умов ілокутивні акти заперечення успішно реалізуються.

Велике значення для сучасної мовознавчої науки та для пропонованого дослідження зокрема мала спроба Дж. Р. Серля [196] прокласифікувати ілокутивні акти, які він справедливо вважає основною одиницею мовленнєвого спілкування. Дж. Р. Серль розширив аналіз Дж. Л. Остіна і дослідив ілокутивні акти, вказавши на різницю між

ілокутивними і перлокутивними МА. У своїй роботі Дж. Р. Серль [96] вказує дванадцять вимірів, в межах яких відбувається варіювання ілокутивних актів. Це дослідження враховує деякі параметри (терміни О. Яшенкової [114, с. 83–85]) і спробує показати різницю між ілокутивними МА, виходячи з заперечних МА.

2.2.4.1. Різниця в цілях МА. Мета спростування полягає в тому, щоб запевнення, констатацію, припущення слухача спростувати як хибні. Мета відмови – у недотриманні пропозиції, вимоги, прохання слухача. Мета заборони – блокувати (мовленнєві) дії слухача.

2.2.4.2. Різниця в напрямі пристосування слів до реалій дійсності. Мета ілокуції зробити так, щоб слова відповідали світу, або світ відповідав словам. Тобто, слова або відображають світ, або змінюють його. У спростуванні слова відображають світ, спростування спрямоване від слів до реалій дійсності. У відмові і забороні світ відповідає словам, тобто вони змінюють його і спрямовані від реалій дійсності до слів.

2.2.4.3. Різниця у вираженні психологічного стану мовця. Мовець, який спростовує певний стан речей, робить це за допомогою ствердження іншого. Спростування передбачає впевненість мовця у тому, що він говорить. Відмова об'єднує висловлення непогодження, незгоди. Відмова передбачає бажання мовця у недотриманні дії. Заборона висловлюється як накази, команди, вимоги не виконувати певну дію, чогось не робити. Заборона передбачає категоричне бажання мовця блокувати (мовні) дії слухача.

2.2.4.4. Різниця в силі прагнення до досягнення ілокутивної мети. Наприклад, спростувати той факт, що падає дощ, можна по-різному: *Es regnet. – Leider, nicht./Zum Glück, nicht./Es ist unmöglich./Es ist nicht so./Bist du verrückt?!/Du spinnst.* Усі варіанти мають однакову ілокутивну мету – спростувати твердження адресата, але різну силу прагнення до досягнення ілокутивної мети. *"Es ist nicht so"* – нейтральне, *"Zum Glück,*

nicht" показує відношення мовця до твердження слухача, *"Bist du verrückt?!"*– відношення мовця до особи слухача, а через неї і до його твердження.

У прикладах відмови поїхати у Карпати ілокутивна мета – не дотриматись вимоги/пропозиції/прохання слухача: *Wollen wir im Sommer in die Karpaten fahren. – Ich will nicht im Sommer in die Karpaten fahren./Ich mag im Sommer die Karpaten nicht./Ich fahre nicht./Ich stimme nicht zu.* Що стосується сили прагнення до досягнення ілокутивної мети, то відмовити можна без емоцій: *" Ich fahre nicht."*, а можна показати відношення до пропозиції слухача: *" Ich mag im Sommer die Karpaten nicht".*

У прикладі заборони теж наявна спільна ілокутивна мета – блокувати дії слухача, але, як видно з прикладів, з різною силою прагнення до досягнення ілокутивної мети: *Wir fahren an den See... – Fahrt, bitte, nicht an den See./Ihr fahrt nicht an den See, das verbiete ich./Ihr bleibt zu Hause./Macht erst mal die Hausaufgaben, dann sehen wir.*

2.2.4.5. Різниця у вираженні інтересів співрозмовників. Цей фактор вказує на те, як висловлення пов’язані з інтересами того, хто говорить, і того, хто слухає. Якщо мовець комусь відмовляє у його проханні або забороняє комусь здійснювати (мовленнєву) дію, то є очевидним, що це прохання чи дія є в інтересах слухача, але не в інтересах мовця.

2.2.4.6. Різниця у ставленні до іншої частини МА. МА ґрунтуються на взаємодії співрозмовників і складаються з МХ, кожен з яких може відрізнятися ілокуцією. Так, пропозицією, вимогою до дії можна почати інтеракцію у МА відмови, а можна висловити заборону.

2.2.4.7. Різниця між актами, що мають тільки мовленнєву реалізацію та актами, що можуть бути здійснені вербально і невербально. Коли мовець хоче заперечити слухачу і спростувати його твердження, або відмовити йому у проханні, він може це зробити, сказавши відповідно *"Es*

ist nicht so. /Ich bin nicht einverstanden das zu machen", а може використати невербальні кінетичні засоби, зробивши, наприклад заперечний жест головою.

Коли ми не хочемо, щоб діти грали м'яча, ми можемо заборонити їм це мовно: *"Ihr dürft hier nicht spielen",* або ж, скажімо, використавши невербальні прокесичні засоби і забравши м'яча.

2.2.4.8. Різниця між актами, в яких ілокутивні дієслова вживають перформативно, і тими, в яких немає перформативного вживання дієслів. Актуальні для дослідження ілокутивні дієслова *„спростувати", „відмовити",* „заборонити" є одночасно і перформативними, адже є можливим сказати, наприклад: *"Ich verbiete es".*

Цікавим, на наш погляд, є питання частотності вживання перформативів у досліджуваних заперечних МА, чи часто вживаним перформативом є, наприклад, для заборони *"Ich verbiete es"* (поруч з іншими можливостями висловити заборону). Коли ми відмовляємо, то робимо це переважно не за допомогою перформативів, а у непрямій формі. Про типи реалізації МА і про особливості їх вживання мова піде в наступному розділі.

Висновки до розділу 2

Заперечення вперше проаналізовано як лінгвокогнітивне явище і змодельовано в акціональні фреймові структури, де ядерними номінаціями є імена дії зі значенням заперечення: спростування, відмови і заборони. Фрейми заперечення становлять когнітивну основу заперечних МА, яка допомагає пов’язувати ініціативний і реактивний МА, а також сприймати адекватно імпліцитну інформацію.

Субфрейм спростування структурується вершинними вузлами: мовець – з метою спростування – виконує дію *невірно, що р* – з можливим результатом змусити слухача повірити мовцю.

Субфрейм відмови виявляє таку структуру: мовець з метою відмови – виконує дію *небажано, що р* – з можливим результатом дотримання певної лінії поведінки мовцем.

Субфрейм заборони має наступну структуру: мовець з метою заборони – виконує дію не *дозволяється, що р* – з можливим результатом дотримання певної лінії поведінки слухачем.

Як лінгвопрагматичну категорію заперечні МА розглянуто складовими комунікативної гри з відповідною комунікативною метою. Визначено способи реалізації комунікативної інтенції мовця: стратегію, тактику комунікації заперечних МА. Досліджено ілокутивний потенціал та структуру заперечних МА.

Встановлено, що більшість МА спростування є простими МА за кількість ілокутивних сил і здійснюються асертивними типами висловлень, а також складними МА за структурою. МА спростування реалізують інформативну КС наступними КТ: повідомлення без пояснень, повідомлення протилежної інформації, повідомлення негативної інформації, повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії. Незначний відсоток МА спростування, що становить 3% від загальної кількості КТ спростування, реалізуються експресивними типами висловлень. Ці МА спростування реалізують емоційно-впливову КС за допомогою КТ повідомлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій.

Більшість у МА відмови становлять гібридні за ілокутивним потенціалом і складні за структурою МА, у склад яких входять комісивні, директивні та асертивні у поєднанні з іншими типи висловлень. МА відмови з комісивним типом висловлення здійснюють інформативно-впливову КС такими КТ: волевиявлення без пояснень, волевиявлення з поясненням небажання виконувати зобов’язання, волевиявлення з поясненням неможливості виконувати зобов’язання. Комісивний тип

висловлення найбільш характерний для відмови і складає 60% від загальної кількості КТ відмови. МА відмови з директивним типом висловлення виконують регулювально-спонукальну КС за допомогою КТ: спонукання до припинення дії без пояснень, спонукання до припинення дії через погрозу/застереження, спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію. Директивний тип висловлення використовується у 17% всіх КТ відмови. МА відмови з асертивним типом висловлення здійснюються інформативною КС такими тактиками: повідомлення без пояснень, повідомлення протилежної інформації, повідомлення негативної інформації, що становить 18% від загальної кількості КТ відмови. МА відмови з експресивним типом висловлень реалізується емоційно-впливовою КС за допомогою таких тактик: волевиявлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій.

Серед МА заборони переважають гібридні за кількістю ілокутивних сил, а також складні за структурою МА, виражені за допомогою директивних, рідше асертивних та експресивних типів висловлень. МА заборони з директивним типом висловлень використовують регулювально-спонукальну КС, яку реалізують за допомогою наступних тактик: спонукання до припинення дії без пояснень, спонукання до припинення дії через погрозу/застереження, спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію, що складає 88% від усіх КТ заборони. МА заборони з асертивним типом висловлень зустрічаються лише у 6% від усіх КТ заборони та реалізують інформативну КТ за допомогою КС повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії. МА заборони з експресивним типом висловлень складають 6% від всіх КТ заборони і реалізують емоційно-впливову КС за допомогою КТ спонукання до припинення дії з поясненням емоційно-психологічних мотивацій.

На основі зібраних даних сформовано лінгвопрагматичні моделі заперечних МА спростування, відмови, заборони, які базуються на комунікативній ситуації спростування, відмови чи заборони; основою цих комунікативних ситуацій є відповідно МА спростування, відмови чи заборони, яким властиві певні типи висловлень, КС і шляхи їх реалізації – відповідні заперечні КТ, а також перлокутивний ефект як результат впливу мовця на слухача.

Описано умови успішного здійснення заперечних МА, які базуються на розумінні мовцем суті справи; ілокуції ініціативного МА слухача і відповідній реакції на неї мовця.

Встановлено умови успішного здійснення заперечних МА та проаналізовано параметри відмінностей заперечних МА, що виходять з їх секвенцій, тобто конвенційно впорядкованої послідовності ініціативного та реактивного заперечного МА, і базуються на розумінні мовцем суті справи, ілокуції ініціативного МА слухача і відповідній реакції на неї мовця.

РОЗДІЛ 3
ТИПИ І ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ

Вираження заперечення відбувається прямо – експліцитно, коли значення висловлення сприймається мовцями зі значень мовних одиниць, або приховано – імпліцитно, коли смисл висловлення виводиться слухачем зі значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування [7, с. 323, 326].

У розділі І мова йшла про різні аспекти дослідження мовного заперечення. Синтаксичне заперечення, яке розмежовують на загальне і часткове, враховує не тільки сферу дії заперечних слів, але й наголос, інтонацію, порядок слів. Синтаксичний рівень не є достатнім для визначення категорії заперечення, однак є необхідним, адже сфера дії заперечення має семантичну природу. Так, зокрема, синтаксична структура з заперечним словом може мати різну семантику залежно від наголосу, інтонації тощо.

Випадки, котрі синтаксичний і семантичний аналізи не можуть пояснити, вчені розглядають на прагматичному рівні, враховуючи інтенції мовців, з урахуванням експліцитного та імпліцитного вираження заперечення.

Як зазначалося у розділі 2, експліцитна реалізація заперечення відбувається за допомогою перформативних МА, прямих та непрямих експліцитних МА. Імпліцитне вираження заперечення здійснюється за допомогою прямих та непрямих імпліцитних МА (рис. 3.1):

Експліцитне вираження заперечення	Імпліцитне вираження заперечення
Перформатив	Прямий імпліцитний МА
Прямий експліцитний МА	Непрямий імпліцитний МА
Непрямий експліцитний МА	Невербальні засоби

Рис. 3.1. Типи реалізації заперечних МА

Завдання цього розділу полягає в тому, щоб розмежувати типи реалізації заперечних МА, а також дослідити засоби їх реалізації.

3.1. Типи реалізації заперечних МА

3.1.1. Експліцитне вираження заперечних МА. *Експліцитне* вираження спростування, відмови та заборони відбувається за допомогою перформативів, а також прямих та непрямих експліцитних МА заперечення.

Ілокутивні акти, які є основою МА заперечення, можна здійснювати за допомогою перформативів, не називаючи їх експліцитно. **Перформатив** – висловлення, еквівалентне дії, вчинку; тип повідомлення, рівноцінного мовленнєвому вчинку, повідомлення, пропозитивна складова котрого не може бути оцінена в межах категорій істинності / хибності [7, с. 334]. Перформативними є насамперед ті МА, які містять перформативне дієслово як ілокутивний індикатор.

Для теорії МА принциповим є розмежування між констативним і перформативним вживанням певних дієслів Дж. Л. Остіним [118]. Констативи описують мовну дію: "*Andi verspricht Julia, dass er heute rechtzeitig nach Hause kommt";* а перформативи є водночас дією: *"Ich verspreche dir, dass ich heute rechtzeitig nach Hause komme".* Тому перформативні МА не можна трактувати як істинні чи хибні, бо ці категорії можна застосовувати до висловлень, але не до дій.

Опираючись на методику Дж. Л. Остіна, який досліджував перформативи, Д. Вундерліх визначає форму перформатива так:

(195) *Ich verspreche dir morgen zu kommen.*

або як пасивну форму:

(196) *Es wird gebeten, das Rauchen einzustellen [174, с. 131]*.

Існують два випадки вживання перформативних дієслів. Перший – у перформативних МА ілокутивний характер виражений експліцитно, замість: *"Monika, mach das Fenster zu!"* маємо: *"Marta, ich fordere dich hiermit, das Fenster zu schließen!" / "Marta, ich befehle dir jetzt, das Fenster zu schließen!"* Другий – у висловлюванні вказаний ілокутивний характер якогось іншого висловлення: *"Ich habe dir nicht befohlen, das Fenster zu schließen."*

Перформативні дієслова можуть вживатися в умовному способі, тоді вони утворюють так звані "*граматично-модифіковані"* перформативні МА [154, с. 22–27]:

(197) *Mutter würde dir befehlen, das Fenster zu schließen [174, с. 130]*.

Та якщо перформативне висловлення є тією дією, що позначає перформативне дієслово, яке воно містить, то мовець не може цю дію ставити під сумнів або оспорювати. Тобто, наступні висловлення, а саме ілокутивні акти-обіцянки не є перформативами: "*Verspreche ich dir hiermit, dass ich nach München komme?*" є питанням до слухача про розуміння самого змісту; "*Ich verspreche hiermit nicht, dass ich nach München komme*" є зобов'язанням, якого не збираються дотримуватись; "*Ich verspreche hiermit irgendeinem von euch, dass ich nach München komme"* цілком неможливе.

У перформативних висловленнях завжди є можливість вставити прислівник *hiermit*, він є своєрідним індикатором того, чи є висловлення перформативним, чи ні: "*Ich verspreche dir hiermit, dass ich morgen komme",* або: "*Hiermit wird gebeten, das Rauchen einzustellen"* [174, с. 132].

Як вже зазначалося, для перформативних МА не властиві категорії істинності чи хибності, але релевантними для них є умови успішності МА, які запровадив Дж. Л. Остін [118].

Перформативні висловлення часто вносять ясність у проблемні контексти у випадку, коли співрозмовнику незрозуміло, який МА хотів

реалізувати мовець. Наприклад: *"Trink noch einen Kaffee!"* гість в кафе може зрозуміти або як вимогу купити собі ще одну каву, або як запрошення співрозмовника випити каву за його рахунок. А перформативне висловлення: *"Ich lade dich noch einen Kaffee zu trinken"* гість зрозуміє однозначно, що дає змогу уникнути непорозумінь.

Типовими для перформативного спростування є дієслово *widersprechen,* а також його синоніми: *widerreden, im Gegensatz sein zu, für unrichtig/unzutreffend/falsch/unwahr erklären, bestreiten, in Abrede stellen, nicht gelten lassen, verneinen, negieren, anfechten, sich verwahren gegen* [210, с. 684], які однак не були виявлені в аналізованій художній літературі.

Перформативна відмова виражається за допомогою дієслів *zurückweisen, ablehnen, abschlagen, absagen, abwehren, abweigern, abwerfen* [210, с. 705]. Засобів вираження перформативної відмови у корпусі не було виявлено.

Типовими для перформативної заборони є дієслова *verbieten, untersagen, verwehren, sich verbitten, Einhalt gebieten, einen Riegel vorschieben, verweigern, nicht billigen/erlauben/gestatten /zulassen/ genehmigen/währen* [210, с. 640]. У випадку, якщо заборона стосується мовленнєвої дії слухача, мовець висловлює перформативну заборону за допомогою таких виразів: *den Mund verbieten, das Wort entziehen / verbieten, zum Schweigen bringen, mundtot machen, den Mund stopfen* [210, с. 640]**.** Засоби вираження перформативної заборони будуть розглянуті далі.

Прямі експліцитні МА заперечення утворюються за допомогою експліцитних заперечних засобів, тобто таких, які мають регулярне формальне вираження у вигляді спеціалізованих мовних засобів [76, с. 13]. У прямих МА ілокуція максимально збігається з їх комунікативною функцією (ствердження, запитання**,** вимога [132]).

Пряме експліцитне заперечення містить експліцитні мовні засоби вираження заперечення, до яких належать лексико–морфологічні і

синтаксичні засоби [27, с. 107–108], за допомогою яких мовець прямо висловлює свою інтенцію.

Заперечні афікси досліджувало багато лінгвістів [123; 209; 193]. **Афікс** – це службова морфема, яка, відрізняючись широкою сполучуваністю з певним колом коренів чи основ і вступаючи з ними у стереотипні відношення, є разом з цим зв'язаною з погляду регулярних конструкцій, які її передбачають [56, с. 133]. Групу німецьких заперечних афіксів складають такі афікси: *ab-, auf-, aus-, ent-, miss-, nicht-, nichts-, über-, un-, ver-, wider-, -frei-, leer-, -los.* Іноземні заперечні афікси: *a(n)-, anti-, de(s)-, dis-, in-(il-, im-, ir-), non* [76, с. 21].

Серед заперечних найбільшу активність проявляють афікси *un-, -los,* що пояснюється тяжінням лексем з цими афіксами до стилю художньої літератури, а також свідчить про активну участь заперечних засобів у цілісному формуванні МА:

(198) *Kommt dein Vater aus Ostpreußen oder meiner? Da kenne ich mich besser aus als du! – Unsinn, Königsberg liegt am Pregel [256, S. 202].*

До заперечних слів у німецькій мові зараховуємо *nicht, nichts, nie, niemals, niemand, nirgends, nirgendwo, kein-, nirgendwohin, nirgendwoher, keinesfalls, keineswegs, nein, auf keinen Fall, weder – noch* (див. розділ 1).

Непрямі експліцитні заперечні МА послуговуються лексико-морфологічними і синтаксичними засобами і вживаються у випадках, коли пряме експліцитне висловлення думки, волі, бажання виявляється небажаним і неефективним, і завдання спілкування можна швидше досягти, якщо вдатися до непрямого МА, змістивши прагматичне навантаження висловлення у невираження імплікацій для того, щоб слухач самостійно прийшов до думки про них [71, с. 142].

У щоденному спілкуванні трапляються випадки, коли мовець, здійснюючи певний МА, має на увазі не тільки ту ілокуцію, яка міститься у МА, а іншу, первинну ілокуцію [97, с. 195], що пояснимо на прикладі:

(199) *Komm, Ernst! Sei kein Frosch! – Ich habe keine Zeit [250, S. 74]*.

У наведеному прикладі первинна ілокуція – відмова, а констатація факту про нестачу часу – вторинна ілокуція.

Важливо з'ясувати, яким чином мовець за допомогою МА виражає не тільки те, що цей акт безпосередньо означає, а ще й щось інше.

За аналогією до Дж. Р. Серля [97, с. 199] спробуємо пояснити природу первинного ілокутивного акту спростування на прикладі непрямого спростування, використовуючи теорію МА [96], кооперативні принципи Г. П. Грайса [23], інформацію про загальні фонові знання слухача і мовця, здатність мовця робити висновки:

(200) *Sie müssen ihn doch kennen. – Ich bin noch nicht lange hier [234, S. 125]*.

– крок 1: на твердження слухача про знайомства мовця з 3-ю особою мовець констатує факт свого недовгого перебування тут (факти з розмови);
– крок 2: мовець поводиться за законами кооперації, отже його репліка релевантна (принципи кооперації Грайса);
– крок 3: релевантна відповідь може бути такою: ствердження, спростування, висловлення певних сподівань / шкодувань про знайомство і т д. (теорія МА);
– крок 4: буквальний зміст МА мовця не належить до жодного з типів у кроці 3, а отже, не є релевантною відповіддю (висновок з кроків 1 і 3);

– крок 5: очевидно, мовець має на увазі більше, ніж він безпосередньо висловлює. Його відповідь релевантна, отже її первинна ілокуція відрізняється від буквальної (висновок з кроків 2 і 4);
– крок 6: слухач знає, що нетутешні люди не можуть бути між собою знайомими (фактологічна фонова інформація);
– крок 7: отже, мовець не може знати особу, про яку йде мова, якщо він нетутешній (висновок з кроку 6);
– крок 8: умова для здійснення твердження, як і для інших актів класу асертивів, полягає у здатності здійснити акт, що предикується в пропозиційному змісті (теорія МА);
– крок 9: отже, мовець сказав щось таке, з чого випливає, що твердження слухача не відповідає дійсності (висновок з кроків 1, 7 і 8);
– крок 10: отже, первинна ілокуція мовця полягає у здійсненні спростування твердження слухача (висновок з кроків 5 і 9).

Для реалізації первинного ілокутивного акту відмови потрібно здійснити певні кроки. Пояснимо це на прикладі непрямої відмови:

(201) *Komm, Ernst! Sei kein Frosch! – Ich habe keine Zeit [250, S. 74]*.

– крок 1: на вимогу/прохання слухача мовець констатує факт відсутності часу (факти з розмови);
– крок 2: мовець поводиться за законами кооперації, отже його репліка релевантна (принципи кооперації Грайса);
– крок 3: релевантна відповідь може бути такою: згода, відмова, зустрічна вимога/прохання і т д. (теорія МА);
– крок 4: буквальний зміст МА мовця не належить до жодного з типів у кроці 3, а отже, не є релевантною відповіддю (висновок з кроків 1 і 3);

– крок 5: очевидно, мовець має на увазі більше, ніж він безпосередньо висловлює. Його відповідь релевантна, отже її первинна ілокуція відрізняється від буквальної (висновок з кроків 2 і 4);
– крок 6: слухач знає, що його вимога / прохання кудись піти або щось зробити займе певний період часу (фактологічна фонова інформація);
– крок 7: отже, мовець не може виконати вимогу / прохання слухача, якщо у нього немає часу (висновок з кроку 6);
– крок 8: умова для виконання мовцем дії, як і для інших актів класу комісивів, полягає у здатності здійснити акт, що предикується в пропозиційному змісті (теорія МА);
– крок 9: отже, мовець сказав щось таке, з чого випливає, що він не виконає вимоги / прохання слухача (висновок з кроків 1, 7 і 8);
– крок 10: отже, первинна ілокуція мовця полягає у відмові здійснити вимогу / прохання слухача (висновок з кроків 5 і 9).

Для реалізації первинного ілокутивного акту заборони потрібно здійснити певні кроки. Пояснимо це на прикладі непрямої заборони:

(202) *Ob es dir manchmal zuviel geworden ist. Was war eigentlich das Schlimmste im Gefängnis? Dass du gerade keine Hetze hattest, sondern zu viel Zeit und zu wenig zu tun? Dass du immer am selben Fleck warst? Die anderen Insassen? Das Essen? Kein Alkohol? Keine Frauen? Eine Einzelzelle hast du gehabt, habe ich mal gelesen, und arbeiten hast du nicht müssen – das ist die halbe Miete, stimmt's? – Ich finde nicht, dass das Fragen sind, die gerade jetzt gestellt gehören. Lass ihn ankommen, ehe du ihn ausfragst [251, S. 37].*

– крок 1: на намір слухача отримати відповіді на свої запитання мовець висловлює своє негативне ставлення до запитань (факти з розмови);
– крок 2: мовець поводиться за законами кооперації, отже його репліка релевантна (принципи кооперації Грайса);
– крок 3: релевантна відповідь може бути такою: відповіді так / ні / не знаю і т. д. на запитання (теорія МА);
– крок 4: буквальний зміст МА мовця не належить до жодного з типів у кроці 3, а отже, не є релевантною відповіддю (висновок з кроків 1 і 3);
– крок 5: очевидно, мовець має на увазі більше, ніж він безпосередньо висловлює. Його відповідь релевантна, отже її первинна ілокуція відрізняється від буквальної (висновок з кроків 2 і 4);
– крок 6: слухач знає, що мовець негативно ставиться до недоречних і невчасних запитанн (фактологічна фонова інформація);
– крок 7: отже, саме питання слухача є недоречні і невчасні, щоб на них відповідати (висновок з кроку 6);
– крок 8: умова для виконання слухачем дії, як і для інших актів класу директивів, полягає у здатності здійснити акт, що предикується в пропозиційному змісті (теорія МА);
– крок 9: отже, мовець сказав щось таке, з чого випливає, що слухач не повинен виконувати дію (висновок з кроків 1, 7 і 8);
– крок 10: отже, первинна ілокуція мовця полягає у забороні здійснити дію слухачем (висновок з кроків 5 і 9).

Непрямі експліцитні заперечні МА вживаються часто з міркувань ввічливості, щоб пом'якшити силу дії ілокутивної мети. Адже часто буває недоцільним висловлення прямої відмови: "*Ich werde es nicht tun",* або перформативу: "*Ich weise es zurück".*

Як показує досвід, непряма відмова зустрічається частіше, ніж непрямі спростування чи заборона. Непряме здійснення заборони зменшує її ілокутивну дію, і тоді її часто можна трактувати як пораду, прохання/рекомендацію [147, с. 204].

3.1.2. Імпліцитне вираження заперечних МА. ***Імпліцитне*** значення – це неявний, прихований смисл, який виводиться слухачем із значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування [7, с. 326]. Питання: *"Gehen Sie mal zur Seite?"* чи, наприклад*: "Kannst du mir mal den Schlüssel geben?"* є насправді проханнями, вираженими директивними типами висловлення, де пряме значення (вторинна ілокуція) – це питання, а непряме значення (первинна ілокуція) – прохання – є прихованим. Первинна ілокуція наявна у внутрішній структурі висловлення, незважаючи на наявність/відсутність його словесного оформленого вираження в найближчому контексті [73, с. 9–10].

Пряме імпліцитне заперечення відбувається приховано, непрямо, "неспеціалізованими мовними засобами" [76, с. 13]. Таке заперечення містить мовні індикатори, які є маркерами заперечної ілокуції або протилежності здійснюваної ілокуції попередньо висловленій [73, с. 9]:

(203) *Sie weiß, daß sie Krebs hat und unheilbar ist. – Du lügst, du Aas! Sie hat ein Frauenleiden, kein Krebs [247, S. 197]!*

Непряме імпліцитне заперечення не містить експліцитних засобів вираження, воно відбувається за допомогою інших засобів і свідчить про небажання мовця з тих чи інших причин розкрити свої інтенції. До елементів невербального характеру, які дозволяють імплікувати заперечення у висловлюванні, відносять ситуацію спілкування, фонові знання учасників комунікації, паралінгвістичні засоби, зокрема графічні, та багато іншого [27, с. 58]. Такі МА втілюються у мовних формах, ілокутивна сила яких не є складовою їх семантики, а виводиться логіко-

інференційним шляхом із буквального значення форми з урахуванням ситуації [114, с. 290].

На відміну від непрямих експліцитних заперечних комунікативних актів, які здійснюються за допомогою експліцитних засобів, непрямі імпліцитні заперечення відбуваються за допомогою інших засобів: інтонації, наголосу, порядку слів, контексту, пропозиційного змісту, часток:

(204) *Trink auch mal ein Glas. – Morgen. Jetzt werde ich zunächst mal was essen [248, S. 120].*

Невербальне заперечення належить до імпліцитного заперечення. Невербальні засоби вираження заперечення стосуються реактивного МА. Часто вони поєднуються з прямими або непрямими вербальними засобами. Ініціативний МА може містити теж як вербальні, так і невербальні засоби. У МА спростування, відмови і заборони виявлено різні варіанти поєднання вербальних і невербальних засобів у ініціативному та реактивному МА.

Найтиповішими засобами вираження невербального спростування є кінетичні засоби: жести, міміка, візуальний контакт, серед них найуживанішим є хитання головою:

(205) *"Möchtest du ein Glas warme Milch mit Honig trinken?" – Er schüttelte den Kopf [263, S. 96].*

Далі розглянемо, якими засобами реалізуються заперечні МА, а також, які типи реалізації характерні для КТ заперечних МА спростування, відмови та заборони.

3.2. Засоби реалізації заперечних МА

3.2.1. Заперечні МА спростування. Для ***прямих експліцитних*** заперечних МА спростування характерні такі засоби реалізації аперечення:

- заперечні афікси *aus- ; -los; un- :*

(206) *Ich werde in ein französisches Konzentrationslager kommen. – Ausgeschlossen. Frankreich wird keine Refugien einsperren [243, S. 386].*

(207) *Könnt ihr denn nicht einfach ausreißen? – Ich hab's schon ein paar Mal versucht am Anfang, aber es ist zwecklos. Sie kriegen einen immer wieder [226, S. 216];*

(208) *Bist du krank? – Unsinn! Das war doch die Erfindung von mir, um wegzukommen [247, S. 122].*

▪ еквівалент речення *nein:*

(209) *Sind Sie mit dem Wagen gefahren? – Nein, mit der Bahn [248, S. 190].*

(210) *Bist du verwundet? – Nein, nein [249, S. 227].*

▪ заперечне слово *nicht* без або з прислівниками *nicht mehr; noch nicht; nicht ganz; nicht viel; nicht weniger; nur nicht; auch nicht; sicher nicht; natürlich nicht; selbstverständlich nicht; wahrscheinlich nicht; überhaupt nicht; vielleicht nicht; gar nicht:*

(211) *Hast du ein Bett? – Noch nicht. Aber vielleicht wird eins frei [245, S. 231].*

(212) *Verstehst du noch, weshalb du sie geheiratet hast? – Eigentlich nicht. Aber ich habe auch keine Lust, darüber nachzudenken [263, S. 300].*

(213) *Muß eigentlich immer etwas wahr sein? – Wahrscheinlich nicht [250, S. 97].*

Прислівники з *nicht* можуть посилювати або послаблювати його дію:

(214) *Kann er die Adresse wissen, wenn Sie sie hier nicht wissen? – Natürlich nicht. Er erfährt sie ja durch uns [250, S. 103].*

(215) *Möchtest du lieber, daß irgendein reklamierter fetter Heimatbulle deiner Frau ein Kind gemacht hat? – Das sicher nicht [250, S. 41]*.

(216) *Hab ich zuviel geredet? – Nein, überhaupt nicht [255, S. 68].*

(217) *Findest du das blöd? – Nein, gar nicht [255, S. 91]*.

▪ заперечні займенники *nichts* без або з прислівниками *gar nichts, nichts mehr; kein - , niemand:*

(218) *Ist irgend etwas los, Lillian? – Nichts als das übliche [245, S. 52]*.

(219) *Hat jemand ein Streichholz? – Ich habe keins [244, S. 38]*.

▪ прислівник *(fast) nie:*

(220) *Wie ist es am Tage? Kommt die SS oft in die Baracken? – Fast nie. Sie hat Angst vor Läusen, Dysenterie und Typhus [244, S. 91]*.

▪ заперечна частка *keineswegs:*

(221) *Sie sind sicher, dass Ihre Frau ein Verhältnis mit einem andern hat? – Keineswegs [227, S. 106]*.

▪ конструкції *Das ist nicht richtig; Das stimmt nicht; Das ist nicht wahr; Ich glaube es nicht; Dessen bin ich nicht sicher:*

(222) *Dann bist du kein Held mehr; dann bist du nur noch ein Krüppel. – Das glaube ich nicht. Und es gibt wunderbare Prothesen [250, S. 155]*.

(223) *Wir haben alle notiert. – Das ist nicht richtig. Wir haben einen Mann zuwenig aufgeschrieben [244, S. 162]*.

(224) *Er verwechselte mich mit einem Munitionsfabrikanten. – Das ist nicht wahr. Du kanntest ihn doch auch wieder [243, S. 185]*.

(225) *Ich sterbe. – Ich glaube nicht, daß du stirbst [244, S. 140]*.

(226) *Der Tod ist immer noch nicht chauvinistisch. – Dessen bin ich nicht mehr so ganz sicher [245, S. 13]*.

Для тактик спростування характерні такі лексико-морфологічні та синтаксичні засоби ***прямого експліцитного*** заперечення:

- повідомлення без пояснень

Ця тактика не містить додаткових пояснень спростування, що є визначальним у виборі засобів вираження заперечення. Саме спростування часто має форму еліпсиса або конвенціональних заперечних речень, нерідко воно містить лише заперечне слово. Наприклад:

- заперечна частка *keineswegs:*

(227) *Sie sind sicher, dass Ihre Frau ein Verhältnis mit einem andern hat? – Keineswegs [227, S. 106]*.

- еліпсиси з *nicht:*

(228) *Möchtest du noch etwas essen? – Im Augenblick nicht [263, S. 298]*.

(229) *Gleich sind wir unten. – Noch nicht [232, S. 67]*.

- еквівалент речення *nein:*

(230) *Du hast mich schon verstanden. – Nein [229, S. 171]*.

(231) *Kennen Sie das Mädchen, Riesen? – Nein, Herr Kommissar [223, S. 21]*.

- конструкції *So ist es nicht; Das stimmt nicht:*

(232) *Du verstehst nicht. Jeder war für sich. Du saßt da, und ich saß da, schrecklich! – Das stimmt nicht [255, S. 72]*.

- заперечні афікси *un-, -los:*

(233) *Das ist ein Mordort, das spürt man, ich werde weiterwarten. – Das ist doch Unsinn [223, S. 128]*.

(234) *Weiß die Heller, was vorgefallen ist? – Sie ist ahnungslos [222, S. 117]*.

- повідомлення протилежної інформації

Ця тактика може базуватися на опозиції двох антонімів або двох однакових за значенням слів, одне з яких заперечується.

- еквівалент речення *nein* у поєднанні з позитивним реченням:

(235) *Hat sie geweint? – Nein, sie hat hysterisch gelacht [256, S. 199]*.

- заперечний прислівник *nie:*

(236) *Dann komm' ich wohl zu spät, was? – Du kommst nie zu spät, Alfons [248, S. 92]*.

▪ заперечні займенники *nichts* без або з прислівниками *gar nichts, nichts mehr; kein - , niemand:*

(237) *Gut, Onkel Gaston. Ich verstehe. – Du verstehst gar nichts. Sonst würdest du nicht mit dem bißchen Geld, das du noch hast, so wirtschaften! [245, S. 163]*

(238) *Gesegnet sei dein Freund Reuter. Er hat uns zu Kennern gemacht. – Wir sind keine Kenner, Elisabeth [250, S. 114].*

(239) *Hat jemand sonst Sie gesehen? – Niemand. Der Wagen war an der Übungswiese geparkt. Da kann man ihn nicht sehen! [245, S. 51]*

▪ заперечна частка *nicht(s);* заперечні займенники *kein-, niemand;* заперечний прислівник *nie* у поєднанні з еквівалентом речення *nein* або без нього:

(240) *Warst du schon mal da? – Nein, ich war noch nie da [263, S. 87].*

(241) *Wir hatten doch beschlossen, heute abend zum Kollegentreff zu gehen. – Nein, beschlossen haben wir gar nichts. Du hast nur gesagt, es sei wichtig, wieder einmal hinzugehen [263, S. 284].*

(242) *Das war doch vernichtet. – War es eben nicht. Ich habe nie dran geglaubt. Und jetzt hab' ich es gefunden [256, S. 171].*

(243) *Siehst du. Es scheint da eine gewisse Objektivität zu geben. – Eine gewisse Objektivität gibt es nicht [263, S. 297].*

Nicht може підсилюватися за допомогою *natürlich*

(244) *Wollen Sie sagen, sie haben in der Rechtsabteilung schon genehmigt? – Natürlich haben wir das nicht genehmigt. Die*

haben das ohne uns getan, weil sie Angst hatten, wir machen Schwierigkeiten [256, S. 278].

▪ заперечний афікс *un-:*

(245) *Der ganze Riese war voll kleiner Igel. – Das ist doch Unsinn, ein Riese hat doch keine Igel! [223, S. 48]*

- повідомлення негативної інформації

У цій тактиці спостерігається часте поєднання еквівалента речення *nein* з іншими з іншими засобами вираження заперечення, або з позитивним реченням.

▪ заперечна частка *nicht(s);* заперечні займенники *kein-, niemand;* заперечний прислівник *nie* у поєднанні з еквівалентом речення *nein*:

(246) *Was? Ist jemand verletzt? – Nein, das nicht. Aber das Institutsgebäude ist stark beschädigt [256, S. 30].*

(247) *Sie waren fünfmal zusammen, nach Ihren eigenen Worten. Also haben Sie fünfmal kassiert. – Nein, das letzte Mal nicht [255, S. 170].*

(248) *Wusstest du, dass der Schäfer dich gestern den ganzen Nachmittag gesucht hat? Er war ganz aufgeregt. Weisst du, was er von dir will? – Nein, keine Ahnung [256, S. 166].*

▪ еквівалент речення *nein* у поєднанні з позитивним реченням:

(249) *Sind Hühner Wandervögel? – Nein, aber sie suchen sich ausgefallene Körner [258, S. 316].*

(250) *Du verabredest dich mit Pennern? – Nein, ich hatte ihn gebeten, dich vor dem Vortrag zu suchen [256, S. 25]*.

▪ заперечна частка *nicht(s);* заперечні займенники *kein-, niemand*; заперечний прислівник *nie:*

(251) *Hat er dich herum gescheucht? – Ach, nichts hat er. Nur gewartet [255, S. 183]*.

(252) *Ich werde achtunddreißig, Papa, aber du wirst morgen achtzig. – Ich bestimmt nicht. Aber du vielleicht [228, S. 68]*.

- повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії

▪ заперечна частка *nicht(s);* заперечні займенники *kein-, niemand;* заперечний прислівник *nie* у поєднанні з еквівалентом речення *nein:*

(253) *Hatte sie schon mal Nervenzusammenbrüche oder ... oder war durcheinander? – Nein. Nie. Sie war so ein liebes Mädchen! Wir hatten so ein gutes Verhältnis, ein süßes Mädchen war sie, und immer freundlich [256, S. 197]*.

(254) *Könnte es nicht sein, Frau Kollegin, dass Frau C. den Zusammenbruch erlitten hat, weil Sie ihr die Rolle weggenommen haben? – Nein, niemand bricht zusammen, weil er eine Rolle nicht spielen darf [256, S. 354]*.

▪ еквівалент речення *nein* у поєднанні з позитивним реченням:

(255) *Gut, habt ihr sie fest? – Nein, sie war plötzlich wie vom Erdboden verschluckt. Wir haben ihre Spur verloren [226, S. 129]*.

▪ заперечна частка *nicht(s);* заперечні займенники *kein-, niemand;* заперечний прислівник *nie*:

(256) *Haben Sie meiner Frau etwas gesagt? – Sie war nicht da. Und bis vor einer Stunde war sie nicht zurück [247, S. 201].*

▪ конструкції *Das ist nicht wahr; Das ist nicht möglich:*

(257) *Das Gritli ist ermordet worden. – Das ist doch nicht möglich, es kann doch keine solche Teufel geben [223, S. 25].*

- повідомлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій

Засоби заперечення виражають у цій тактиці виражають, крім спростування, недовіру мовця до висловленого пропозиційного змісту:

▪ речення типу *Das habe ich nicht gesagt; Das glaube ich nicht:*

(258) *Solche Sachen werden dir auch einige deiner Mitschüler sagen. – Das glaube ich nicht [256, S. 334].*

(259) *Ich habe schon in der Studentenkartei nachgesehen. Er studiert Geschichte im Nebenfach. Deshalb glaube ich ja, dass jemand von meinen Kollegen hinter dem Riezler-Thema ist. – Das glaube ich nicht. Ich habe mir natürlich seinen Studentenausweis zeigen lassen, und da hat er aus Versehen seinen Presseausweis gezeigt. Der recherchiert für irgendeinen Artikel [256, S. 170].*

Потрібно зазначити, що прямі експліцитні засоби можуть поєднуватися з іншими типами реалізації заперечення. Наприклад:

(260) *Trotzdem du solltest uns dankbar sein, denn schließlich waren wir es doch, die dir alle deine Träume erfüllt haben. – Das ist nicht wahr! Das ist Lüge! [226, S. 175]*

Пряме експліцитне заперечення *Das ist nicht wahr* поєднується з прямим імпліцитним *Das ist Lüge* в один реактивний МА спростування.

(261) *Du hast dir ein zweites Leben eingerichtet und mich beibehalten als eine Selbstverständlichkeit, um die du dich nicht zu kümmern brauchtest. – So ist es nicht. Das siehst du falsch [263, S. 223].*

Заперечне речення *So ist es nicht* поєднано з прямим імпліцитним засобом заперечення *falsch.*

Пряме експліцитне заперечення може вживатися і разом з непрямим імпліцитним:

(262) *Bis jetzt habe ich mir eingebildet, wir hätten nur einzige Möglichkeit. Aber es gibt verschiedene, vor allem für dich. – Nein, es gibt nur Probleme [263, S. 66].*

Непрямі експліцитні заперечні МА спростування послуговуються лексико-морфологічними та синтаксичними заперечними одиницями.

Непряме експліцитне спростування реалізується КТ повідомлення без пояснень або з поясненням неможливості інформації чи дії:

– повідомлення без пояснень

- заперечна частка *nicht:*

(263) *Kannst du es lesen? – Es ist nicht genug Licht [244, S. 71].*

– повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії

- заперечна частка *nicht:*

(264) *Sie hatte einen Nervenzusammenbruch und ist in der Psychiatrie in Eppendorf. Hat man Sie denn nicht benachtichtigt? – Das hat Barbara sicher nicht gewollt. Sie spricht schon seit Jahren nicht mehr mit mir [256, S. 196]*.

(265) *Nun, du wolltest dich vor allem beim Briefträger über die Anwesenheit der Polizei im Rotkehlertälchen vergewissern, weil du auf das Mädchen gewartet hast, denke ich. – Ich habe doch das Mädchen nicht gekannt, Herr Polizeiwachtmeister, und selbst wenn ich es gekannt hätte, könnte ich es nicht getan haben [223, S. 92]*.

(266) *Georg wird versuchen, mich anzuzeigen. – So weit denkt er nicht. Er weiß nicht, dass du hier unter einem anderen Namen lebst [247, S. 119]*.

(267) *Wissen Sie, wer das letzte Mitglied war, das die Akademie ausgeschlossen hat? Der Physiker Goldstein. Ich befinde mich also in guter Gesellschaft. – So dürfen Sie das nicht sehen [256, S. 364]*.

(268) *Wenn du im Krankenhaus liegst, vielleicht von Kopf bis Fuß in Gips, und die Decke anstarrst, und weißt, du hast jemanden umgebracht. – Du fährst doch gar nicht mehr. Schon zwei Jahre nicht mehr. Schon zwei Jahre nicht [255, S. 189]*.

Характерним засобом для цієї тактики є також умовний спосіб з *nicht:*

- wenn-Satz і умовний спосіб з *nicht:*

(269) *Sind Sie von der Polizei? – Wenn ich von der Polizei wäre, würde ich nicht mehr hier warten [243, S. 117].*

Часто непрямі експліцитні засоби переплітаються з прямими експліцитними засобами вираження заперечення:

(270) *Du bist krank? – Wenn ich wirklich krank wäre, könnte ich doch nicht gehen. Ich müsste Fieber haben. Ich bin nicht krank [247, S. 165]*.

Пряме імпліцитне спростування має такі мовні засоби реалізації:

- лексичні одиниці *Quatsch; Blödsinn; Idioterei:*

(271) *Das, was gebracht worden ist, ist für die beiden vom Bunker. – Quatsch! Es ist für alle. Her damit! [244, S. 73]*.

- *doch* як заперечна відповідь на негативне запитання:

(272) *Und deine Mutter hat nie von ihm gesprochen? – Doch, sie hat gesagt, er sei tot. Und sie hat angedeutet, dass er ein schlechter Mensch war [263, S. 126]*.

(273) *Jetzt ist keine Schule? – Doch – wir sind mit einer anderen Schule zusammen [221, S. 69]*.

- конструкції*: Du irrst dich; Du lügst; Das ist gelogen:*

(274) *Aber ich möchte Ihnen nochmals die Voraussetzungen klarmachen, unter denen dieses Gespräch mit uns stattfindet. ... Dabei handelt es sich um sexuelle Nötigung, Vergewaltigung ... – Das war doch alles gelogen [256, S. 162]*.

Тактики прямого імпліцитного спростування реалізуються такими мовленнєвими засобами:

– повідомлення без пояснень

- лексичні одиниці *Quatsch; Blödsinn; Idioterei*:

(275) *Wir hatten die Idee. Wir beide. – Quatsch [229, S. 235]*.

(276) *Er wird hierher kommen. – Quatsch, Blödsinn, Idioterei! [223, S. 128]*.

Das bilden Sie sich nur ein мовець використовує як універсальне спростування будь-якого твердження слухача:

(277) *Niemand glaubt mir, auch die Polizisten nicht. – Das bilden Sie sich nur ein [223, S. 38]*.

– повідомлення протилежної інформації

Типовим засобом імпліцитного вираження заперечення для цієї тактики є *doch.*

- *doch* як заперечна відповідь на негативне запитання:

(278) *Köster hat ihn nicht gefunden? – Doch. Er hat ihm Anweisungen gegeben [248, S. 176]*.

Заміна попереднього факту на протилежний відбувається також за допомогою *doch:*

(279) *Wir brauchen den Wein nicht. – Doch, ich brauche ihn [245, S. 175]*.

(280) *Es ist nicht möglich. – Doch. Es ist möglich. Sie werden dich später auch holen [247, S. 125]*.

(281) *Ich habe ihnen nichts getan. – Doch. Du hast einen von Ihnen dazu gebracht sich zu verraten [226, S. 150]*.

Doch може поєднуватися з протилежним фактом до того, який висловлений у ініціативному МА:

(1) *Du bist dumm! Die gibt's doch gar nicht. – Doch gibt's die! Ich hab's sogar in einem Reiseprospekt gesehen [226, S. 77]*.

▪ лексична одиниця *im Gegenteil:*

(2) *Ich habe es geerbt. Von einem Kreisleiter. Macht Ihnen das etwas aus? – Im Gegenteil. Es gibt ihm eine gewisse Würze [250, S. 189].*

– повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії

▪ лексичні одиниці *Quatsch; Blödsinn; Idioterei*:

(3) *Wir haben vergessen, diesen Toten hier als Abgang aufzuführen. – Blödsinn! Wir haben alle notiert [244, S. 162].*

(4) *Das ist so laut, dass es mir die Fußsohlen massiert. – Quatsch, die lachen uns nur aus [255, S. 142].*

– повідомлення з поясненням емоційно-психологічних навантажень

▪ конструкції*: Du irrst dich; Du lügst:*

(5) *Da ist doch eine. – Da irrst du dich. Da ist noch ein gewaltiger Unterschied, Kamerad [250, S. 71].*

Реактивний МА спростування несе заперечну ілокуцію – *nicht bei der Wahrheit bleiben / die Unwahrheit sagen* (говорити неправду), яка виражена неспеціалізованим мовним засобом – дієсловом *lügen* [210, S. 424].

Непряме імпліцитне спростування безпосередньо пов’язане з антонімією, більшість імпліцитних лексем описується шляхом заперечення антонімічного протичлена [76, с. 84].

Спростування може відбуватися тут за рахунок опозиції лексем у МА мовця і слухача. Наприклад, *trübe – großartig:*

(6) *Scheint eine trübe Geschichte zu sein. – Es ist ein großartiges Buch. Ich war ganz erschlagen davon [263, S. 89]*.

Опозиція *trübe – großartig* утворюється за рахунок заперечення *nicht großartig*. Лексема *trübe* виступає імпліцитним запереченням до лексеми *großartig*, що і використовується в імпліцитному МА спростування.

(7) *[Kennen Sie Paris? – Ja.] – Ich nicht. Es muss wunderbar sein. – Es war kalt und dunkel und trostlos und von den Deutschen okkupiert, als ich da war [245, S. 38]*.

Часто мова йде про декілька протичленів антонімічної опозиції: *wunderbar – kalt, dunkel, trostlos.*

Велика кількість імпліцитного спростування зрозуміла лише з контексту:

(8) *Hallo, Paul, das trifft sich ja gut! Wo kommst du her? Suchst du Marlene? – Marlene hat heute Nachtdienst [263, S. 200]*.

Мовець прагне донести до слухача, що він не шукає Марлену, адже він попередньо знає, де вона перебуває.

Непряме імпліцитне спростування реалізується такими тактиками:

- повідомлення без пояснень

(9) *Haben Sie einen Sarg? – Die Särge sind zurückgeblieben [250, S. 10]*.

Мовець змінює без пояснень попередній факт на протилежний.

(10) *Willst du Frank sprechen? – Dich, Babs, natürlich dich [255, S. 87]*.

Мовець протиставляє одному імені інше, нічого не пояснюючи.

- повідомлення протилежної інформації

Лише з контексту стає відомо, чому невірно те, що стверджує слухач.

(11) *Das Kind hat auf ihn gewartet. – Das Kind kam hierher, um allein zu sein, um am Bach zu sitzen, zu träumen, mit seiner Puppe zu spielen und "Maria saß auf einem Stein" zu singen. Dass es auf jemand gewartet werden soll, ist eine Auslegung, die wir dem Vorfall gegeben haben [223, S. 128].*

(12) *Gewiss ohne Absicht, Sven hat das gewiss ohne Absicht getan. – Unser Sven hat zugeschlagen [240, S. 88–89].*

Мовець використовує для свого спростування негативне речення слухача без заперечних слів, замінюючи таким чином попередній факт на протилежний:

(13) *Verstehen Sie das denn nicht? – Ich verstehe es, Herr Schwarz. Deshalb sprechen Sie ja mit mir – um es vor sich selber zu retten [247, S. 110].*

(14) *Glaubst du es nicht? – Ich glaube alles in dieser Nacht [247, S. 107].*

(15) *Sie hat ein Frauenleiden, keinen Krebs. – Sie hat Krebs [247, S. 197].*

Заміна попереднього факту на протилежний відбувається також за допомогою риторичних питань:

(16) *Und warum habt ihr euch gestritten? – Wer sagt, dass wir uns gestritten haben? [255, S. 191].*

(Реактивний МА означає: *Wir haben uns nicht gestritten).*

(17) *Finden Sie nicht, dass Sie ziemlich frech sind? – Frech? Frech nennen Sie das? [243, S. 205].*

(Реактивний МА означає: *Ich bin nicht frech).*

Цією тактикою використовується також спростування на основі протиставлення пар слів. Наприклад, *andere Probleme – dasselbe Problem:*

(18) *Die haben andere Probleme als wir. – Im Grunde haben sie dasselbe Problem, sie sorgen dafür, dass das Leben weitergeht [263, S. 301].*

Чи, *nicht so gut – ganz ausgezeichnet:*

(19) *Dann habe ich ja doch nicht so gut gespielt. – Täuschend ähnlich, ganz ausgezeichnet [256, S. 182].*

Заміна попереднього факту на протилежний відбувається також за допомогою *wenn-Satz* і кон'юнктиву:

(20) *Gold. – Wenn es Gold wäre, hätte sie ihn verkauft [247, S. 188].*

(Реактивний МА означає:*Es ist kein Gold, sie hat es nicht verkauft*).

- повідомлення негативної інформації

Риторичні запитання часто використовують для вираження негативної інформації:

(21) *Was treibt ihr? – Wir treiben? Treibt nicht wer anders, mein Junge? [258, S. 415]*

(Реактивний МА означає: *Nicht wir, sondern wer anders treibt).*

Риторичні запитання можуть мати форму *Das nennst du ...?*. Це означає *Das ist nicht ...* .

(22) *Das da ist noch ziemlich heil. – Das nennst du heil? Mit den Maschinengewehrlöchern und dem eingestürzten Stall? [250, S. 18]*

(Реактивний МА означає: *Es ist nicht heil* mit *den Maschinengewehrlöchern und dem eingestürzten Stall);*

Риторичні запитання можуть поєднуватися з іншими імпліцитними засобами, наприклад з *kaum:*

(23) *Wenn wir ihr tatsächlich so viel Zeit geben, wie sie will – das würde uns ja ein Vermögen kosten! – Wohl kaum. Wie viel kann ein einzelnes Kind schon ausgeben? [226, S. 141]*

(Риторичне запитання означає: *Ein einzelnes Kind gibt nicht viel aus)* [11].

Як у інших тактиках, зміст імліцитного спростування часто зрозумілий лише з контексту:

(24) *Wir fahren zu dir? – Wir fahren übers Wochenende aufs Land. Margarete und ich haben in Brandenburg ein Haus gekauft, ohne Elektrizität, und Wasser gibt's nur draußen an der Pumpe, aber mit einem großen alten Park [251, S. 9].*

- повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії

(25) *Und wenn er sich eine Erkältung holt? – Er ist warm angezogen [245, S. 48].*

Зміст імліцитного спростування теж зрозумілий лише з контексту – він тепло одягнений, тому не застудиться.

Ця тактика відбувається також за допомогою умовного способу:

(26) *Sind Sie über Paris gekommen? – Das wäre ein zu großer Umweg gewesen. Paris liegt viel weiter im Norden [245, S. 24].*

- повідомлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій

Імпліцитні засоби окреслюють емоційно-психологічний стан мовця:

(27) *Er ist sein unehelicher Sohn, wußten Sie das denn nicht? – Ich weiß nur, was ich wissen darf [256, S. 144].*

Ця тактика імпліцитного спростування здійснюється теж за допомогою риторичних запитань:

(28) *... ich tue es für dich. – Hältst du mich für blöd? [256, S. 78]*

(Реактивний МА означає: *Ich bin nicht blöd).*

Засоби імпліцитного спростування нерідко комбінуються з засобами експліцитного, зокрема, щоб пояснити неможливість висловленого змісту:

(29) *Kann ich ihn sehen? – Er liegt hier in der Isolierstation. Besuch kann er vorläufig nicht bekommen [263, S. 103].*

(30) *Wohnst du nicht im Dorf? – Ein Stück außerhalb, es ist nicht weit [257, S. 179].*

Імпліцитне спростування, виражене зокрема риторичними питаннями, може доповнюватися іншими засобами спростування:

(31) *Hhhhmmmmm. Und was machst du? Bist du noch immer beim Abendblatt? – Abendblatt? Wo denkst du hin? Schon längst nicht mehr. Ist mir viel zu brav [256, S. 132].*

(32) *Aber Sie können doch mit einer kleinen Theatergruppe keine Demo auf die Beine stellen! – Das sagen Sie, eine Regisseurin? Wenn der Kameramann des Fernsehens mitmacht, sieht das wilder aus als eine richtige [256, S. 116].*

Засобом імпліцитного вираження спростування часто є іронія:

(33) *Mei, mei, mei, Bernie – hören wir da Töne von Sarkasmus heraus? – Ich und Sarkasmus? Ich weiß gar nicht, was das ist [256, S. 98].*

(34) *... Das siehst du falsch. – Ach, ich sehe es falsch? Klar. Ich kann nicht erkennen, dass du völlig richtig handelst. Das ist natürlich mein Fehler [263, S. 224].*

Іронія, яка виражена імпліцитно, може поєднуватися з експліцитним запереченням, наприклад з *nicht:*

(35) *Aber Nicola, das war doch nur Spaß! – Ein schöner Spaß! Über so was kann ich nicht lachen [226, S. 18]*.

Невербальне спростування реалізується імпліцитними засобами вираження заперечення. У більшості випадів це – кінетичні засоби, серед яких – хитання головою:

(36) *"Sind wir etwa schon da?" fragt sie ihren Nachbarn. – Er schüttelt den Kopf. "Basel" [235, S. 66]*.

(37) *"Ich dachte, wir stürzen ab. Mein Gott, hast du so etwas schon erlebt?" – Elisabeth schüttelte den Kopf [235, S. 191]*.

(38) *"Weißt du eigentlich", fragte er Marcel, "dass es Zeit nicht geben kann?". – Marcel schüttelte den Kopf [234, S. 52]*.

(39) *"Konnte er noch mit Ihnen reden?" – Valentinov sah seinen Stock an, als wäre dort die Antwort. Dann schüttelte er den Kopf [234, S. 155]*.

Бувають випадки, коли важко розрізнити, яку саме інтенцію мовець хотів висловити невербальним МА:

(40) *"Hast du dich gestern und heute nie gefragt, wie Jörg seine Opfer umbringen konnte und ob du's auch könntest? Ich habe gemerkt, dass ich mich zwar nicht als gläubigen revolutionären Kämpfer sehen kann, wohl aber als Mörder mit kaltem Kopf und kaltem Herzen." – Margarete schüttelte den Kopf und lehnte ihn an Henners Brust [251, S. 132]*.

Хитання головою може означати в згаданому випадку і спростування, і відмову: спростування інтенції, чи ти себе питала, як Йорг вбивав своїх жертв; відмова в інтенції, чи ти б теж так могла?

Аналіз корпусу свідчить про часте поєднане вживання вербальних та невербальних засобів вираження спростування:

(41) *"Warst du mit Jörg und Christiane immer im Kontakt?" – Sie schüttelte den Kopf. "Chrisriane habe ich vor ein paar Jahren zufällig auf dem Frankfurter Bahnhof getroffen; der Schnee hatte den Fahrplan durcheinandergebracht, und wir warteten auf unsere Anschlüsse. Seitdem haben wir ab und zu telefoniert. Sie hat gesagt, ich soll Jörg schreiben, aber ich habe mich lange nicht getraut"[251, S. 15].*

Наступний приклад спростування теж включає реактивний МА, що здійснюється невербальними та вербальними засобами. До невербальних належить хитання головою; вербальне спростування здійснюється за допомогою імпліцитних засобів – нереального речення умови:

(42) *"Haben Sie seine Aufzeichnungen noch?" – Valentinov zögerte, schien einen Moment nachzudenken, dann schüttelte er den Kopf. "Verstehen Sie, wenn ich alles behalten würde, was man mir schickt, dann ... " [234, S. 159].*

Спростування здійснюється хитанням голови у поєднанні з вербальними імпліцитними засобами, вираженими асертивом:

(43) *"Niemand auf der ganzen Welt kennt meinen Namen, Paul." – Er schüttelt den Kopf, lacht ungläubig: "Wieso, du heißt doch Nicole, mein Knuddel "[222, S. 64].*

3.2.2. Заперечні МА відмови. У заперечних МА відмови виявлено такі ***прямі експліцитні*** засоби заперечення:

- лексичні одиниці з афіксальним запереченням*: Unsinn; ausgeschlossen:*

(44) *Du übernimmst sofort dreitausend außerplanmäßige Jungenden vom verrückten Bienkopp in die Kreisentenfarm! – Ausgeschlossen [258, S. 341]*.

- еквівалент речення *nein:*

(45) *Tun Sie es, Lillian. Er erkennt Sie sonst, und morgen gibt es großen Krach. – Nein. Ich bleibe hier sitzen [245, S. 69]*.

- заперечна частка *(noch) nicht*, часто з дієсловами *wollen; können*

(46) *Willst du ausgehen? – Heute Abend nicht [245, S. 123]*.

(47) *Wollen wir fahren? – Noch nicht. Ich will mir nicht vormachen, dass die Zeit stillstehe... [245, S. 148]*.

(48) *Ich kann es dir natürlich auch monatlich in Frankreich auszahlen lassen. Wohin? – Ich will es nicht monatlich haben. Ich will es jetzt sofort haben [245, S. 93]*.

(49) *Wollen Sie ihn mir verkaufen? – Ich kann ihn nicht verkaufen. Ich habe ihn selber geschenkt bekommen [247, S. 111]*.

- заперечні займенники *(gar) nichts; kein-:*

(50) *Komm, Ernst, was willst du trinken? – Gar nichts. Ich bin nur so rasch vorbeigekommen, um zu fragen, ob du irgend etwas erfahren hast [250, S. 104]*.

(51) *Blumen? Ich habe Lilien. – Keine Lilien. Etwas für die Hochzeit [250, S. 162]*.

Для тактик ***прямої експліцитної*** відмови характерні такі лексико-морфологічні та синтаксичні засоби прямого експліцитного заперечення:

- <u>волевиявлення без пояснень</u>

  - еквівалент речення *nein:*

(52) *... Professor Valentinov sprechen. Es geht um Ergebnisse, die sehr wichtig für ihn sind. Wenn er nicht hier ist, könnten Sie uns vielleicht die Telefonnummer geben, unter der ... – Nein, nein, nein. Nein [234, S. 122]*.

  - заперечний прислівник *keineswegs:*

(53) *Kommen Sie rüber in mein Büro. Aber nicht morgen – übermorgen um fünf. – Keineswegs werde ich das tun [241, S. 185]*.

  - заперечна частка *nicht(s)*, заперечні прислівники з дієсловами у поєднанні з еквівалентом речення *nein* чи без нього:

(54) *Wir müssen uns noch einmal fest in die Arme nehmen, damit du weißt, was für uns auf dem Spiel steht. – Entschuldige, das möchte ich nicht [263, S. 212]*.

(55) *Und Sie? Kränze oder Sargschmuck? – Ich will nichts für dir Beerdigung [250, S. 162]*.

(56) *Kann ich ihn sehen? – Besser nicht [231, S.133]*.

(57) *Wenn du ein bißchen Obst hättest? Einen Apfel vielleicht. – Nichts zu essen für mich, danke [259, S. 21]*.

Заперечна частка *nicht* може вживатися у згаданому випадку часто з модальними дієсловами або в еліптичних конструкціях.

- волевиявлення з поясненнями небажання виконати зобов'язання

Небажання мовця найчастіше передаються модальними дієсловами *möchten, wollen* з запереченням:

- заперечна частка *nicht(s)* з модальними дієсловами *möchten, wollen* у поєднанні з еквівалентом речення *nein* чи без нього:

(58) *[Du solltest heiraten.] – Dich? – Das möchte ich dir nicht antun. Du hast zu wenig Geld für mich. Heirate jemand mit Geld [245, S. 159]*.

(59) *Sie brauchen nicht mitzugehen. Ich kann das alleine machen. – Nein. Ich möchte nicht hierbleiben [243, S. 28]*.

(60) *Ich muss gehen, sagte Christa, kommst du mit bis zum Dammtor? – Ullrich zögerte und sagte dann: Nein, ich will nicht nach Hause [261, S. 133]*.

(61) *Wie war es? – [Was?] – Alles heute. Die Verhandlung. Das Essen. Die Fahrt. – Davon wollen wir jetzt nicht sprechen [230, S. 123]*.

- заперечна частка nicht(s) з дієсловом *brauchen* у поєднанні з еквівалентом речення *nein* чи без нього:

(62) *Wenn Sie etwas brauchen ... – Ich brauche nichts, gehen Sie schon! [233, S. 41]*

- еквівалент речення *nein* у поєднанні з позитивними конструкціями:

(63) *Kommst du mit, fragte Nottker. – Nein, sagte Ullrich, ich muss an meine Arbeit. Endlich. Das hängt mir schon bis hier [261, S. 229]*.

Особливість цієї тактики полягає в тому, що причиною відмови є або зовнішні обставини, або сам мовець: його небажання, незнання тощо.

(64) *Sie können nicht nach Köln, verstehen Sie das nicht? In welche andere Stadt wollen Sie fahren? – In keine andere Stadt. In Köln habe ich Frau und Kinder. Ich war Schlosser dort. Mein Urlaub ist nach Köln ausgestellt [250, S. 43].*

- лексичні одиниці з афіксальним запереченням *Unsinn, ausgeschlossen:*

(65) *Bleib zum Essen. Das Restaurant hier ist außerordentlich gut. – Ausgeschlossen. Auch noch Geld rauswerfen für... [245, S. 101].*

Особливість цієї тактики полягає в тому, що причиною відмови є додаткові часові або інші обставини, а також небажання мовця щось робити в даний час.

- <u>волевиявлення з поясненням неможливості виконати зобов'язання</u>

Неможливість мовця виконати зобов'язання реалізується насамперед модальними дієсловами *können, dürfen* з запереченням:

- заперечна частка *nicht* з модальними дієсловами *können* у поєднанні з еквівалентом речення *nein* чи без нього:

(66) *Ich hätte gern, dass Sie zum Kongress nächstes Jahr mitkommen. Und dass Sie einen Vortrag halten. Sie müssen was für Ihre Karriere tun, mein Lieber! – Aber nein, ich kann das nicht! [234, S. 79]*

(67) *Lita, so sag doch etwas! – Ich kann dir nichts sagen, ich sehe ja, dass du mir in dieser ganzen Sache nur als Frau siehst, ich höre es aus allem, was du redest, alles siehst du eintig und allein daher [227, S. 209].*

(68) *Na du sagst mir du musst da beweisen, dass es kein kürzeres Programm ... – Nee, Moment, das kann ich gar nicht. Ich kann das nicht beweisen, so was kann man prinzipiell nie beweisen, ich kann nur umgekehrt ein kürzeres finden als … [222, S. 283]*.

(69) *Babsi, setz dich doch. – Ich kann nicht stillsitzen, ich bin so aufgekratzt [256, S. 74]*.

Деколи важко з впевненістю встановити, які мотиви керують мовцем – його небажання, чи відсутність можливості:

(70) *Kaffee? – Nichts, ich bin dienstlich hier [223, S. 19]*.

(71) *Warte doch, bitte. – Nein, David. Ich komme morgen wieder [234, S. 111]*.

▪ заперечна частка *nicht* з дієсловом *schaffen:*

(72) *Kommst du heute schon rauf? Es wäre schön, wenn wir uns noch sehen. – Das schaffe ich nicht [257, S. 125–126]*.

- <u>волевиявлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій</u>

▪ заперечна частка *nicht(s)*, заперечний прислівник *nie*, заперечний займенник *kein-* з еквівалентом речення *nein* чи без нього:

(73) *Wir müssen warten, bis er zurückkommt. Setz dich hin, du siehst schrecklich aus! – Nein, wir warten nicht. Wir haben keine ... [234, S. 144]*.

Можливим є поєднання прямих експліцитних засобів відмови та непрямих імпліцитних засобів:

(74) *Habt ihr fünfzig Pfennig, fragte der Junge. – Der Mann im karierten Hemd sagte, nee, ich muss mein Geld ziemlich schwer verdienen [261, S. 25]*.

Непрямі експліцитні МА відмови використовують конструкції типу*: „Ich habe kein Talent dafür", „Ich habe keine Geduld", „Ich habe keine Lust", „Ich habe keine Zeit", „Es hat keinen Zweck", „Es ist nicht erlaubt":*

(75) *Trinken Sie das Glas aus. – Es ist nicht erlaubt im Dienst [250, S. 116]*.

(76) *Komm, sei keine Trauerweide! –Ich habe keine Lust [245, S. 52]*.

(77) *Wollen wir heute anfangen? – Es hat keinen Zweck mehr. Ich bleibe nicht mehr lange hier [245, S. 62]*.

(78) *Wollen Sie nicht Schach spielen? – Ich habe kein Talent dafür. Und keine Geduld [245, S. 61]*.

Для тактик ***непрямої експліцитної*** відмови характерні такі лексико-морфологічні та синтаксичні експліцитні засоби:

- <u>волевиявлення без пояснень</u>

- конструкції з *nicht; nie*: *Würde ich nie tun; Kommt nicht in Frage; Fällt mir nicht ein:*

(79) *Nimm mich mit. – Kommt nicht in Frage [235, S. 62]*.

(80) *Was denn jetzt? Spielst du mit mir? – Würde ich nie tun [235, S. 14]*.

- модальне дієслово *wollen* з *nicht:*

(81) *Haben Sie Ihre Temperatur gemessen? – Heute will ich nicht daran denken [245, S. 51]*.

- <u>волевиявлення з поясненнями небажання виконати зобов'язання</u>

▪ конструкції *Ich habe keine Lust / kein Interesse / keine Zeit*:

(82) *Was könnte man denn machen? – Ich habe zu nichts Lust [249, S. 90]*.

(83) *Bitte, wenn du heute Abend mit Leonard sprichst, dann denke daran, was auf dem Spiel steht. Vielleicht, lässt sich alles wieder in Ordnung bringen. –An deiner und seiner Ordnung habe ich kein Interesse [263, S. 247]*.

(84) *Warte doch mal, Hanno, ich muss dir was erzählen. – Norbert, ein andermal, ich hab jetzt keine Zeit [256, S. 14]*.

(85) *Wir können uns morgen abend treffen, wenn Sie wollen. – Morgen abend habe ich keine Zeit [248, S. 82]*.

(86) *Mein Gott, du bist wirklich wahnsinnig! Es ist halb vier! Weißt du überhaupt ... – Dafür haben wir keine Zeit! [234, S. 125]*

- <u>волевиявлення з поясненнями неможливості виконати зобов'язання</u>

▪ заперечна частка *nicht* з модальним дієсловом *können:*

(87) *Warum hast du mir nicht geantwortet? Warum? – Wir können das jetzt nicht besprechen. Du siehst doch, dass ich in Gesellschaft bin [263, S. 274]*.

Якщо реактивний МА – питання з питальним словом, то відмова стосується самої пропозиції: *Warum hast du mir nicht geantwortet* має пропозицію *Du hast nicht geantwortet.* Таким чином, слухач прагне почути відповідь мовця, який, в свою чергу, зовсім не прагне задовольнити вимогу слухача.

(88) *Leonard sprach noch, wollte wissen, wie lange die Fahrt dauerte. – "Du, ich kann jetzt nicht weiterreden. Ich rufe dich an, wenn ich da bin" [263, S. 283]*.

Мовець висловлює слухачу відмову у тому, щоб далі вести розмову, і дає обіцянку зробити це пізніше.

(89) *Gib dir Zeit, Böckchen, gib dir Zeit. – Das haben wir noch nie gekonnt, Tia. Uns Zeit geben, es laufenlassen, das Leben nehmen, wie es kommt, es uns gutgehen lassen – wir haben es nie gelernt [235, S. 175]*.

- спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію

▪ заперечна частка *nicht*, заперечний прислівник *nie* з дієсловами:

(90) *Wo bist du eigentlich? – Frag besser nicht. Lange Geschichte [235, S. 42]*.

- повідомлення без пояснень

▪ заперечна частка *nicht:*

(91) *Ich möchte zu ihm. – Er ist nicht hier [234, S. 121]*.

(92) *Kommen Sie ’raus! – Ich bin nicht angezogen! [244, S. 243]*

(93) *Will Leo Richter sprechen! – Der ist nicht mehr hier [235, S. 157]*.

(94) *...nichts ... Besonderes. Mahlhorn zeigt Ihnen alles. Und grüßen Sie Ihre Frau! – Ich bin nicht veheiratet [231, S. 93]*.

(95) *Ich weiß nicht, wie du’s in Zukunft gerne hättest zwischen dir und Jörg. Hängst du an ihm? Er hängt an dir – noch. – Ich rede hier nicht über meinen Bruder [235, S. 119]*.

- заперечний займенник *kein-:*

(96) *Er wird ein Stück mitfahren. – Wir nehmen keine Anhalter mit [233, S. 100].*

- повідомлення заперечної інформації

- заперечна частка *nicht:*

(97) *Sie hatten sich hingesetzt und Lothar fragte die beiden, welchen Wein sie empfehlen könnten. – Wir kennen doch Ihren Geschmack nicht, hatte die Schwarzhaarige gesagt und mit ihrer Freundin weitergeredet [261, S. 14].*

- заперечний займенник *kein-:*

(98) *Wir wollen diskutieren, rief der Student durchs Megaphon. – Das ist meine Vorlesung, schrie Renke, und keine Sprechstunde [261, S. 127].*

- волевиявлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій

- заперечна частка *nicht:*

(99) *Ihr habt gestern alles mögliche von mir wissen wollen – ich wüßte auch gerne was von euch, genauer gesagt, von ... – Aber du hast gestern nicht gesagt, was ich von dir wissen wollte. Wie wär's heute? [235, S. 100]*

(100) *Einverstanden? – Ich bin noch nicht verrückt [243, S. 33].*

(101) *Führen Sie mich zum Wagen. – Das ist doch nicht Ihr Ernst [233, S. 155].*

- конструкції *Du hast mir nichts zu sagen:*

(102) *Dreh's sofort leise! – Du hast mir überhaupt nichts zu sagen und niemand. Ich kann mein Radio so laut drehen, wie ich mag [226, S. 76].*

- конструкції *Das ist nicht nötig:*

(103) *Ich glaube, wir sollten die Polizei ... – Aber ich bitte Sie, das ist doch nicht nötig! Dieser Mann ist völlig harmlos. Er ist bloß verrückt [234, S. 141].*

(104) *Hast du den Arzt gerufen? – Nein, ich glaube, das ist nicht nötig. Ich habe ihm was zum Gurgeln gegeben und ihn ins Bett geschickt [263, S. 198].*

Засобів ***прямої імпліцитної*** відмови в проаналізованому корпусі не виявлено,що зумовлено її ілокутивними особливостями, скерованих на збереження стосунків між мовцем і слухачем.

Непряма імпліцитна відмова, як і непряме імпліцитне спростування, часто використовує заперечення антонімічного протичлена. Багато засобів непрямої імпліцитної відмови зрозумілі лише з контексту.

Непряма імпліцитна відмова реалізується такими тактиками:

<u>- волевиявлення з поясненнями неможливості виконати зобов'язання</u>

(105) *Machen Sie mit? Dann sind wir vier gegen vier. – Ich werde mich hüten. Damit die mir morgen die Bude einschlagen. Ich bleibe streng neutral [248, S. 227].*

<u>- спонукання до припинення дії без пояснень</u>

- антонімічні пари на зразок *Kaffee – Tee*

(106) *Ich mache noch welchen (Kaffee). – Lieber Tee [263, S. 136]*.

Ця тактика є типовим вираженням пермісивної відмови мовця на пропозицію, запрошення слухача.

- спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію

(107) *Trink bitte nicht so viel. – Kümmer dich um die Dinge, von denen du was verstehst [263, S. 321]*.

Мовець вимагає у слухача піклуватися про речі, у яких він щось розуміє, тим самим негативно оцінюючи компетентність слухача.

(108) *Hier, Robby, nimm das mal. So was kann man unterwegs immer gebrauchen. – Danke, trink sie heute Abend selbst, Kinder. Ich habe schon was bei mir [248, S. 260]*.

- повідомлення без пояснень

(109) *Nun sagen Sie schon, was haben Sie rausgekriegt. – Dienstgeheimnis bleibt Dienstgeheimnis [256, S. 247]*.

Мовець непрямо відмовляє у відповіді слухачу, посилаючись на те, що таємниці розголошувати не можна.

Серед причин імпліцитної відмови можуть бути і приватність питання, і психологічний стан слухача:

(110) *Wohin fahren Sie? – Das ist persönlich [233, S. 100]*.

- повідомлення заперечної інформації

(111) *Hier sind erst einmal ein paar Taxischeine. Brauchst du einen Vorschuss? – Danke, es reicht noch [256, S. 152]*.

- повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії

(112) *Vielleicht kannst du irgendwo klingeln. – Wo denn? Außerdem schlafen die Bauern längst [255, S. 64].*

(113) *... Was haltet ihr davon, wenn ich euch zum Essen einlade, für heute abend? Wir machen uns fein und gehen groß aus – sagt ja! – Bin schon bei Sandra eingeladen [259, S.29].*

(114) *Wollen Sie auch ein Glas Medizin? – Ich bin Schnapsrtinker. Wein macht mich nüchtern [246, S. 145].*

(115) *Geben Sie mir einen Kuss. – Wozu küssen? Ich habe Angst vor der Liebe [221, S. 75].*

- волевиявлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій

Цю тактику розуміємо переважно з контексту:

(116) *Jetzt ist doch alles klar. Lass uns die Koffer packen und verschwinden. – Du bist eine Phantastin [263, S. 237].*

Мовець не пристає на пропозицію слухачки, вважаючи її фантазеркою.

Імпліцитні та експліцитні засоби вираження відмови можуть поєднуватися у відповіді мовця:

(117) *Können Sie zu dem Zug telefonieren, der gerade abgefahren ist? ... Da ist eine wertvolle Tasche mit einem Vorschlag von mir drin. – Wenden Sie sich an die Bahnpolizei. Da bin ich nicht zuständig. Außerdem dürfen wir nicht mit den Passagieren sprechen [256, S. 13].*

Мовець за допомогою імпліцитної відмови *Wenden Sie sich an die Bahnpolizei* радить слухачу звернутися не до нього, а до поліції.

За допомогою експліцитних засобів він додає слухачу пояснення своєї некомпетентності в тому, щоб йому допомогти.

Імпліцитна відмова часто поєднується з експліцитними поясненнями:

(118) *Ach, kommt doch wieder! Früher seid ihr doch immer gekommen. – Früher. Aber ist alles anders. Wir dürfen unsere Zeit nicht mehr nutzlos vertun [226, S. 215]*.

Мовець не може марнувати свій час, тому більше не прийде.

(119) *Bringen Sie der Dame noch ein Glas. – [Selbstverständlich.] – Überlass das mir. Ich weiß selbst, was ich zu tun habe [263, S. 324]*.

Мовець не має наміру говорити зі слухачем, бо не бачить зараз такої нагоди:

(120) *Sicher sehe ich das. – Hör mal, Anja. Wir reden ein anderes Mal. Es ist jetzt nicht die Gelegenheit [263, S. 274]*.

Відмова може здійснюватися як вербальними, так і **невербальними** засобами. Серед невербальних виявлені такі кінетичні засоби: хитання головою, проксемічні засоби: підняття рук, відсторонення частин тіла як відмова у тілесному контакті:

(121) *... zweimal gewarnt worden. Ich weiß. Von wem eigentlich? – Aber David schüttelte den Kopf und antwortete nicht; und Marcel zuckte beleidigt die Achseln [234, S. 73]*.

Слухач почувається ображеним, адже мовець не захотів йому відповісти.

(122) *"Gib das Heft her!" Der Lehrer streckte die Hand aus. – Heini wich etwas zurück [253, S. 51]*.

Герой оповідання Гайні не хоче віддавати вчителю зошит і відважується на невербальний протест.

Часто відбувається поєднання вербальних та невербальних засобів відмови:

(123) *"Polizei ist nicht mir, sondern ihm gefolgt. Wollen wir eigentlich nicht den Aperitif nehmen?" – "Moment, Moment!" Ullrich hob die Arme. "Ich habe zur Feier des Tages ein Kistchen Champagner mitgebracht und, weil's mit dem Strom hapert, im Bach gelagert. Ich bin sofort wieder da."*

Ініціативні МА можуть теж відбуватися за допомогою невербальних засобів:

(124) *Er hielt David sein Zigarettenpäckchen hin. – "Nein, danke, ich darf doch nicht mehr" [234, S. 31].*

Реактивний МА відмови здійснено за допомогою прямих експліцитних засобів.

(125) *Herbert Panter wies nun mit dem Arm, der frei war, auf eine Bank. – "Es ist zu kalt", sagte Eva Maria [264, S. 36–37].*

Реактивний МА відмови містить імпліцитні засоби, зміст яких зрозумілий з контексту. Ева Марія не хоче сідати на лавку через те, що холодно.

Існують також випадки, коли весь процес комунікації відбувається не вербально, а за допомогою жестів:

(126) *Er wollte sie streicheln. Sie hatte aber ihren Kopf vor seiner schon ausgestreckten Hand zurüchgezogen [261, S. 66].*

або комбінованими засобами:

(127) *"Komm! Wir fahren heim. Und Ihnen vielen Dank, das war sehr freundlich!"Er griff in die Tasche. – "Nein, ich bitte Sie! Nicht von Ihnen. Nicht dafür. Deswegen bin ich doch hier".*

3.2.1. Заперечні МА заборони. ***Пряма експліцитна*** заборона використовує такі засоби:

- перформативи з: *verbieten, nicht zulassen, das Wort entziehen*

(128) *Meine Frau ist hier! Lassen Sie mich 'rein! – Verboten! Der nächste Keller ist auf der anderen Seite [250, S. 170].*

Потрібно зазначити, що дієприкметники II, утворені від перформативних дієслів, творять перформативні МА та належать до так званих "*дієприкметникових*" перформативів [154, с. 22–27].

(129) *Ich muss es ihr sagen, sonst erfährt sie es durch die Zeitungen. – Ich lass' es nicht zu, dass du das Mädchen auch noch kaputtmachst. Hörst du – das lasse ich nicht zu [256, S. 332]!*

(130) *...ihre Energie... – Herr Hackmann, ich entziehe Ihnen das Wort. Bitte gehen Sie an Ihren Platz zurück [256, S. 376].*

У перформативних заперечених МА заборони мовець має змогу категорично наказати слухачеві не робити чогось.

- заперечна частка *nicht*, часто з модальним дієсловом *dürfen:*

(131) *Besser, du siehst mich heute nicht so genau. – Pat! Du darfst noch nicht sprechen! [248, S. 184]*

- еліпсиси з *nicht*; рідше *kein* +іменник:

(132) *Es klopfte, Lobenmeier trat ein und klagte, dass er Mollwitz nicht mehr aushalte. – Nicht jetzt! [235, S. 170]*

(133) *Ich werde dir Pakete dafür schicken. – Schick mir keine. Wir haben draußen mehr zu essen als ihr hier [250, S. 216].*

- конструкції, які забороняють робити або намагатися щось зробити *Tu es nicht! Sie werden gar nichts tun; Versuch es nicht!*

(134) *Ich werde versuchen, mit dem Präfekten zu sprechen. Er scheint ein Mensch zu sein. – Tu es nicht! Sei vorsichtig! [247, S. 161]*

(135) *Vielleicht kann man sie essen. – Versuch es nicht. Wenn sie fehlen, kriegen wir eine Woche lang nichts zu essen [244, S. 216].*

- поєднання перелічених засобів заборони з еквівалентом речення *nein:*

(136) *Der Keller! Dort der Keller! Sie werden uns nicht verfolgen! – Nein! Nein! Nicht! Alle würden erschossen werden. Nein! [244, S. 152].*

Для тактик ***прямої експліцитної*** заборони характерні такі лексико-морфологічні та синтаксичні засоби прямого експліцитного заперечення:

- <u>спонукання до припинення дії без пояснень</u>
  - еквівалент речення *nein:*

(137) *Zu spät erkannte er, was sie vorhatte. –"Neiiin!" [256, S. 140]*

- заперечна частка *nicht:*

(138) *Es klopfte, Lobenmeier trat ein und klagte, dass er Mollwitz nicht mehr aushalte. – Nicht jetzt! [235, S. 170]*

- заперечна частка *nicht* з дієсловами *sagen, reden, erzählen, spotten*, що несе в собі заборону у здійсненні не ілокутивного акту, а самого акту висловлення:

(139) *Es wäre Wahnsinn, es nicht zu machen. Es steht in keinem Verhältnis. – Red doch nicht [256, S. 248]*.

- <u>спонукання до припинення дії через погрозу/застереження</u>
  - еліпсиси з *nicht;* рідше *kein* + іменник:

(140) *Er sah, dass zwei Arbeiter der Verunglückten hochzuheben versuchten. – "Nicht heben! Liegen lassen!" [243, S. 195]*

(141) *Wir brauchen Licht und Werkzeuge. – Kein Licht! Wer Licht macht, wird erschossen! [250, S. 30]*

- <u>спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію</u>
  - заперечна частка *nicht* з дієсловами *sagen, reden, erzählen, spotten*, що несе в собі заборону у здійсненні не ілокутивного акту, а самого акту висловлення:

(142) *Das, was ich weiß! – Still, Kassiopeia! Nicht einsagen! Momo kann es ganz allein [226, S. 156]*.

  - конструкції *Mach das nicht! Tu das nicht!*

(143) *" Fährst du allein hin?" Rosalie nickt. – "Tu das nicht. Nimm mich mit" [235, S. 62]*

(144) *Niemand außer mir. Und der Protokolantin. – Sagen Sie mir nicht, wer er ist. Ich will es nicht wissen [256, S. 244]*.

▪ заперечна частка *nicht* з *bitte:*

(145) *Aber das ist doch wie geradewegs aus einem seiner Bücher! – Nicht zeigen, bitt! [235, S. 193]*

(146) *Gabrielle ... – Gib mir bitte keine Erklärungen mehr, Hanno! Sie interessieren mich nicht mehr [256, S. 366]*.

- спонукання до припинення дії з поясненням емоційно-психологічних мотивацій

▪ заперечна частка *nicht* чи заперечний займенник *kein:*

(147) *So einfach ist es nicht mit der Verantwortung, Alfons. - Aber Ernst! Mach keine Witze! Verantwortlich kann man nur für das sein, was man eben selber getan hat [250, S. 106]*.

▪ заперечна частка *nicht* з модальним дієсловом *dürfen; sollen:*

(148) *Ach was, schön, Sandra, schlecht ist es, ganz und gar verhauen. Man darf eben nicht drinnen aquarellieren. Am liebsten würde ich's runterreißen. – Das darfst du nicht, Martin, nein, gib es her, du kannst nicht urteilen, du hast zu lange daran gemalt, bist müde, kannst es nicht mehr sehen ...[259, S.71]*.

▪ заперечна частка *nicht* з дієсловами – носіями емотивно-заперечної сили – *schreien, quatschen*, які забороняють сам акт висловлення:

(149) *Irgendwie ist mir beschissen. Der stinkt so. – Quatsch doch nicht [255, S. 163]*.

(150) *Das kenne ich von meiner Mutter. Sie spricht mit ihren Pflanzen, bemuttert sie und fragt nach ihren Kümmernissen, zum Beispiel,*

wenn ihnen ein Blatt abfällt. – Spotte nicht, das muss man auch. Sonst wachsen sie nicht richtig. Sie sind auch Wesen, die Zuwendung brauchen [259, S. 60].

- заперечна частка *nicht* з дієсловами і з додаванням емоційно забарвлених слів:

(151) *Njaa, njanaa, njann, aber sie denken, die müssen ja denken, der ist besoffen. – Mensch, lacht doch nicht so laut, seid endlich still, ihr Idis [261, S. 195]*.

(152) *Was für eine Frage am frühen Morgen! – Mach nicht deine blödsinnigen Kommentare [263, S. 209]*.

Непрямі експліцитні МА заборони реалізуються за допомогою таких засобів:

- прохання, рекомендації, часто за допомогою конструкції з умовним способом:

(153) *Sie nahm einen kleinen Schluck und nach einer Weile noch einen. Dann gab sie mir das Glas zurück. Ich schenkte es voll und trank es aus. – "Du solltest nicht aus demselben Glas trinken wie ich", sagte Pat [248, S. 339]*.

- заперечна частка *nicht:*

(154) *Es ist bald Morgen. Wenn ich zurückkomme, wird es Morgen sein. – Lass mich nicht hier! Lass mich nicht allein hier, nur heute nicht [243, S. 64]*.

Непряма експліцитна заборона реалізується за допомогою таких тактик:

- <u>спонукання до припинення дії через погрозу/застереження</u>

- заперечна частка *nicht*; заперечний займенник *kein:*

(155) *Wissen Sie, dass die Künzel früher auch mal zu den Terroristen gehört haben soll? Frau Thiene von Peronalreferat hat's mir erzählt. – Nehmen Sie es mir nicht übel, Frau Novak, aber als Vorsitzender des Disziplinarausschusses darf ich so etwas einfach nicht wissen. Denn wenn ich es weiß, muss ich eine Untersuchung einleiten [256, S. 134].*

- *wenn*-Satz з заперечною часткою *nicht* або заперечним займенником *kein:*

(156) *Herr Professor, wir wollen mit ihnen diskutieren. – Wenn die Störer nicht sofort verschwinden, zeige ich sie an. Ich habe hier das Hausrecht [261, S. 126].*

- повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії

- заперечна частка *nicht*; заперечний займенник *kein:*

(157) *Nur ein paar Züge. – Das ist ein Nichtraucherwaggon [233, S. 13].*

- спонукання до припинення дії з поясненням емоційно-психологічних мотивацій

- заперечна частка *nicht,* заперечний займенник *kein* з словами – носіями негативної сили:

(158) *Was ist mit deiner Verantwortung gegenüber denen, die an dich glauben und auf dich warten? Hast du sie schon wieder vergessen? Und willst du von der Welt als der dastehen, den sie kleingekriegt haben, der klein beigegeben hat? – Ich brauche*

keine Belehrung über meine Verantwortung, von dir nicht und von niemandem [251, S. 149].

У ***прямій імпліцитній*** забороні дієслова з вбудованою семантикою заперечення *(unter)lassen, aufhören, genügen, reichen* перетворюються в імперативі на заборону*:*

(159) *... Wir tun niemandem was, und der will uns der Tag verderben! Müssen wir uns das gefallen lassen? – Genug. Das reicht [222, S. 74]*.

(160) *... Warum der vorauseilende und bloß manchmal und überraschend aussetzende Gehorsam, als gäbe es eine Truppe dienender Wesen, die sich einmischen, die, wo es nötig ist, für die Durchsetzung der Regeln sorgen, sie vor Entdeckung bewahren, das Fortschreiten der Zeit überwachen und die Unausweichlichkeit des Todes? Oder anders formuliert ... – Ja, fein. Das ist alles interessant. Aber jetzt genügt es! [234, S. 76]*.

(161) *Die Welt ist schuld, ich verstehe. Warum kann die dumme Welt nicht so sein, wie sie sein soll? ... Du bist wirklich ein Herzchen. – Hör mit deiner billigen Ironie auf. Du hast keine Ahnung, wovon Jörg redet [251, S. 102]*.

(162) *Hi, hi, hi, David. Reingelegt. Wollte nur mal wissen, wie weich du schon in der Birne bist, jetzt, wo du eine kuschlige bürgerliche Ehe mit Sonjaflöckchen anstrebst ... – Lass das. Hör auf, Mensch. Echt jetzt, Candela [222, S. 171]*.

Пряма імпліцитна заборона реалізується за допомогою тактик:

- <u>спонукання до припинення дії без пояснень</u>
  - наказові форми з *reichen, den Mund halten:*

(163) *Was denn? Wir tun niemandem was, und der will uns den Tag verderben! Müssen wir uns das gefallen lassen? – Genug. Das reicht [222, S. 74]*.

(164) *Das will ich meinen. Immer wenn ich Theschen frage ... – Halten Sie den Mund! [233, S. 161]*

- спонукання до припинення дії через погрозу/застереження

  - наказові форми з *(unter)lassen, aufhören, genügen (genug), reichen, (in Ruhe lassen), den Mund halten, Schluss jetzt:*

(165) *Meiner Gegend, du Wikinger. – Oh Mann, Johanna, hör auf. Nicht das. Nicht diesen Witz [222, S. 12]*.

(166) *Neunzehnhundertsiebenundvierzig. Im Jahr des Zwischenfalls von Roswell. Wer sagt dir, dass Fermi und Teller von sich aus auf diesen technischen Einfall gekommen sind? Wer sagt dir, dass sie nicht einfach eine Technologie beschrieben und in leicht verschleierter und entstellter Form der Fachöffentlichkeit zur Diskussion gestellt haben, die ihnen in Gestalt von ... – David! Tailgunner! Genosse! Hör auf! Ich ersuche dich in aller Form! [222, S. 79]*

(167) *Was hältst du dich an deine Schwester? Halt dich an die, die mit dir kämpfen wollen. Die dich nicht verraten, sondern brauchen. Du ... – Das reicht. Sie sind Christianes Gast, und wenn sie zu vornehm ist, Sie rauszuschmeißen, ich bin's nicht. Sie entschuldigen sich oder gehen [251, S. 150]*.

(168) *Hab' dich! – Lass mich in Ruhe! Geh weg! [222, S. 306]*

(169) *Ich weiß nur zu gut, was dich beeindruckt. – Schluss jetzt! Du gehst jetzt! [263, S. 275]*

- спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію

  ▪ наказові форми *aufhören; den Mund halten* з *bitte*, що спрямовані на припинення дії слухачем:

(170) *Sie trat mit den Füßen nach seinen Schienbeinen und fing an zu schreien Da ging Sarahs Zimmertür auf, und sie stürzte sich auf sie, um sie auseinanderzureißen. – Hört auf, hört auf! Hört doch bitte, bitte auf! [256, S. 367]*

(171) *Wie war das mit dem ersten Mord, Jörg? Hast du an ihm ... – Hör auf, Ulrich, hör bitte auf! [251, S. 40]*

(172) *Der siebentausendste Pfosten. Sie haben immer dreiunddreißig Meter Abstand. Eigentlich dreiunddreißig Komma drei. Das heißt, dass wir etwas mehr als zweihundertdreißig Kilometer gefahren sind . – Bitte, halt den Mund! [234, S. 115]*

  ▪ конструкції з кон'юнктивом:

(173) *Ich werde hier reden, mein Lieber! – Du solltest vielleicht abwarten mit deiner Rede, Genosse Bummert! [258, S. 230]*

- спонукання до припинення дії з поясненням емоційно-психологічних мотивацій

  ▪ наказові конструкції *Lassen Sie den Blödsinn:*

(174) *Ich habe nichts getan. – Also lassen Sie den Blödsinn! [233, S. 107]*

  ▪ наказові форми *in Ruhe lassen, aufhören*, що містять марковані, негативно забарвлені слова:

(175) *Die Welt ist schuld, ich verstehe. Warum kann die dumme Welt nocht so sein, wie sie sein soll?Du bist wirklich ein Herzchen. – Hör mit deiner billigen Ironie auf. Du hast keine Ahnung, wovon Jörg redet [251, S. 102].*

(176) *Sarah, ich muss dir etwas sagen. – Du lässt sie gefälligst mit deinen schmutzigen Geschichten in Ruhe! [256, S. 332]*

Можливе поєднання прямих імпліцитних та прямих експліцитних засобів МА заборони:

(177) *Lebendgewicht war es! Und mit allen anderen könnt ihr mich an... – Halt! Denk, was du willst, aber sprich es nicht aus! [250, S. 151].*

Непряма імпліцитна заборона використовує директиви у формі наказових речень чи інфінітивних конструкцій, а також риторичні запитання. які вимагають не здійснювати наміру, дії слухача.

- спонукання до припинення дії без пояснень

(178) *Wir holen jetzt eine Bahre. – Hierbleiben [249, S. 75].*

- спонукання до припинення дії з поясненням емоційно-психологічних мотивацій

(179) *Fast gleichzeitig kam der Ober und brachte Anja ein neues Glas Wein. –"Das lässt du besser stehen" [263, S. 324]*

(180) *Ich muss noch mal nachdenken. – Nachdenken? Was ist mit deiner Verantwortung gegenüber denen, die an dich glauben und auf dich warten? Hast du sie schon wieder vergessen? Und willst du von der Welt als der dastehen, den sie kleingekriegt haben, der klein beigegeben hat? [251, S. 149].*

Здійснення заборони може відбуватися за допомогою вербальних та ***невербальних*** засобів, а також їх поєднання як в ініціативному, так і в реактивному МА. Наприклад:

(181) *[Andreas sah Marko müde und mit einem Hauch von Enkel an. Er stand auf und fragte in die Runde: Wo ist im Park die Stelle, an der man telephonieren kann?] – "Komm!" – Marko schlug mit der Hand auf den Tisch. "Seid ihr verrückt? Ihr wollt Jörgs Leben kaputt machen, ohne auch mit ihm zu reden?" [251, S. 171]*.

Чи:

(182) *Der Minister nickte, trat wieder ans Pult und begann zu sprechen. – "Nein! Sie müssen mir zu…" [234, S. 16]*.

Або:

(183) *"Ich gehe jetzt zu ihm." Er machte einen Schritt vorwärts. – "Nein!" sagte ich und trat ihm in den Weg [233, S. 86]*.

В ініціативному МА заборони намір до дії "піти до нього" виражений вербально за допомогою перформативно вжитого дієслова *gehen* і здійсненням цього наміру невербально за допомогою прокесичних засобів, роблячи крок уперед. У реактивному МА заборона здійснюється вербально прямими експліцитними засобами – еквівалентом речення *nein* і невербально за допомогою прокесичних засобів, загородивши дорогу співрозмовнику.

(184) *"Kein Grund, aus der Haut zu fahren, Sportsfreund." – Dirac schüttelt den Kopf: "Nein. Sie stören mich beim Denken. Es gibt für all das keinen Grund. Hören Sie jetzt auf damit [222, S. 74]*.

Співрозмовники героя твору Дірака не хочуть вести себе тихо і заважають йому, досить дотепно, на їх погляд, відповідаючи йому. Дірак висловлює заборону, поєднуючи вербальні експліцитні: *nein, kein, aufhören* і невербальні кінетичні засоби: хитання головою.

(185) *Die beiden zögerten, dann stießen sie ihn auf die Straße. [David tamelte hinaus, in die Hitze.] "Hier kommen Sie nie wieder rein. Verstanden?" [234, S. 141]*

Давида, який своєю поведінкою намагався зірвати доповідь міністра, схопили двоє чоловіків і виштовхнули на вулицю, забороняючи надалі заходити до зали. Заборона здійснюється за допомогою невербальних такесичних засобів, а також експліцитно, за допомогою заперечного прислівника *nie.*

(186) *Marko packte Andreas am Arm. "Wir werden nicht zulassen, dass du und deine Schwester ihn einsperren. Dafür ist er nicht aus dem Gefängnis raus. Dafür hat er nicht durchgehalten." – "Fassen Sie mich nicht an!" [251, S. 46]*

У суперечці про героя твору Йорга Марко для посилення впливу на співрозмовника хапає його за руку. Ініціативний МА містить як вербальні, так і невербальні засоби. Цікаво те, що реактивний МА заборони за допомогою заперечної частки *nicht* стосується невербальної частини ініціативного МА.

Часті випадки заборони у відповідь на невербальні засоби вираження ініціативного МА. Реактивний МА заборони містить наказ до протилежної до ініціативного МА дії, виражений вербально. Реактивний вербальний МА заборони здійснюється за допомогою експліцитних та імпліцитних засобів вираження заперечення:

(187) *David stand auf. – "Sie bleiben! Sie gehen nicht! Sie werden mir zuhören!" [234, S. 94]*

(188) *Ein fremder Junge ging neben ihm. Und zwar – aber das fiel ihm erst jetzt auf – schon die ganze Zeit. Er sah David an. – "Mach das lieber nicht" [234, S. 49]*

Біля героя твору Давида йшов незнайомий йому юнак і дивився на нього. Ініціативний МА не містить ніяких вербальних засобів. З контексту взагалі незрозуміло, які наміри у юнака, яку дію він збирається здійснити стосовно Давида. Давид, відчуваючи небезпеку, хоче попередити небажані дії юнака вербальною забороною.

Ще один приклад заборони у відповідь на невербальні засоби:

(189) *David stellte einen Fuß auf die Schwelle. – "Mach das nicht [234, S. 122]!"*

Реактивний МА заборони виражений за допомогою типового наказу з часткою *nicht.*

Серед засобів вираження заперечення в сучасній німецькій мові переважають прямі експліцитні засоби (58%). Непрямі експліцитні засоби становлять 15%, і незначну групу утворюють перформативи (1%). Серед імпліцитних переважну більшість складають прямі імпліцитні засоби вираження заперечення (12%), менш вживаними є непрямі імппліцитні (10%). Імпліцитні невербальні засоби вираження заперечення виявлено лише в 4% випадків заперечення **(див. додаток А.11).**

Вживання засобів реалізації заперечних МА спростування, відмови і заборони залежить від ілокутивної мети конкретного МА.

Найпродуктивніший засіб реалізації МА спростування – пряме експліцитне заперечення (70%), яке безпосередньо корелює з ілокутивною метою цього МА та семантикою заперечення.

У більшості МА відмови вживається непряме експліцитне (50%) та непряме імпліцитне (17%) заперечення, що зумовлено ілокутивними

особливостями відмови, скерованої на збереження стосунків між мовцем та слухачем.

МА заборони характеризуються високим рівнем категоричності та відповідною високою частотністю використання прямого експліцитного (33%), прямого імпліцитного (25%) заперечення та заперечних перформативів (9%) **(див. додаток А.12).**

Серед невербальних засобів реалізації спростування мовець найчастіше використовує кінетичні засоби (жести, міміка, погляди, рухи тіла). Для відмови характерні також проксемічні засоби (розташування учасників спілкування в просторі). Заборона виявляє специфічні проксемічні та такесичні засоби.

Висновки до розділу 3

Заперечні МА здійснюються за певних умов. Необхідною передумовою успішної комунікації є слухач і мовець, який висловлює реактивний заперечний МА у відповідь на ініціативний МА слухача. При здійсненні спростування мовець ставить під сумнів істинність ініціативного МА слухача. Коли мовець здійснює відмову, він відкидає ініціативний МА слухача. Здійснюючи заборону, мовець блокує майбутню дію слухача.

МА заперечення відрізняються між собою певними параметрами, які базуються на різниці ілокутивних актів і дають змогу стверджувати про різноманітність типів реалізації заперечних МА.

Встановлено лексико-морфологічні, синтаксичні та лексико-семантичні засоби реалізації перформативів, прямих і непрямих експліцитних, прямих і непрямих імпліцитних, невербальних заперечних МА.

До експліцитних засобів вираження заперечення належать перформативні дієслова, прямі та непрямі експліцитні засоби.

Найбільш широко представлене пряме експліцитне спростування, яке характеризується різноманітністю лексико-морфологічних та синтаксичних засобів: заперечними афіксами *un-, -los;* заперечними лексичними одиницями *nein, nicht, nie, kein, niemand;* синтаксичними конструкціями *So ist es nicht/Das stimmt nicht/Das ist nicht wahr* тощо. Непряме експліцитне спростування, крім перелічених вище засобів, послуговується виразом *keine Spur,* а також *wenn*-реченням з кон'юнктивом з *nicht*. Пряма експліцитна відмова реалізується лексико-морфологічними засобами *Unsinn, ausgeschlossen;* синтаксичними засобами *nein, kein-, keineswegs, nicht(s)* з *wollen/können/brauchen.* Непряма експліцитна вживається найчастіше серед засобів відмови і використовує, крім експліцитних ще такі: синтаксичні структури *Ich habe kein Talent/Ich habe keine Zeit; Kommt nicht in Frage; Fällt mir nicht ein* тощо. Емоційно-психологічне забарвлення передається через *Ich bin noch nicht verrückt; Das ist doch nicht Ihr Ernst; Du hast mir nichts zu sagen*. Заборону можна висловити перформативами з *verbieten, nicht zulassen, das Wort entziehen.* Найбільш вживаними серед експліцитних засобів заперечення є засоби прямої експліцитної заборони *nein, kein, nicht.* Заперечна частка *nicht* схильна до вживання з дієсловами, що означають процес мовлення: *nicht sagen/reden/erzählen/spotten,* з якими вона забороняє сам акт висловлення пропозиційного змісту. До прямих експліцитних засобів заборони зараховуємо речення *Mach das nicht!/Tu das nicht!* Емоційно-психологічне навантаження на слухача чинять дієслова *dürfen/sollen* з *nicht,* як і дієслова з негативним стилістичним забарвленням: *Spotte nicht/Quatsche nicht,* чи інші частини мови: *ihr Idis; blödsinnige Kommentare* та ін.. Непряма експліцитна заборона використовує модальні дієслова з запереченням в умовному способі: *Du solltest* з *nicht/kein-… ; wenn-Satz з nicht/kein.*

Невідповідність ілокуцій МА заперечення їх первинним ілокуціям спростування твердження слухача, відмови здійснити вимогу, прохання

слухача, заборони здійснити дію слухачеві дає змогу говорити про реалізацію імпліцитних заперечних МА, які послуговуються прямими імпліцитними, непрямими імпліцитними та невербальними засобами вираження заперечення.

Пряме імпліцитне спростування використовує такі засоби: *Quatsch, Blödsinn, Idioterei; doch* – як заперечна відповідь на негативне запитання; *im Gegenteil.* Сюди відносимо також речення типу *Du irrst dich/Du lügst,* які передають емоційно-психологічне ставлення мовця до ініціативного акту слухача. Непрямі імпліцитні МА містять прихований смисл і розглядаються як заперечні під впливом конкретної ситуації. Непряме імпліцитне спростування пов'язане з запереченням антонімічного протичлена, наприклад: *trübe – großartig, wunderbar – kalt, dunkel* тощо; вживаними є риторичні запитання, засобом яких часто є іронія. Невербальні засоби спростування – це передусім кінетичні – хитання головою у знак заперечення. Засобів прямої імпліцитної відмови не виявлено. Непряма імпліцитні відмова послуговується, як і спростування, запереченням антонімічних протичленів; інші засоби зрозумілі лише з контексту. Найтиповішим прикладом невербальної відмови, як і спростування, є кінетичні засоби, серед яких – хитання головою. У МА відмови виявлені ще такі проксемічні засоби: підняття рук, відсторонення частин тіла як відмова в тілесному контакті. Пряма імпліцитна заборона реалізується найчастіше імпліцитними засобами. ЇЇ виражають насамперед дієслова з вбудованою заперечною семантикою *(unter)lassen, aufhören, genügen, reichen.* Емоційне забарвлення змісту прямої експліцитної заборони передають вирази *Halten Sie den Mund!/Schluss jetzt!/Lassen Sie den Blödsinn!* Засоби непрямої імпліцитної заборони – це наказові речення, інфінітивні конструкції, риторичні запитання. У забороні виявлені такі невербальні засоби: проксемічні – заборонити, ставши слухачеві на дорозі; такесичні – заборонити, застосувавши силу.

ВИСНОВКИ

Пропоноване дослідження є комплексним аналізом лінгвокогнітивних та комунікативно-прагматичних параметрів категорії заперечення в сучасній німецькій мові, підґрунтям якого є формально-логічний підхід до розуміння суті цієї категорії, а також чітке розмежування між формальним вираженням, значенням та вживанням заперечення. Об'єкт дослідження – полемічне заперечення – передбачає обов'язкову наявність співрозмовника і полягає у висловленні протилежних точок зору мовця і слухача.

Полемічне заперечення представлене, залежно від ілокутивної мети, МА спростування, відмови і заборони, які трактуємо як реактивні МА в секвенції ініціативного та реактивного МА, за допомогою яких мовець відповідно ставить під сумнів, відкидає чи блокує ініціативний МА слухача.

З погляду лінгвопрагматики **спростування** визначено як реактивний МА заперечення, яким мовець ставить під сумнів істинність ініціативного МА слухача, з ілокутивною метою ствердити певний стан речей, спростувавши інший, та можливою експлікацією змісту МА за допомогою дефініції *"невірно, що p"*.

Відмова – це реактивний МА заперечення, яким мовець відкидає ініціативний МА слухача, з ілокутивною метою зобов'язати мовця не робити чогось та можливою експлікацією змісту МА за допомогою дефініції *"бажано, що не p"*.

Заборона – це реактивний МА заперечення, яким мовець блокує ініціативний МА слухача, з ілокутивною метою спонукати його не робити чогось та можливою експлікацією змісту МА за допомогою дефініції *"не дозволяється, що p"*.

Аналіз заперечних МА в рамках теорії мовленнєвих актів встановив, що МА спростування реалізуються переважно асертивними (97%) та інколи експресивними (3%) типами висловлень; МА відмови здійснюються переважно комісивними (60%), рідше асертивними (18%), директивними (17%) та іноді експресивними (5%) типами висловлень; МА заборони реалізуються здебільшого директивними (88%), рідко асертивними (6%) і експресивними (6%) типами висловлень.

Виявлено зв'язок між КС, КТ заперечних МА і типами висловлень: інформативна КС реалізується асертивним типом висловлення через КТ повідомлення, емоційно-впливова КС – експресивним типом висловлення через КТ повідомлення/волевиявлення/спонукання з поясненнями емоційно-психологічних мотивацій, інформативно-впливова КС реалізується комісивним типом висловлення і використовує КТ волевиявлення, регулювально-спонукальна КС реалізується директивним типом висловлення через КТ спонукання.

Сучасні теорії трактують МА за структурою, за ілокутивним потенціалом, за типом інтерактивності, за внутрішнім оцінним знаком. Встановлено, що більшість заперечних МА спростування (55%), відмови (80%) та заборони (54%) є складними МА за структурою. Більшість заперечних МА спростування (93%) складають прості МА за ілокутивним потенціалом, більшість МА відмови та заборони – гібридні МА за ілокутивним потенціалом, відповідно (70%) та (65%). За типом інтерактивності заперечні МА відхилення, відмови та заборони визначено як багатобічні. За внутрішнім оцінним знаком спростування належить до оцінно-нейтральних МА, відмова і заборона – до маркованих негативних МА (з вектором спрямування в сторону мовця).

Заперечні МА змодельовано у когнітивні структури – акціональні фрейми спростування, відмови, заборони, які розрізняємо на основі компонентів ситуації заперечення: мети, дії та результату, що дає

можливість прослідкувати перехід лінійної мовної структури в об’ємну ментальну одиницю.

Визначення вершинних вузлів здійснено на основі компонентів ситуації заперечення: мовець – мета – дія – результат – слухач. Субфрейм спростування структурується вершинними вузлами: мовець – з метою спростування – виконує дію *невірно, що р* – з можливим результатом змусити слухача повірити мовцю.

Субфрейм відмови виявляє структуру: мовець – з метою відмови – виконує дію *небажано, що р* – з можливим результатом дотримання мовцем певної лінії поведінки.

Субфрейм заборони має такий вигляд: мовець – з метою заборони виконує дію *не дозволяється, що р* – з можливим результатом дотримання слухачем певної лінії поведінки.

Сценарій комунікативної ситуації спростування має структуру: 1) передумови спростування, 2) мовець, котрий відхиляє попередню мовленнєву дію слухача, 3) слухач, котрому адресовано спростування, 4) мовленнєвий акт спростування, 5) причина спростування.

Сценарій комунікативної ситуації волюнтативної відмови формують 1) передумови відмови, 2) мовець, котрий відмовляє слухачеві у здійсненні дії мовцем, 3) слухач, котрому адресована відмова, 4) мовленнєвий акт відмови, 5) причина відмови, 6) відповідальність мовця за виконання відмови.

Сценарій комунікативної ситуації пермісивної відмови має наступну структуру: 1) передумови відмови, 2) мовець, котрий відмовляє слухачеві у здійсненні дії слухачем, 3) слухач, котрому адресована відмова, 4) мовленнєвий акт відмови, 5) причина відмови, 6) відповідальність слухача за виконання відмови.

Сценарій комунікативної ситуації заборони наступний: 1) передумови заборони, 2) мовець, котрий забороняє попередню

мовленнєву дію слухача, 3) слухач, котрому адресована заборона, 4) мовленнєвий акт заборони, 5) причина заборони, 6) відповідальність за виконання заборони.

На основі лінгвопрагматичного аналізу випрацювано лінгвопрагматичні моделі, за якими реалізуються МА спростування, відмови та заборони, що охоплюють передумови здійснення МА, його реалізацію мовцем за допомогою відповідних комунікативних стратегій і тактик, а також перлокутивний ефект здійснення заперечних МА.

Виявлено, що досягнення ілокутивної мети забезпечується не тільки відповідними лінгвопрагматичними моделями МА спростування, відмови та заборони, але й відповідними прямими або непрямими експліцитними чи імпліцитними засобами вираження заперечення.

Заперечні МА у сучасній німецькій мові реалізуються перформативними дієсловами, прямими і непрямими експліцитними, прямими і непрямими імпліцитними та невербальними засобами. До експліцитних засобів вираження заперечення належать заперечні лексико-морфологічні та синтаксичні засоби. Прямі імпліцитні засоби заперечення містять мовні індикатори заперечної сили. Непрямі імпліцитні засоби вираження заперечення містять прихований смисл і розглядаються як заперечні під впливом конкретної ситуації.

Заперечні МА у сучасній німецькій мові реалізуються перформативами, прямими і непрямими експліцитними, прямими і непрямими імпліцитними мовними та невербальними засобами. Експліцитне заперечення виражають лексико-морфологічні та синтаксичні засоби. Прямі імпліцитні засоби заперечення містять мовні індикатори негативної сили. Непряме імпліцитне заперечення має прихований смисл і розглядаються як заперечне під впливом конкретної ситуації.

Найпродуктивніший засіб реалізації МА спростування – пряме експліцитне заперечення (70%), яке безпосередньо корелює з ілокутивною метою цього МА та семантикою заперечення.

У більшості МА відмови вживається непряме експліцитне (50%) та непряме імпліцитне (17%) заперечення, що зумовлено ілокутивними особливостями відмови, скерованої на збереження стосунків між мовцем та слухачем.

МА заборони характеризуються високим рівнем категоричності та відповідною високою частотністю використання прямого експліцитного (33%), прямого імпліцитного (25%) заперечення та заперечних перформативів (9%).

Серед невербальних засобів реалізації заперечення мовець найчастіше використовує кінетичні засоби (жести, міміка, погляди, рухи тіла). Для відмови характерні також проксемічні засоби (розташування учасників спілкування в просторі). Заборона виявляє специфічні проксемічні засоби та такесичні засоби .

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в можливості застосування випрацюваної методики для лінгвокогнітивного та комунікативно-прагматичного аналізу інших МА.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. СПИСОК ТЕОРЕТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1976. – Т. 1. – 550 с.

2. Арутюнова Н. Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике / Н.Д. Арутюнова // Известия Академии наук СССР. Серия лит-ры и языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1973. – Т. XXXII. – Вып. 1. – С. 84–89.

3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. –104 с.

4. Бахарев А. Отрицание в логике и грамматике / А. Бахарев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 77 с.

5. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістинчої генології / Ф. С. Бацевич. – К. : Видав. центр Академія, 2006. – 247 с.

6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології / Ф. С. Бацевич. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 236 с.

7. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавн. центр Академія, 2004. – 342 с.

8. Бацевич Ф. С. Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу / Ф. С. Бацевич // Вісник Нац. ун-ту «Львівська Політехніка». – Львів, 2002. – № 453. – С. 30–34.

9. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі / Л. Р. Безугла. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 332 с.

10. Безугла Л. Р. Перлокутивні індикатори імпліцитного смислу у висловлюваннях німецької мови / Л. Р. Безугла // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2009. – № 848 (58). – С. 58–62.

11. Безугла Л. Р. Риторичні запитання як імпліцитні мовленнєві акти / Безугла Л. Р. // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Романо-германська

філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2009. – № 866 (59). – С. 77–84.

12. Беляевская Е. Г. Принципы когнитивных исследований: Проблема моделирования семантики языковых единиц / Е. Г. Беляевская // Когнитивная семантика : материалы Второй Междунар. школы-семинара по когнитивной лингвистике (Тамбов, 11–14 сент. 2000 г.). – Тамбов : Изд-во Тамбов. ун-та, 2000. – Ч. 1. – С. 8–10.

13. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбов. ун-та, 2001. – 123 с.

14. Бондаренко В. Отрицание как логико-грамматическая категория / В. Бондаренко. – М. : Наука, 1983. – 212 с.

15. Бродский И. Отрицательные высказывания / И. Бродский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 104 с.

16. Булах Н. А. Средства отрицания в немецком языке / Н. А. Булах // Ученые записки Ярославского педагогического института. Иностранные язики. – Ярославск, 1962. – Вып. 57. – С. 334.

17. Валюкевич Т. В. Лингвистический статус концепта внешность / Т. В. Валюкевич // Вісник ХНУ. Комунікативні та когнітивні проблеми дискурсу. – 2001. – № 537. – С. 159–165.

18. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : пер. с англ. / А. Вежбицкая. – М. : Рус. Словари, 1996. – 416 с.

19. Вежбицкая А. Речевые акты / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251–275.

20. Гетманова А. Д. Отрицание в системах формальной логики / А. Д. Гетманова. – М. : МГПИ, 1972. – 139 с.

21. Глазова С. М. Особливості функціонування пояснювально-ототожнювальних конструкцій як мовленнєвих дій / С.М. Глазова // Актуальні проблеми слов’янської філології : міжвуз. зб. наук. ст.

Лінгвістика і літературознавство. – К. : Знання України, 2006. – Вип. XI. – С. 142–149.

22. Глазова С. М. Специфіка використання пояснювально-ототожнювальних висловлень інформативного типу у мовленні / С. М. Глазова // Вісник Запорізького нац. ун-у. – 2010. – № 1. – С. 155–159.

23. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 217–237.

24. Григорьев Е. И. Прагматический аспект речевой просодии: экспериментально-фонетическое исследование на материале современного немецкого языка : автореф. на соискание учен. степени д-ра филол. наук спец. : 10.02.04 «Германские языки» / Е. И. Григорьев. – М., 1996. – 48 с.

25. Гумбольдт ф. В. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.

26. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1994. – № 4. – С. 17–33.

27. Діброва В. А. Мовні та мовленнєві засоби вираження заперечення в англійському й українському офіційно – діловому дискурсі : дис. … канд. філол. наук : 10.02.15 / Діброва Валентина Анаталіївна. – К., 2011. – 190 с.

28. Дяків Х. Ю. Мовленнєвий жанр «застереження» та засоби його реалізації в українській та німецькій мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Х. Ю. Дяків. – К., 2012. – 19 с.

29. Еремеев Я. Н. Директивные высказывания с точки зрения диалогичного подхода / Я. Н Еремеев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Язык и социальная среда. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. техн. ун-та, 2000. – Вып. 2. – С. 109–126.

30. Жаботинская С. А. Концепт/домен: матричная и сетевая модели / С. А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – Симферополь 2009. – № 168 (1). – С. 254–259.

31. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети / С. А. Жаботинская // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. Проблеми прикладної лінгвістики. – Одеса : Астропринт, 2004. – № 9. – С. 81–92.

32. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.

33. Жаботинская С. А. Ономасиологические модели и событийные схемы / С. А. Жаботинская // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2009. – № 837. – С. 3–14.

34. Жаботинская С. А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии. / С. А. Жаботинская // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького. – Чернівці : Книги, 2008. – С. 357–368.

35. Жаботинська С. А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи / С. А. Жаботинська // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя проф. М. П. Кочергана : зб. наук. ст. – К. : КНЛУ, 2006. – С. 178–192.

36. Зербіно А. Лінгвопрагматика висловлень згоди / незгоди та засоби їх вираження в сучасному англомовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. Зербіно. – Львів, 2013. – 19 с.

37. Зигварт Х. Логика / Х. Зигварт. – СПб. : Изд-во т-ва «Общественная польза», 1908. – Т. 1. – 481 с.

38. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – Омск : Омск. гос. ун-т, 1999. – 285 с.

39. Иссерс О. С. Речевое воздействие : учеб. пособ. / О. С. Иссерс. – М. : Наука, 2009. – 224 с.

40. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – СПб. : Образование, 1907. – 464 с.

41. Карабан В. И. Сложные речевые единицы. Прагматика асиндетических полипредикативных образований : монография / В. И. Карабан. – К. : Высш. шк., 1989. – 131 с.

42. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 331 с.

43. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.

44. Кобозева И. М. «Теория речевых актов» как один из вариантов теории речевой деятельности / И. М. Кобозева // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 7–21.

45. Кофман Е. П. Анализ репрезентации и функционирования концепта "отрицание" в научно-техническом тексте / Е. П. Кофман // Вестник Челябинского госуд. ун-та. Филология. Искусствоведение. – Челябинск, 2011. – Вып. 60. – С. 78–80.

46. Кочерган М. Загальне мовознавство / М. Кочерган. – К. : Академія, 2010. – 463 с.

47. Крайник О. В. Заперечення як комунікативний акт: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі романів Е.М. Ремарка) / О. В. Крайник // Мова і культура : наук. журнал. – К. : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. V (1). – С. 136–142.

48. Крайник О. В. Засоби вираження заборони як заперечної мовленнєвої дії (на матеріалі німецької мови) / Ольга Крайник // Іноземна філологія : укр. наук. зб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – № 125. – С. 50–54.

49. Крайник О. Відхилення, відмова та заборона як заперечні мовленнєві акти / Ольга Крайник // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Вип. 96 (1). – С. 448–452.

50. Крайник О. Прагматична функція заперечення / Ольга Крайник // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Іноземні мови. – Львів, 2005. – Вип. 12. – С. 130–133.

51. Крайник О. Стратегії і тактики відхилення як заперечного мовленнєвого акту в німецькому художньому тексті / Ольга Крайник // Іноземна філологія : укр. наук. зб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – № 128. – С. 9–13.

52. Крайник О. Фреймова модель мовленнєвих актів заперечення / Ольга Крайник // Наук. вісник Східноєвропейського нац. ун-ту імені Лесі Українки. Сер.: Філологічні науки. – Луцьк, 2015. – № 4 (305). – С. 54–59.

53. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.

54. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : курс лекций / В. В. Красных. – М. : Академия, 2001. – 320 с.

55. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. Серия литературы и языка / Е. С. Кубрякова // Известия РАН, 2004. – Т. 63 – № 3. – С. 3–12.

56. Кубрякова Е. С. Основы морфологического анализа / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1974. – 319 с.

57. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.

58. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов : пер. с англ. / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – С. 12–51.

59. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка / А. Э. Левицкий. – К. : АСА, 1998. – 362 с.

60. Левицький В. Історія німецької мови / В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 216 с.

61. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.

62. Любимова М. К. Интенциональные смыслы согласия и несогласия в русских и немецких дискурсах совещаний и переговоров : дис. … канд. филол. наук : 10.02.19 / Любимова Мария Константиновна. – Тамбов, 2004. – 196 с.

63. Ляховицкая Л. М. Струкрура и семантика имен существительных с отрицанием (на материале украинского и других славянских языков) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.21 «Структурная, прикладная и математическая лингвистика» / Л. М. Ляховицкая – К., 1976. – 24 с.

64. Макаров М. Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе / М. Л. Макаров. – Тверь : Изд-во Твер. ун-та, 1998. – 200 с.

65. Малая О. Ю. Реалізація мовленнєвих стратегій ввічливості у Дискурсі німецькомовних інтернет-форумів : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Малая Олеся Юрівна. – Х., 2008. – 231 с.

66. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 196 с.

67. Минский М. Фреймы для представления знаний : пер. с англ. / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 151 с.

68. Миронова П. О. Коммуникативная стратегия редукционизма в политическом дискурсе: когнитивно-прагматический аспект : дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Миронова Полина Олеговна. – Омск, 2003. – 184 с.

69. Москальская О. История немецкого языка / О. Москальская. – Л. : Просвещение, 1969. – 286 с.

70. Мотов С. В. Структурно-содержательные особенности концепта «отрицание» (на матер. совр. англ. яз.) / С. В. Мотов // Вестник Тамбовского ун-та. Серия «Гуманитарные науки». – 2009. – № 2. – С. 13–19.

71. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1988. – 168 с.

72. Норман Б. Ю. Теория языка. Вводный курс: учеб. пособ. / Б. Ю. Норман. – М. : Флинта ; Наука, 2004. – 296 с.

73. Осовська І. М. Висловлювання-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасної німецької мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. М. Осовська. – К., 2003. – 20 с.

74. Паламар Н. І. Стратегія і тактики реалізації похвали в німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Н. І. Паламар. – Львів, 2013. – 19 с.

75. Панкрац Ю. Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней / Ю. Г. Панкрац. – Мн. ; М. : МГПИИЯ, 1992. – 112 с.

76. Паславская А. И. Эксплицитное и имплицитное отрицание в современном немецком языке (на материале производной и непроизводной лексики) : дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Паславская Алла Иосифовна. – Львів, 1990. – 209 с.

77. Паславська А. Заперечення в українській та німецькій мовах: лінгводидактичний аспект / Алла Паславська // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів, 2010. – Вип. 5. – С. 193–202.

78. Паславська А. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування / Алла Паславська. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 290 с.

79. Паславська А. Імпліцитне заперечення: типологія реалізації / А. Паславська // Іноземна філологія : укр. наук. зб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – № 120. – С. 9–15.

80. Паславська А. Й. Заперечення та сфери його дії: семантика, синтактика, прагматика, просодика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / А. Й. Паславська. – К., 2006. – 48 с.

81. Паславська А. Й. Категорія заперечення: прагматичний аспект / А. Й. Паславська, О. В. Крайник // Актуальні проблеми менталінгвістики : наук. зб. – Черкаси : Видавн. відділ ЧДУ, 2001. – Ч. 2. – С. 143–147.

82. Платон. Сочинения : в 3 т. / Платон. – М. : Мысль, 1970. – Т. 2. – 611 с.

83. Помірко Р. Типологія та циклічний розвиток категорії заперечення в європейських мовах / Р. Помірко, А. Паславська // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – К. : КНЛУ, 2001. – С. 191–197.

84. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.

85. Попович М. Логіка і наукове пізнання / М. Попович. – К. : Наук. думка, 1971. –155 с.

86. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения : монография / О. Г. Почепцов. – К. : Вища шк., 1986. –116 с.

87. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 332 с.

88. Рассел Б. Человеческое познание, его сфера и границы / Б. Рассел. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1957. – 555 с.

89. Рябокінь Н. О. Перформативи як індикатори негопозитивних мовленнєвих актів / Н. О. Рябокінь // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. Харківського держ. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – 2009. – Вип. 27. – С. 129–137.

90. Савчук І. І. Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти позначення суперництва засобами сучасної англійської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. І. Савчук. – Донецьк, 2007. – 33 с.

91. Сарайкина О. В. Репертуар языковых средств выражения семантики запрета : автореф. дис. на сосикание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / О. В. Сарайкина. – М., 2007. – 21 с.

92. Сахарчук Л. І. Теорія мовленнєвих актів та міжкультурна порівняльна лінгвістика / Л. І. Сахарчук // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – К. : КНЛУ, 2001. – Вип. 7. – С. 220–223.

93. Селиванова Е. А. Теоретические основы когнитивной ономасиологии / Е. А. Селиванова // Вісник Черкаського ун-ту. – 1999. – Вип. 11. – С. 3–12.

94. Семененко Л. П. Аспекты лингвистической теории монолога / Л. П. Семененко. – М. : Изд-во Моск. гос. линг. ун-та, 1996. – 324 с.

95. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : Видавн. центр «Академія», 2010. – 237 с.

96. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17. – С. 170–194.

97. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17. – С. 195–222.

98. Снєжик О. П. Висловлення звинувачення та виправдання у вербальних інтеракціях (на матеріалі сучасної французької мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.05 «Романські мови» / О. П. Снєжик. – К., 2007. – 20 с.

99. Стернин И. А. Концепты и лакуны / И. А. Стернин, Г. В. Быкова // Языковое сознание: формирование и функционирование. – М. : Изд-во Ин-та языкознания РАН, 2000. – С. 56–58.

100. Сулейманова Ю. М. Перформативный глагол как средство экспликации ассертивной интенции / Ю. М. Сулейманова // Вестник ОГУ. – Острог, 2010. – № 11 (117). – С. 90–93.

101. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова кн., 2009. – 271 с.

102. Сухомлинова С. Н. Динамика восприятия анафоры / С. Н. Сухомлинова // Язык и логическая теория. – М. : Наука, 1987. – С. 196–202.

103. Татаровська О. В. Функціонування множинного заперечення в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Татаровська. – Львів, 2011. – 19 с.

104. Толмачева Т. А. Методический потенциал использования коммуникативных стратегий иноязычного речевого поведения в процессе обучения иностранному языку в языковом вузе / Т. А. Толмачева // Мир науки, культуры, образования. – 2008. – №4 (11). – С. 95–98.

105. Торопова Н. Положительный противочлен отрицания в современном немецком языке (пресуппозиция отрицания) / Н. Торопова // НДВШ. Филол. науки.– 1978. – № 2. – С. 68–77.

106. Торопова Н. Семантика и функции логических частиц / Н. Торопова. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1980. – 172 с.

107. Уманець А. В. Лінгвістичні та екстралінгвістичні ілокутивні індикатори непрямих мовленнєвих актів / А. В. Уманець // Наук. пр. Кам’янець-Подільського ун-ту. – 2004. – Вип. 3 (2). – С. 197–200.

108. Филичева Н. История немецкого язика / Н. Филичева. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1959. – 279 с.

109. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания : пер. с англ. / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – С. 12–51.

110. Чемоданов Н. Хрестоматия по истории немецкого языка / Н. Чемоданов. – М. : Высш. шк., 1978. – 288 с.

111. Шендельс Е. Отрицание как лингвистическое понятие / Е. Шендельс // Учен. зап. I МГПИИЯ. – М., 1959. – Т. 19. – 456 с.

112. Шипулина Л. К вопросу о мононегативности в английском языке / Л. Шипулина // Вестник Ленингр. ун-та. – Л., 1961. – № 2. – Вып. 1. – С. 141–151.

113. Ярцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь / В. Н. Ярцева (глав. ред.) – М. : Большая российская энциклопедия, 2002. – 709 с.

114. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К. : Видавн. центр «Академія», 2010. – 312 с.

115. Adamzik K. Probleme der Negation im Deutschen. Studien zur zeitgenössischen Grammatikographie / K. Adamzik. – Münster : Nodus, 1987. – 430 S.

116. Admoni W. Der deutsche Sprachbau / W. Admoni. – München : Beck, 1982. – 315 S.

117. Austin J. L. How to do things with words / J. L. Austin. – Oxford : Oxford University Press, 1962. – 174 p. Русс. Дж. Л. Остин. Слово как действие / Б. Ю. Городецкий (Общ. ред.) // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17.– С. 22–129.

118. Austin J. L. Performative und konstative Äußerung / J. L. Austin // Sprache und Analysis. – Göttingen : Vandenhoek & Ruprecht, 1968. – S. 140–153.

119. Behaghel O. Deutsche Syntax / O. Behaghel. – Heidelberg : Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung, 1924. – B. 2. – 444 S.

120. Blühdorn H. Negation im Deutschen. Syntax, Informationsstruktur, Semantik / H. Blühdorn. – Tübingen : Narr, 2012. – 482 S.

121. Blühdorn H. Nicht- und kein-. Zu Auswahl und Verwendung der Negationselemente / H. Blühdorn // Deutsch als Fremdsprache. – 1994. – № 31. – S. 170–175.

122. Blühdorn H. Zur Negation im Deutschen und im Portugiesischen: nicht und kein, nao und nenhum / H. Blühdorn // Runa. Revista Portuguesa de Estudos Germanisticos. – 2002. – № 29. – S. 1–19.

123. Brandenstein W. Die Vorsilbe "un-" in Theorie und Anwendung / W. Brandenstein // Sprachform. –1956/1957. – H. 3–4. – S. 231–234.

124. Bratu T. Die Stellung der Negation "nicht" im Neuhochdeutschen / T. Bratu // Zeitschrift für deutsche Philologie. – 1940. – Bd. 65. – S. 1–17.

125. Brütsch E. Was heißt hier negativ? Zur linguistischen Unterscheidung von drei Gegenstandsbereichen der Negativität / E. Brütsch // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – 1986. – Bd. 14. – S. 192–203.

126. Bussmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / H. Bussmann. – Stuttgart : Kröner, 1990. – 904 S.

127. Charnjak E. Context Recognition in Language Comprehension / E. Charnjak // Strategies for Natural Language Processing. – N. Y. ; L., 1982. – P. 432–454.

128. Dahl Ö. Typology of sentence negation / Ö. Dahl // Linguistics. – 1979. – № 17. – S. 79–106.

129. Dijk T. A. Strategies of discourse comprehension / T. A. Dijk, W. Kintsch. – N.Y. : Academic Press, 1983. – 418 p.

130. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / Duden. – 4 auflage, völlig neu bearbeitete und erweiterte. – Mannheim : Bibliographisches Institut, 1984. – 804 S.

131. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / Duden. – 5 auflage, neu bearbeitete. – Mannheim : Bibliographisches Institut, 1995. – 864 S.

132. Ehrich V. Über nicht-direkte Sprechakte / V. Ehrich , S. Günter // Linguistische Pragmatik. – 1972. – S. 255–287.

133. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – Heidelberg : Julius Groos Verlag, 1988. – 850 S.

134. Fillmore C. Frame Semantics. Linguistics in the Morning Calm / C. Fillmore // Linguistic Society of Korea. – Seoul : Hanshin, 1982. – 230 p.

135. Franck D. Abtönungspartikel und Interaktionsmanagement. Tendenziöse Fragen / D. Franck // Die Partikeln der deutschen Sprache. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1979. – S. 3–13.

136. Franck D. Grammatik und Konversation. Stilistische Pragmatik des Dialogs und der Bedeutung deutscher Modalpartikeln / Dorothea Franck. – Königstein : Ts.: Scriptor, 1980. – 281 S.

137. Franck D. Zur Analyse indirekter Sprechakte / D. Franck // Beiträge zur Grammatik und Pragmatik. – Kronberg, 1975. – S. 219–231.

138. Franke W. Elementare Dialogstrukturen: Darstellung, Analyse, Diskussion / W. Franke. – Tübingen : Niemeyer, 1990. – 190 S.

139. Frege G. Das Gedankengefüge / G. Patzig // Logische Untersuchungen. – Göttingen, 1976 : Vandenhoek & Ruprecht, 1923. – S. 72–91.

140. Frege G. Die Grundlagen der Arithmetik, eine logisch-mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl / G. Frege. – Breslau : Koebner, 1884. – 119 S.

141. Frege G. Schriften zur Logik und Sprachphilosophie / G. Frege. – Hamburg : Felix Meiner Verlag, 2001. – 209 S. – S. 69–74.

142. Frege G. Sinn und Bedeutung / G. Frege // Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. – 1982. – Bd. 100. – S. 25–50.

143. Gibbs R. W. A New Look at Literal Meaning in Understanding What is Said and Implicated / R. W. Gibbs // Journal of Pragmatics. – 2002. – Vol. 34. – P. 457–486.

144. Graffe J. Sich festlegen und verpflichten. Die Untertypen kommissiver Sprechakte und ihre sprachliche Realisierungsformen / J. Graffe. – Münster ; New Jork : Waxmann, 1990. – 321 S.

145. Grewendorf G. Sprechakttheorie / G. Grewendorf // Lexikon der germanistischen Linguistik. – Tübingen : Niemeyer, 1980. – S. 287–293.

146. Heidolph K. E. Zur Bedeutung negativer Sätze / K.E. Heidolph, M. Bierwisch // Progress in Linguistics: A collection of Papers. – The Hague, Paris : Mouton, 1970. – S. 86–101.

147. Heinemann W. Negation und Negierung. Handlungstheoretische Aspekte einer linguistischen Kategorie / W. Heinemann. – Leipzig : Veb Verlag Enzyklopädie, 1983. – 285 S.

148. Helbig G. Die Negation "nicht" in der deutschen Gegenwartssprache / G. Helbig // Glottodidactica. – 2005. – № 5. – S. 51–68.

149. Helbig G. Sind Negationswörter, Modalwörter und Partikeln im Deutschen besondere Wortklassen? / G. Helbig // DaF. – 2004. – № 7. – S. 393–401.

150. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Buch für Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig : Veb Verlag Enzyklopädie Leipzig, 1972. – 630 S.

151. Helbig G. Die Negation / G. Helbig, H. Ricken. – Leipzig : Herder-Institut der Karl-Marx-Universität, 1973. –72 S.

152. Henne H. Einführung in die Gesprächsanalyse / H. Henne, H. Rehbock. – Berlin ; N.Y. : de Gruyter, 2001. – 336 S.

153. Hentschel E. Negation und Interrogation. Studien zur Universalität ihrer Funktion / E. Hentschel. – Tübingen : Niemeyer, 1998. – 250 S.

154. Hindelang G. Einführung in die Sprechakttheorie / G. Hindelang. – Tübingen : Max Niemeyer, 2004. – 119 S.

155. Honda I. Negation: a cross-linguistic study / I. Honda. – Ann Arbor : UMI, 1997. – 266 S.

156. Horn L. A Natural History of Negation / L. Horn. – Chicago : University of Chicago Press, 1989. – 637 p.

157. Horn L. Multiple negation in English and other languages / L. Horn. – Berlin, 2010. – P. 111–148.

158. Jacobs J. Negation / J. Jacobs // Semantics: An International Handbook of Contemporary Research / Stechow A. von, Wunderlich D. (Hg.) – Berlin: de Gruyter, 1991. – P. 560–596.

159. Jacobs J. Syntax und Semantik der Negation im Deutschen / J. Jacobs // Studien zur theoretischen Linguistik. – München : Fink, 1982. – S. 153–158.

160. Jespersen O. Negation in English and other languages / O. Jespersen. – London : Allan& Unwin ; Tokyo : Senyo, 1960. – 378 S.

161. Junghanns U. Scope conflicts involving sentential negation in Czech / U. Junghanns // Negation in Slavic. – Bloomington, Indiana : Slavica Publishers, 2006. – S. 105–133.

162. Kahrel P. Typological studies in negation / P. Kahrel, R. Van den Berg. – Amsterdam : Benjamins, 1994. –385 p.

163. Klaus G. Semiotik und Erkenntnistheorie / G. Klaus. – Berlin : VEB Dt. Verlag der Wissenschaften, 1969. – 216 S.

164. Klima E. Negation in English / E. Klima // The structure of language. Readings in the Philosophy of language. – Engelwood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1964. – S. 246–323.

165. Kohnen T. Zurückweisungen in Diskussionen: díe Konzeption einer Sprechhandlungstheorie als Basis einer empir. orientierten Konversationsanalyse / T. Kohnen. – Frankfurt am Main ; Bern ; New York ; Paris : Lang, 1987. – 291 S.

166. Kraynyk O. Der Sprechakt des Widersprechens und seine typologischen Merkmale / O. Kraynyk // Ukrainisch-Bayerische Germanistentagung an der Universität Lwiw : Dokumentation der 4. Ukrainisch-Bayerischen Germanistentagung (Lwiw, 23–24 Mai, 2005). – Львів : ПАІС, 2006. – S. 127–131.

167. Kraynyk O. Die negierenden Sprechhandlungen / O. Kraynyk // Science and Education a New Dimension: Philology. – Budapest, 2016. – № 99. – S. 19–22.

168. Kürschner W. Studien zur Negation im Deutschen / W. Kürschner. – Tübingen : Narr, 1983. – 367 S.

169. Kutschera F. Einführung in die moderne Linguistik / F. von Kutschera, A. Breitkopf. – Freiburg i. Br. ; München : Karl Alber, 1985. –194 S.

170. Leech G. N. Principles of pragmatics / G. N. Leech. – L. : Longman, 1983. – 250 p.

171. Levinson S. C. Presumptive Meanings / S. C. Levinson. – Cambridge (Maas.) : MIT Press, 2000. – 480 p.

172. Lieb H.-H. Akzente und das Negationswort "nicht" / H.-H. Lieb // Silben, Segmente, Akzente. Referate zur Wort-, Satz- und Versphonologie. – Tübingen : Niemeyer, 1983. – S. 183–204.

173. Lieb H.-H. Akzent und Negation im Deutschen. Umrisse einer einheitlichen Konzeption. Teil 1 / H.-H. Lieb // Linguistische Berichte, 1983. – № 84. – S. 1–32.

174. Maas U. Pragmatik und sprachliches Handeln. Mit einer Kritik am Funkkolleg "Sprache" / U. Maas, D. Wunderlich. – Frankfurt am Main : Athenäum Verlag, 1972. – 323 S.

175. Meibauer J. Pragmatik / J. Meibauer. – Tübingen : Stauffenburg, 2001. – 208 S.

176. Minsky M. A. Framework for Representing Knowledge / M. A. Minsky // Frame Conceptions and Text Understanding. – New York, 1980. – P. 1–25.

177. Morric Ch. W. Grundlagen der Zeichentheorie. Ästhetik und Zeichentheorie / Ch.W. Morric. – München : Carl Hanser Verlag, 1975. – 129 S.

178. Paslawska A. Zur Syntax der Negation: Generatives Modell / A. Paslawska, R. Pomirko // Germanistik in der Ukraine. – K., 2007. – Jahrheft 2. – S. 41–51.

179. Paul H. Deutsche Grammatik / H. Paul. – Halle :Niemeyer, 1955. – B. 4. – 423 S.

180. Payne J. R. Negation / J. R. Payne // Language typology and syntactic description. – Cambridge : Cambridge University Press, 1985. – Bd. 1: Clause structure – S. 197–242.

181. Preyer G. Kognitive Semantik – Sprechaktsemantik / G. Preyer // Intetion-Bedeutung-Kommunikation. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1997. S. 74–138.

182. Progovac L. Negative polarity: A semantico-syntactic approach / Ljiljana Progovac // Lingua. – 1992. – № 86. – P. 271–299.

183. Progovac L. Negative polarity: Entailment and binding / Ljiljana Progovac // Linguistics and philosoph. – 1993. – № 16. – P. 149–180.

184. Qian M. Untersuchungen zur Negation in der deutschen Gegenwartssprache: e. mikro – u. makrostrukturelle Analyse / Minru Qian. – Heidelberg : Groos, 1987. – 361 S.

185. Recanati F. Meaning and force / R. Racanati. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1987. – 278 p.

186. Reichmann T. Satzspaltung und Informationsstruktur im Portugiesischen und im Deutschen. Ein Beitrag zur Kontrastiven Linguistik und Übersetzungswissenschaft. – Saarbrücken, 2005. – 360 S.

187. Rosengren I. Konfliktäre Sprachhandlungen und ihre sprachliche Realisierung / I. Rosengren // Referate anläßlich der 8. Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft. – Heidelberg, 1986. – S. 207–233.

188. Russel B. An inquiry into meaning and truth / B. Russel. – L. : Allen & Unwin, 1966. – 352 p.

189. Russel B. Logic and knowledge. Essays 1901–1950 / B. Russel. – L. : Allen & Unwin, 1956. – 382 p.

190. Russel B. On Denoting / B. Russel // Mind. – 1905. – Vol. 14. – P. 479–493.

191. Schantz R. Wahrheitstheorien in der analytischen und pragmatischen Tradition / R.Schantz // Die Geschichte des philosophischen Begriffs der Wahrheit. – Berlin : de Gruyter. – S. 369–396.

192. Schmidt S. Texttheoretische Aspekte der Negation / S. Schmidt. – Zeitschrift für germanistische Linguistik. – 1973. – № 1. – S. 178–208.

193. Schnerrer R. Funktionen des Wortbildungsmorphems un- in der deutschen Gegenwartssprache / R. Schnerrer // Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache. – Leipzig : Bibliogr. Inst., 1982. – Bd. 2. – S. 22–51.

194. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik / M. Schwarz. – 2 aufl, überarb. und aktualisierte. – Tübingen ; Basel : Francke, 1996. – 238 S.

195. Schwitalla J. Dialogsteuerung in Interviews / J. Schwitalla. – München, 1979. – 351 S.

196. Searle J. R. A classification of illocutionary acts / J. R. Searle // Language in society. – Cambridge : Cambridge Univers. Press, 1976. – № 5 (01). – S. 1–23.

197. Searle J. R. Ausdruck und Bedeutung. Untersuchungen zur Sprechakttheorie / J. R. Searle. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1998. – 213 S.

198. Searle J. R. Sprechakte. Ein sprachphilosophischer Essay / J. R. Searle. – Frankfurt am Main : Suhrkapm, 1971. – 305 S.

199. Searle J. R. Speech acts. An essay in the philosophy of language / J. R. Searle. – Cambridge, 1969. Dt. : Sprechakte. Frankfurt, 1971. – 305 S.

200. Searle J. R. Tacsonomy of Illocutionary Acts / J. R. Searle // Expression and Meaning. – Cambrigde : Cambrigde University Press, 1979. – P. 26–35

201. Sennekamp M. Die Verwendungsmöglichkeiten von Negationszeichen in Dialogen / M. Sennekamp. – München, 1979. – 224 S.

202. Sgall P. Towards a pragmatically based theory of meaning / P. Sgall // Speech act theory and pragmatics. – Dordrecht : Reidel, 1980. – P. 233–246.

203. Stickel G. Einige syntaktische und pragmatische Aspekte der Negation / G. Stickel // Positionen der Negativität. – München : Fink, 1975. – S.17–38.

204. Stickel G. Untersuchungen zur Negation im heutigen Deutsch / G. Stickel. – Braunschweig : Vieweg, 1970. – 242 S.

205. Strawson P. F. On Referring / P. F. Strawson // Mind. – 1950. – Vol. 59. – P. 320–344.

206. Sudhoff S. Zum relativen Skopus von Negation und Fokuspartikeln im deutschen Mittelfeld / S. Sudhoff // Beiträge zu Sprache und Sprachen. Vorträge der 16. Jahrestagung der Gesellschaft für Sprache und Sprachen. – München : LINCOM. – № 6.– S. 317–328.

207. Schmidt S. J. Texttheoretische Aspekte der Negation / S. J. Schmidt // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – 1973. – № 1. – S. 178–208.

208. Ungeheuer G. Kommunikationssemantik: Skizze eines Problemfeldes / G. Ungeheuer // Zeitschrift für germ. Linguistik, 1974. – № 2. – S. 1–24.

209. Vögeding J. Das Halbsuffix " -frei". Zur Theorie der Wortbildung / J. Vögeding // Studien zur deutschen Grammatik. – Tübingen : Gunter Narr, 1981. – Bd. 14. – 169 S.

210. Wahrig. Synonymwörterbuch / H. Leisering (Hg.). – Gütersloh ; München : Wissen Media Verlag GmbH, 2002. – 711 S.

211. Wansing H. Negation / H. Wansing // The Blackwell guide to philosophical logic. – Cambrigde, MA : Basil Blackwell Publishers. – P. 415–436.

212. Weigand, E. Sprache als Dialog. Sprechakttaxonomie und kommunikative Grammatik / E. Weigand. – Tübingen : Niemeyer, 1989. – 351 S.

213. Wittgestein L. Philosophische Untersuchungen / L. Wittgestein. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1969. – 267 S.

214. Wunderlich D. Grundlagen der Linguistik / D. Wunderlich. – Hamburg : Rowohlt, Reinbek, 1974. – 426 S.

215. Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie / D. Wunderlich. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1976. – 408 S.

216. Wunderlich D. Was ist das für ein Sprechakt? / D. Wunderlich // Sprechakttheorie und Semantik. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1979. – S. 275–324.

217. Zemb J.-M. Zur Negation / J.-M. Zemb // Sprachwissenschaft. – 1979. – № 4. – S. 159–189.

218. Zifonun G. Grammatik der deutschen Sprache / G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Strecker. – Berlin : de Gruyter, 1997. – 256 S.

219. Zoglauer Th. Einführung in die formale Logik für Philosophen / Th. Zoglauer. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2005. – 187 S.

ІІ. СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

220. Böll H. Haus ohne Hüter / H. Böll. – Leipzig ; Weimar : Kiepenheuer Verlag, 1990. – 318 S.

221. Böll H. Wo warst du, Adam? / H. Böll. – Leipzig : Philipp Reclam, 1985. – 155 S.

222. Dath D. Dirac / D. Dath. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2006. – 377 S.

223. Dürrenmatt Fr. Das Versprechen / Fr. Dürrenmatt. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2000. – 154 S.

224. Dürrenmatt Fr. Der Richter und sein Henker / Fr. Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes, 2004. – 144 S.

225. Dürrenmatt Fr. Die Ehe des Herrn Mississippi / Fr. Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes Verlag, 1985. – 219 S.

226. Ende M. Momo / M. Ende. – Stuttgart : Tienemann Verlag, 1973. – 268 S.

227. Frisch M. Mein Name ist Gantenbein / M. Frisch. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1975. – 287 S.

228. Geiger A. Der alte König in seinem Exil / A. Geiger. – München : Carl Hanser Verlag, 2011. – 188 S.

229. Herrndorf W. Tschick / W. Herrndorf. – Hamburg : Rowohlt Verlag, 2013. – 253 S.

230. Kaschnitz M. L. Das dicke Kind und andere Erzählungen / M. L. Kaschnitz. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2002. – 248 S.

231. Kehlmann D. Der fernste Ort / D. Kehlmann. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 2001. – 148 S.

232. Kehlmann D. Die Vermessung der Welt / D. Kehlmann. – Hamburg : Rowohlt Verlag, 2008. – 301 S.

233. Kehlmann D. Ich und Kaminski / D. Kehlmann. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 2003. – 173 S.

234. Kehlmann D. Mahlers Zeit / D. Kehlmann. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1999. – 159 S.

235. Kehlmann D. Ruhm / Daniel Kehlmann. – Hamburg : Rowohlt Verlag, 2009. – 203 S.

236. Koeppen W. Der Tod in Rom / W. Koeppen. – Leipzig : Philipp Reclam, 1987. – 169 S.

237. Konsalik H. G. Das einsame Herz / H. G. Konsalik. – München : Wilhelm Heyne Verlag, 1995. – 149 S.

238. Konsalik H. G. Die dunkle Seite des Ruhms / H. G. Konsalik. – München : Wilhelm Heyne Verlag, 1980. – 190 S.

239. Konsalik H. G. Sommerliebe / H. G. Konsalik. – München : GKV, 1981. – 270 S.

240. Lenz S. Die Maske. Erzählungen / S. Lenz. – Hamburg : Hoffmann und Campe Verlag, 2011. – 122 S.

241. Mosebach M. Der Mond und das Mädchen / M. Mosebach. – München : Carl Hanser Verlag, 2007. – 190 S.

242. Pressler M. Bitterschokolade / M. Pressler. – Berlin ; München : Langenscheidt, 1992. – 74 S.

243. Remarque E. M. Arc de Triomphe / E. M. Remarque. – Frankfurt am Main ; Berlin : Ullstein, 1986. – 415 S.

244. Remarque E. M. Der Funke Leben / E. M. Remarque. – Frankfurt am Main ; Berlin : Ullstein, 1986. – 254 S.

245. Remarque E. M. Der Himmel kennt keine Günstlinge / E. M. Remarque. – Frankfurt am Main ; Berlin : Ullstein, 1975. – 232 S.

246. Remarque E. M. Der schwarze Obelisk / E. M. Remarque. – Frankfurt am Main ; Berlin : Ullstein, 1985. – 351 S.

247. Remarque E. M. Die Nacht von Lissabon / E. M. Remarque. – Frankfurt am Main ; Berlin : Ullstein, 1986. – 218 S.

248. Remarque E. M. Drei Kameraden / E. M. Remarque. – Frankfurt am Main ; Berlin : Ullstein, 1985. – 347 S.

249. Remarque E. M. Im Westen nichts Neues / E. M. Remarque. – Berlin : Im Propyläen, 1929. – 288 S.

250. Remarque E. M. Zeit zu leben und Zeit zu sterben / E. M. Remarque. – Frankfurt am Main ; Berlin : Ullstein, 1987. – 238 S.

251. Schlink B. Das Wochenende / B. Schlink. – Zürich : Diogenes Verlag, 2008. – 224 S.

252. Schlink B. Der Vorleser / B. Schlink. – Zürich : Diogenes Verlag, 1997. – 207 S.

253. Schnurre W. Ein Fall für Herrn Schmidt. Erzählungen / W. Schnurre. – Stuttgart : Philipp Reclam, 1994. – 78 S.

254. Schulze I. Adam und Evelyn / I. Schulze. – Berlin : Berlin Verlag, 2008. – 314 S.

255. Schulze I. Simple Storys / I. Schulze. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2000. – 313 S.

256. Schwanitz D. Der Campus / D. Schwanitz. – Frankfurt am Main : Goldmann Verlag, 1995. – 382 S.

257. Stamm P. Nacht ist der Tag / P. Stamm. – Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag, 2013. – 252 S.

258. Strittmatter E. Ole Bienkopp / E. Strittmatter. – Berlin ; Weimar : Aufbau Verlag, 1973. – 427 S.

259. Tellkamp U. Der Hecht, die Träume und das portugiesische Cafe / U. Tellkamp. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2009. –158 S.

260. Timm U. Freitisch / U. Timm. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2011. – 144 S.

261. Timm U. Heißer Sommer / U. Timm. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1998. – 340 S.

262. Timm U. Johannisnacht / U. Timm. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999. – 247 S.

263. Wellershoff D. Der Liebeswunsch / D. Wellershoff. – München : btb-Verlag, 2002. – 332 S.

264. Wohmann G. Treibjagd. Erzählungen / G. Wohmann. – Stuttgart : Philipp Reclam, 1998. – 86 S.

265. Wolf Chr. Der geteilte Himmel / Christa Wolf. – Halle (Saale) : Mitteldeutscher Verlag, 1971. – 270 S.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Додаток А.1.

Таблиця 1

Взаємозв'язок типів висловлювань, комунікативних стратегій і тактик заперечення

Тип висловлення	КС заперечення	КТ заперечення
Асертивний	Інформативна	Повідомлення без пояснень
		Повідомлення протилежної інформації
		Повідомлення негативної інформації
		Повідомлення з поясненнями неможливості інформації чи дії
Експресивний	Емоційно-впливова	Повідомлення з поясненнями емоційно-психологічних мотивацій
		Волевиявлення з поясненнями емоційно-психологічних мотивацій
		Спонукання до припинення дії з поясненнями емоційно-психологічних мотивацій
Комісивний	Інформативно-впливова	Волевиявлення без пояснень
		Волевиявлення з поясненнями небажання виконання зобов'язань
		Волевиявлення з поясненнями неможливості виконання зобов'язань
Директивний	Регулювально-спонукальна	Спонукання до припинення дії без пояснень
		Спонукання до припинення дії з поясненням через погрозу/застереження
		Спонукання до припинення дії з поясненням через прохання/рекомендацію

Додаток А.2

Таблиця 2

Заперечний реактивний МА спростування

<table>
<tr><td>Внутрішній оцінний знак 100%</td><td>Тип інтерактивності 100%</td><td colspan="2">Ілокутивний потенціал 100%</td><td colspan="3">Структура 100%</td></tr>
<tr><td>Нейтраль-ний</td><td>Багато сторонній</td><td>Про-стий</td><td>Гібрид-ний</td><td>Простий</td><td colspan="2">Складний</td></tr>
<tr><td>100%</td><td>100%</td><td>93%</td><td>7%</td><td>45%</td><td colspan="2">55%</td></tr>
<tr><td colspan="5" rowspan="2"></td><td>Комплексний</td><td>Композитний</td><td>Складений</td></tr>
<tr><td>33%</td><td>17%</td><td>5%</td></tr>
</table>

Додаток А.3

Таблиця 3

Співвідношення застосування комунікативних тактик спростування

Тактики МА спростування		
Тип МА	**Асертивний 97%**	**Експресивний 3%**
КТ	Повідомлення без пояснень 15%	Повідомлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій 3%
	Повідомлення протилежної інформації 22%	
	Повідомлення заперечно-негативної інформації 28%	
	Повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії 32%	

Додаток А.4

Таблиця 4

Лінгвопрагматична модель мовленнєвого акту спростування

Передумови	Час	Минуле, теперішнє, майбутнє
	Статус мовців	-----
Мовець		Спростування
Слухач		Запевнення, констатація, припущення
Комунікативна стратегія		Інформативна, емоційно-впливова
Комунікативна тактика		Повідомлення без пояснень/протилежної інформації/негативної інформації/з поясненням неможливості інформації чи дії/з поясненням емоційно-психологічних мотивацій.
Тип МА		Асертивний, експресивний
Перлокутивний ефект		Змусити слухача повірити мовцю

Додаток А.5

Таблиця 5

Заперечний реактивний мовленнєвий акт відмови

Внутрішній оцінний знак 100%	Тип інтерактивності 100%	Ілокутивний потенціал 100%		Структура 100%			
Маркований негативний	Багатосторонній	Простий	Гібридний	Простий	Складний		
100%	100%	30%	70%	20%	80%		
					Комплексний	Композитний	Складений
					60%	15%	5%

Додаток А.6

Таблиця 6

Співвідношення застосування комунікативних тактик відмови

Комунікативні акти МА відмови				
Тип МА	**Комісивний 60%**	**Директивний 17%**	**Асертивний 18%**	**Експресивний 5%**
КТ	Волевиявлення без пояснень 8%	Спонукання до припинення дії без пояснень **3%**	Повідомлення без пояснень **9%**	Волевиявлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій **2%**
	Волевиявлення з поясненням небажання виконати зобов'язання 22%	Спонукання до припинення дії через погрозу/застереження 6%	Повідомлення протилежної інформації 4%	
	Волевиявлення з поясненням неможливості виконати зобов'язання 30%	Спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію 8%	Повідомлення заперечно-негативної інформації 5%	

Додаток А.7

Таблиця 7

Лінгвопрагматична модель відмови

Передумови	Час	Минуле, теперішнє, майбутнє
	Статус мовців	Встановлені статусні взаємовідносини
Мовець		Відмова
Слухач		Пропозиція, прохання, вимога
Комунікативна стратегія		Інформативно-впливова, регулювально-спонукальна, інформативна, емоційно-впливова
Комунікативна тактика		Волевиявлення без пояснень/Волевиявлення з поясненнями небажання виконати зобов'язання/Волевиявлення з поясненнями неможливості виконати зобов'язання. Спонукання до припинення дії без пояснень/Спонукання до припинення дії через погрозу/застереження/Спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію. Повідомлення без пояснень/протилежної інформації/заперечно-негативної інформації. Волевиявлення з поясненням емоційно-психологічних мотивацій.
Тип МА		Комісивний, директивний, асертивний, експресивний
Перлокутивний ефект		Дотримання певної лінії поведінки мовцем або слухачем

Додаток А.8

Таблиця 8

Заперечний реактивний МА заборони

<table>
<tr><td>Внутріш-ній оцінний знак 100%</td><td>Тип інтерак-тивності 100%</td><td colspan="2">Ілокутивний потенціал 100%</td><td colspan="2">Структура 100%</td></tr>
<tr><td>Маркова-ний нега-тивний</td><td>Багато-сторонній</td><td>Простий</td><td>Гібрид-ний</td><td>Прост-тий</td><td colspan="3">Складний</td></tr>
<tr><td>100%</td><td>100%</td><td>35%</td><td>65%</td><td>46%</td><td colspan="3">54%</td></tr>
<tr><td colspan="5" rowspan="2"></td><td>Комплексний</td><td>Композитний</td><td>Складений</td></tr>
<tr><td>38%</td><td>8%</td><td>8%</td></tr>
</table>

Додаток А.9

Таблиця 9

Співвідношення застосування комунікативних тактик заборони

Тактики МА заборони			
Тип МА	**Директивний 88%**	**Асертивний 6%**	**Експресивний 6%**
КТ	Спонукання до припинення дії без пояснень 40%	Повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії 6%	Спонукання до припинення дії з поясненням емоційно-психологічних мотивацій 6%
	Спонукання до припинення дії через погрозу/застереження 25 %		
	Спонукання до припинення дії через прохання/рекомендацію 23 %		

Додаток А.10

Таблиця 10

Лінгвопрагматична модель МА заборони

Передумови	Час	Минуле, теперішнє, майбутнє
	Статус мовців	Встановлені статусні взаємовідносини
Мовець		Заборона
Слухач		Дія, що відбувається або відбулася Намір до дії, що має відбутися
Комунікативна стратегія		Регулювально-спонукальна, інформативна, емоційно-впливова
Комунікативна тактика		Спонукання до припинення дії без пояснень/через погрозу/застереження/через прохання/рекомендацію. Повідомлення з поясненням неможливості інформації чи дії. Спонукання до припинення дії з поясненням емоційно-психологічних мотивацій.
Тип МА		Директивний, асертивний, експресивний
Перлокутивний ефект		Дотримання певної лінії поведінки слухачем

Додаток А.11

Таблиця 11

Типи реалізації заперечних МА

Типи реалізації	**100%**
Перформативи	1%
Прямі експліцитні	58%
Непрямі експліцитні	15%
Прямі імпліцитні	12%
Непрямі імпліцитні	10%
Імпліцитні невербальні	4%

Додаток А.12

Таблиця 12

Співвідношення типів реалізації заперечних мовленнєвих актів спростування, відмови, заборони

Типи реалізації	**Спростування 70% (100%)**	**Відмова 18% (100%)**	**Заборона 12% (100%)**
Перформативи	0% (0%)	0% (0%)	1% (9%)
Прямі експліцитні	49% (70%)	5% (28%)	4% (33%)
Непрямі експліцитні	4% (6%)	9% (50%)	2% (17%)
Прямі імпліцитні	9% (13%)	0% (0%)	3% (25%)
Непрямі імпліцитні	6% (8%)	3% (17%)	1% (9%)
Імпліцитні невербальні	2% (3%)	1% (5%)	1% (9%)

У дужках подано співвідношення типів реалізації в межах одного заперечного мовленнєвого акту.